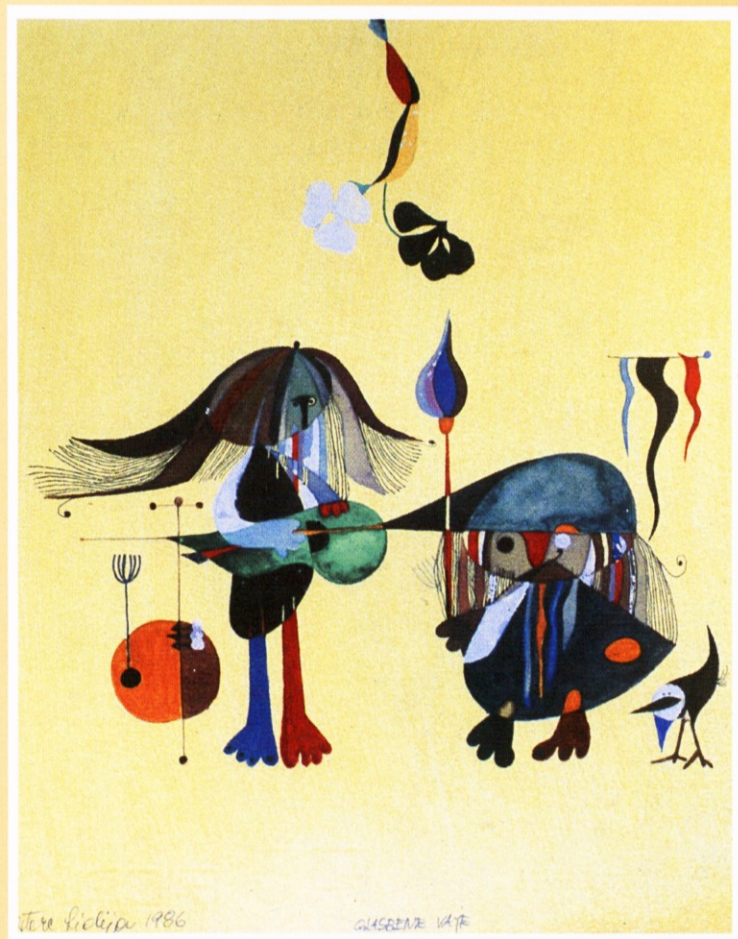

RAST – L. XII,
ŠT. 1 (73)
FEBRUAR 2001

ISSN 0353-6750

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

	VSEBINA	str.	RAST št. 1 (73)
UVODNIK	Dežela, ki izginja	1	Milan MARKELJ
LITERATURA	Razblinjene dlani	3	Borut GOMBAČ
Poezija	Ogromno snega	5	Stanka HRASTELJ
	Kot bi Titan		
	Poletni dež		
	Sem se vanj ozrla	6	
	Gledam te, ko miruješ		
	Takrat, Tatjana		
	Čaša	7	Andrej LUTMAN
	Šiv		
	Vtis		
	Trs		
	Tihožitje	8	David BEDRAČ
	Zato		
Prevod	Oda Kasandri	9	Pierre de RONSARD
	Sonet 65		Prevod: Janez MENART
	Sonet za Marijo	10	
	Oda		
	Sonet za Heleno	11	
	Oda		
	Zadnji verzi - Sonet III	12	
	Zadnji verzi - Sonet IV		
Esej	Prežihov Voranc in Dolenjska	14	Jože ŠKUFCA
KULTURA	Opekarji in opekarstvo v Brežicah (2)	33	Ivanka POČKAR
	Narod, ki se bojuje s knjigo, ne more biti premagan	50	Emil CESAR
	Najstarejši halštatski grobovi v Novem mestu	64	Borut KRIŽ
	Zgodnja poselitev Kapiteljskega hriba	68	Danilo BREŠČAK
	Urejevanje okolice novomeškega kapitlja	75	Jože STRGAR
NAŠ GOST	"Treba se je lotiti dejavne jezikovne politike"		
	Pogovor z dr. Janezom Dularjem	83	Ivan GREGORČIČ
	Galerija izvornih ilustracij mladinskih del	96	Jože ZUPAN
DRUŽBENA VPRAŠANJA	Starati se v Evropi	105	Angelca ŽIBERNA
Rastoča knjiga	Podnebni pogoji za uspevanje vinske trte	108	Uroš ŠKOF
ODMEVI IN ODZIVI	Prešeren za vse čase	114	Ivan GREGORČIČ
	Prva monografska predstavitev	116	Marinka DRAŽUMERIČ
	O dolenjskih grajskih stavbah	118	Marinka DRAŽUMERIČ
	Fantazija smehljajev	120	Marijan DOVIČ
	Točno ob 20:00 ali konec stoletja ob 20:00	122	Janko HROVAT
GRADIVO ZA HISTORIČNO TOPOGRAFIJO	Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (1)	125	Boris GOLEC
GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON (66)		131	Karel BAČER
KRONIKA	November - december 2000	137	Lidija MURN
KAZALO	Letno kazalo 2000	145	Peter ŠTEFANČIČ

NASLOVNICA: LIDIJA OSTERC: Glasbene vaje (ilustracija), 1986

DEŽELA, KI IZGINJA

Minevanju je zapisano vse in ni je ubežne poti, ki bi peljala tja, kjer bi ne veljal ta temeljni zakon. Rojevajo se in ginejo tako posamezniki kot narodi, tako drobne živalce kot mogočno Sonce, rodi se in umre človek, nastane in usahne morje, dvignejo in izperejo se gore, zableščijo in ugasnejo zvezde. V neutrudnem kipenju časa so le minljive pene tudi ljudstva in dežele. Šla so mnoga ljudstva, da so od njih ostala samo imena, cvetele so dežele, a jih poznamo, če sploh, le še po imenih, dokler se tudi ta ne bodo razpustila v temo nebivanja.

Tako je. Ni treba daleč zunaj domačega plota iskati potrditve, da minljivost ruši tudi stvari, ki so v mejah človeške časovne zamenjivosti videti kot nekaj zelo trajnega. Pred našimi očmi izginja nekdanj širna in lepa dežela. Ime je dobila pred stoletji in z njim je bilo označeno, da gre za spodnji del Kranjske. Med Ljubljano in Kolpo ter med Savo in Bloke je bila umeščena. Rodila je mnoge znamenite osebnosti in bila dom mnogim, njeni ljudje so ljubili ta gričevnati svet, posut s kamenjem in zelenjem, in se v znoju trudili za vsakdanji kruh in praznični kozarec vina. Prešla je v pesem in v podobo, prežela občutja in zavest. Ko je vabil Dolenjec Gorenjca z mrzle planine, je bilo to vabilo Suhokranjca, Belokranjca, Ribničana, Podgorca, Zasavca, Posavca in kar je še bilo združenega v deželi. Vse njih je imel Cankar v mislih, ko je zapisal: "Dolenjec, korenina slovenskega naroda." Prvo dolensko hranilnico so odprli v Metliki, Kostanjevici so naredili ime dolenske Benetke, Kum razglasili za najvišjo dolensko goro, Dolenske novice so poročale, Dolenski list pa še vedno o dogodkih v krajih od Krškega do Kočevja in od Starega trga ob Kolpi do Ivančne Gorice itd.

A to ni več Dolenska in tu ne žive več Dolenjci. V luči sedanjih prizadevanj po novih regionalnih delitvah Dolenske pravzaprav ni več in nihče ne zna povedati, kaj sploh še je Dolenska. Celo ime se izgublja, namesto Dolenska se pojavlja naziv jugovzhodna regija. Vse kaže, da bodo v Sloveniji čez nekaj let živeli Gorenjci, Štajerci, Primorci, Prekmurci, ob njih pa še Jugovzhodci kot edini brezosebno poimenovani po nebesnih straneh in s priokusom problematičnega in nemirnega evropskega jugovzhoda.

Dotlej in še posej pa bo Rast ostala dolenska revija.

Milan Markelj,
odgovorni urednik

DOM
82
RAS
02007/1947

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL

OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

MARLENKA STUPICA: PALČICA, 1976

Za pravljico H. C. Andersena; avtorski izvod sitotiska

Borut Gombač **RAZBLINJENE DLANI****VERZ**

Čigav je?
 Koliko glasu je v njem?
 Koliko tebe je v obročku sape,
 puhnjene v mrzlo dlan zrcala?
 Si še na fotografiji,
 ki jo razvijaš s pogledom?

Kdo si, ko te ni, kjer si?
 Kaj si, ko izvlečeš sidro tišine
 in so besede vsa tvoja teža?

Ne, z njimi ne moreš opisati kože jadra,
 ne moreš, pa naj se še tako predajaš moči vetra,
 ki se ti s svinčenim telesom lepi na hrbet
 in te spreminja v gladino, po kateri pluješ.
 In ne moreš postati otok,
 čeprav vse naokoli pršijo glasovi
 in ti zvočni valovi pljuskaajo v čelo.
 In nimaš telesa, čeprav je tvoj jaz plima mesa.

Kdo si, ki vprašaš, čigav je ta verz?
 Kaj si, ko te napiše, pesem?

SVETLOBA

Njene razprte dlani
 zastrejo pogled:
 ko zatamnijo zadnjo misel,
 zaprhutaš čez lastna krila.

S tisočerimi prsti
 zagrebeš sonce v oko
 in se brezčasen zazreš v globino,
 ki je ni.

LIST

*Žareče rumen,
ki ga z neslišnim pišem
z najtemnejše veje iztrga pogled
in ga v razbitem oknu trenutka
ujame jesensko nebo nad tvojim očesom.*

*Žareče rumen
in neskončno lahek
se ne dotakne kože na tvoji iztegnjeni roki,
ampak preprosto zaplava skozi meso in kosti.*

*In ko se ob treh popoldne
ustaviš na prehodu za pešce,
in si presenečen ogleduješ razblinjene dlani,
te nihče ne poskuša odriniti s poti.*

*Težki čevlji ti v lahnih sinkopah
potujejo skozi telo,
polne aktovke vodikovih balonov
se ti odpirajo v pljučih,
zaprti dežniki te prebadajo mehko,
kot da si dež podvodnega oblaka.*

*Že dolgo ničesar ne čutiš,
ker si pod ničlo,
koža ledu,
skozi katero se pomika
neskončna kolona tovornjakov in besed,
podob, ki dihajo druga drugo
in se druga v drugi talijo v čas.*

*Ko se vse strani neba zgostijo v zadnji list,
žareče rumen
in obtežen s slutnjo prvega snega,
se neskončno lahek zavrtinčiš skozi zbito prst
pod svojimi stopali.*

POVEČAVA

*Ko z jezikom ukradeš prvo snežinko,
te vroče stopi bližina neba.
Belo telo zagazi v meso
in preglasi spomin na korak.*

*Kamera si,
ki jo posname zunanost,
ko zreš v projekcijo čiste teme,
v zmrznjeno oglje,
ki glasno cvrči skozi skorjo snega.*

*Ko se s stopali dotakneš jezika,
te nepredušno pokrije nebo
globoko kot školjka ušesa.*

PROZORNOST

*Ne moreš se nagniti skozi pesem
in jo izžgati z usti,
ker jo vsaka beseda oddalji
od tvojega obraza.*

*Ne moreš se je dotakniti,
ker se njeni prsti že od nekdaj
dotikajo tvojih.*

*Ne moreš je sleči,
ker si oblečen v njeno goloto.*

Stanka Hrastelj **OGROMNO SNEGA**

*Rada imam sneg, ogromno snega,
škripanje pod stopali, ledene rože na šipah,
prozorne sveče s streh; rada imam tak hlad,
da ga težaki komaj odnašajo na pomlad;*

najtršo zimo ljubim – od nje bežim

*v najino gnezdo pred prasketanje polen,
se stisnem na najino ležišče, pod najino
odejo se stiskam in ... Ti prideš, moj črni,*

*s preveč zrelim ananasom, da ti kaplja od rok,
ga poliješ po mojem hrbtu in med bedra,
povsod, koder se ne dosežem z jezikom,
in se zlepiš z mano in ga zližeš s telesa,
da utripava, in sva gola in topla pred oknom;*

in zunaj je ogromno snega, škripanje pod stopali.

KOT BI TITAN

*Ko si me zjutraj našel, so mi tekli Pompeji
med prsti. Šla sem od njih, z lahkoto
repatice v globoki travi, te objela, in rdeč oblak
na nadlahteh. Kako ljubim ta navadna,*

*navadna jutra. Po muziki, ki jo dišijo slapovi,
sem listala; v bledico jo je položil vonj tvojih korakov
k postelji. Kot šipkov grm je trzljal črnih trepalnic,
kot goreč grm je bližina vek. Koža h koži,*

*v takem jutru, do gorenja zardevajočem;
kot bi titan srečal titana, a tako drugače ...*

POLETNI DEŽ

*Sredi popoldneva se je po nebu polila tinta.
Zavese najinih velikih oken sva snela,
po tleh položila odeje, se vanje z enim
samim valom pognala in obmirovala*

*(ob svečah in cimetu okoli naju).
Negibna sva brala zvoke in šepetanja
in sleherni pramen dežja. Globoko v večer,
v pokrajino, ki je dobivala sence*

*severnih jelenov. In ti si rekel: "Dišiš.
Kot mačka v senu, v klobčič zvita. Topla."*

SEM SE VANJ OZRLA

*V jutru, ko tople barve jesenskega listja
še niso zganile njegovih nartov pod
sladko odejo, sem se vanj ozrla, ki so mu
na vekah še sanjali orlični nežnih mater.*

*O njegovi ličnici bi lahko govorila:
da je taka, da bi rada z nje vdihovala
melodijo angelove peruti, ki je to noč ob njem
sedel, o njegovem vratu bi lahko govorila:*

*da mi njegov odblesk zgane več niti kot nebesna
srebrnina, o čelu: da nanj svoje čelo naslonim in mi je
kot v gluhem svetovju žejnemu, ki so mu ljubeči prsti
dali piti in mu v naročje položili Odrešenikovo ime.*

GLE DAM TE, KO MIRUJEŠ

*Kadar te noč izda, je obleka na tebi greh,
in kadar spiš, dišiš po belih pavih. Roka premoti
draperijo na tvojih ledjih. (Risala bi po tej koži
vsaj zrcalne otipe.) Spiš. Tvoj plašč*

*je negiben. Če bi plesal, bi še vedno bil
žarek mesečevega prahu, in mleko na tankih
preslicah bi te poljubljalo s sladkostjo. (A meseci
naju niso nikdar od dni ločevali: pavi*

*so razgrinjali peresa. Prenežno, da bi to bili dotiki,
prelahno, da bi v tej bližini še rezali koraki.)
Spiš. Še veke se v tvoji sapi pozlatijo. Negiben si,
in moj macesen te bo le z vonjem božal.*

TAKRAT, TATJANA

*Takrat, Tatjana, sva bili obe od sladke sveče
in veter je migotal njene plamene.
Dišala je izabela, zrak naju je kitil
z gladkostjo dolenskih voščenk. "Poglej*

*večer, kako je meden od poletja. Jaz pa -
moje noge so se skoraj spotaknile:
govorijo mi, naj ga ne ljubim več."
Tako je ihtela tvoja mladika. Takrat, Tatjana,*

*se je nebo ozrlo nate in mesec je šel
s srebrnimi laski mimo tvojih plahih golen.*

Andrej Lutman ČAŠA

*nalet utelešenj pridelkov širjenega vidnega polja
je parna daritev kot zbadanje v
vseprisotno oblizje
in razsulo sija
spremembe
ognja
nad
vek
tli
k
zazrtju do
mraka izpraznjenih oči*

ŠIV

*in les in veje v vseveselju
pretakanja sokov z gibi*

*okinčja leg in premikov
po izpuhu sozvočij opne*

*in sel gre čez most na nov
pogled v smelost in spol*

*prava nova ravna pavova
peresa za ščeget in zamik*

VTIS

*večer s smermi srag
po nebu
mirno vrenje
svetlobe
mrene
v rimah in imenih*

TRS

*V
tisto
zver
glasu
zavito
zvenenje
vetra
skozi
vonje
jasmína
potegnjeno
rjavo
steblo
ki
v
pišu
se
zre
na
licu
vode
kot
za
zdaj
in
tu
ti
dano
itje
v
sluh
zamočvirjenja.*

David Bedrač   **TIHOŽITJE**

*ki je tihožitje
med mojim in tvojim srcem
ko se kri tvojega srca
izkaplja
v moje
ko lahko tvoj utrip
zaprem
ko te celo v žepih čutim*

*ki je tihožitje
ko s halucinacijami
vlečeva
drug drugega
ko se oživa
v zenični krč pšenice
ko sva enoutripnici*

*ki je tihožitje
ko sva tiha in
žitna*

ZATO

*ker se mi zmečka srce
v oči
in zmečkano utriplje
da ga piki
v nabreklini
raztočijo
da ga mlin s peskom
zažrmlje
v mleto tišino
in se skozi usta
rodim
v stekleno srce*

*zato so moji utripi včasih
okrušeni*

zato

Pierre de Ronsard

Prevod: **Janez Menart**

PIERRE DE RONSARD

Najpomembnejši pesnik francoske renesanse je bil vsekakor Pierre de Ronsard. Živel je sredi šestnajstega stoletja in bil osrednja osebnost pesniške šole, ki si je nadela ime Plejada, in katere značilnost je bila odtujevanje dotedanji razumarski in formalistični srednjeveški poetiki ter posnemanje antičnih grških in latinskih piscev.

Rodil se je leta 1524 v plemiški družini in je nameraval narediti viteško dvorno kariero: služil je kot paž, kot vojak, kot diplomat na raznih dvorih. Toda že pri osemnajstih letih je po neki bolezní oglušel in nameravane življenjske poti je bilo konec.

Posvetil se je humanističnemu študiju, ki je bil tedaj v Franciji v največjem razcvetu, začel pesniti in s svojimi literarnimi prijatelji, še zlasti s pesnikom Joachimom du Bellayem, v svojih delih poudarjati pomembnost francoščine nasproti tedaj prevladujoči latinščini. Pri tem pa se je v duhu časa vseeno zavzeto zgledoval po antičnih pesnikih in iz njihovega ustvarjanja uvažal v francosko poezijo nekatere pesniške vzorce, zlasti še Pindarovo odo, ekloge in elegije, z isto zavzetostjo pa tudi nove pesniške oblike, ki so se rojevale predvsem v Italiji, in med katerimi je poseben sloves užival sonet.

Sprva se je po vzgledu Vergilove "Eneide" poskusil tudi v epu in napisal (nedokončano) "Franciade", ki je sicer uživala velik sloves tako kot večina drugih njegovih ód, himen in eklog po antičnih vzorcih, toda pravo slavo 'princa francoskih pesnikov' je dosegel predvsem s svojimi bolj osebnimi elegičnimi in ljubezenskimi pesmimi, napisanimi predvsem v sonetni obliki. Od dolge vrste zbirk so največ občudovanja požele "Ode", 1550, "Kasandrine ljubezni", 1552, "Sonetni za Heleno", 1578, in njegove "Elegije" v več zaporednih zvezkih, po letu 1578.

Njegov uspeh je bil neizmeren. Ker je bil prepričan katoličan, tudi po tej strani ni bilo nobene ovire in nad vse vplivni vojvoda de Guise, ga je bogato oskrbel s cerkvenimi dohodki. Brez zadržkov so ga hvalili in gmotno vzdrževali vsi trije kralji, ki so se v njegovem življenju zvrstili na francoskem prestolu. Slovel pa je tudi po vsej Evropi in tudi tuje kronane glave in drugi slavni ljudje od Anglije, Nemčije in Poljske do Italije so ga imeli za "francoskega Homerja in Vergila".

ODA KASANDRI

*Pojdiva gledat, moja mila,
če vrtnica, ki je razkrila
to jutro soncu svoj škrlat,
ni do večera izgubila
nobene gube oblačila
baržunastega kot vaš vrat.*

*Ah, glejte, žal lepota njena
kot rožnata sesedla pena,
ah, žal, na tleh pod njo leži . . .
O, res je mačeha Narava,
ko rožam cveta ne priznava
več kot od jutra do noči!*

*Zato mi, draga, verjemite
in zdaj, ko rádostno cvetite
v svežini svojih mladih let,
uživajte sijaj mladosti,
saj kot tej roži mrak starosti
bo kmalu vam potemnil cvet.*

SONET 65

*V treh dneh želim prebrati Iliado,
zato, moj Corydón, zapahni dver:
In rečem ti, da velik bo hudir,
če bi le s čim mi kdo kalil naslado.*

*Ne maram niti, da mi hišna hodi
postiljat. Nočem zjutraj ne zvečer
nobene hrane. Rad imel bi mir
tri dni. Potem bom jedel kot sam zlodi.*

*Če pa poslala koga bi Kasandra,
glej, da pri priči noter ga spustiš,
pritečeš v sobo in me urediš.*

*Le zanj sem tu. Sicer pa prav zares,
če k meni hotel bi sam bog z nebes,
me ni! Zapri mu vrata, naj odvandra!*

Neizmerno spoštovan in slaven je ostal vse do konca, ko je v svojem 61. letu (1585) umrl za protinom, ki ga je zlasti zadnja leta neusmiljeno mučil iz dneva v dan, o čemer je napisal tudi štiri pretresljive sonete.

Pierre de Ronsard je nedvomno še danes najpomembnejši francoski pesnik med Françoisom Villonom in francosko romantiko. Njegova slava je kakih petdeset let po njegovi smrti sicer zašla in to tako zelo, da so Ronsarda za dve stoletji poteptali v kritiško blato kot popolno literarno nič. To je bilo delo francoskih klasicistov. Ko pa je romantika zatem neusmiljeno pometla z njimi, je Ronsardovo delo spet zablestelo v vsej svoji lepoti, zlasti še v nekaterih sonetih, ki so se za trajno uvrstili med najlepše pesmi francoskega jezika.

SONET ZA MARIJO

*Pošiljam vam šopek, ljubezni izraz,
iz rož, ki jih roka je pravkar nabrala;
saj če jih ne bi ta večer povezala,
bi jutri ob svitu uničil jih mraz.*

*Naj bo vam ta šopek nedvomen dokaz,
da vaša lepota, čeprav je res zala,
prav kmalu bo vsa ovenela končala,
da jo - kot te rože - uničil bo čas.*

*Čas teče, čas teče, gorje nam! gospa;
ne čas, to smo mi, ki izginjamo v čas
in kmalu pod rušo se pot nam konča.*

*In časi za mojo ljubezen in vas
po smrti postanejo gluhi in slepi.
Zato me ljubite, dokler ste še lepi!*

ODA

*Ko rad ljubezen doživél bi spet,
se ljubica norčuje mnogokrat:
"Kaj, - pravi mi - saj star si že sto let,
pa rad bi delal se, da si še mlad.*

*Le rezgetaš, a z ježo je bolj križ
in bled si kot mrlič. No, to drži,
da, ko me vidiš, malo oživiš,
saj: Dober konj nerad se kljúse zdi.*

*Če ne verjameš, na! to ogledalo:
med brado se ti že povsod svetlika,
oči ti skoraj je zalilo salo,
obraz pa je kot zakajena slika!"*

*Jaz pa ji rečem: "Res ne vem tega,
če brez poleta sem in krmežljav,
ne koliko med brado je snega,
saj nikdar nisem se ogledoval.*

*A če, po tvojem, šel bom kmalu v Had,
tem bolj sem vreden, da bi me ljubila,
saj človek v letih je željan naslad,
tem prej, če kmalu čaka ga gomila."*

SONET ZA HELENO

*Ko boš, že stara, kdaj zvečer sedela
pri ognju in med tkanjem v soju sveče
si tiho pela, vzdihneš polna sreče:
"Ronsard me je slavil, ko sem cvetela!"*

*Še tvojo hišno, drémežno od dela,
tedaj vzdramilo bo ime zveneče,
da polna tvoje hvale zašepeče,
kako vse dni boš med ljudmi slovela.*

*Jaz bom pod rušo; v prsti svetih tal
bom v senci mirt spokojno v Bogu spal;
ti pa boš tam, vsa zgrbla od starenja*

*in žal ti bo teh dni, ki v nič bežé.
Zato ne čakaj jutrišnjega dne,
že danes trgaj vrtnice življenja!*

ODA

*Ko spim, ne čutim nič: vse zlo
in dobro, se zgubi v temo.
Ne vem, ne kdo ne kje sem, niti
ne vem, kaj sem, kaj bil sem prej
ne kaj vse z mano bo poslej
ne tega, kaj bi moral biti.*

*Zgubim spomin na bivše dni,
na dni, ki bodo še prišli;
le topa gmota sem nečesa,
kot v bron ulit človeški lik,
kot kak graniten ógelnik,
ki vstran odbija naj kolesa.*

*Kljub vsemu pa sem vendar živ,
kot sem in kot sem zmerom bil,
čeprav ves svet je mrtev zame.
No, vidite, nekoč prav tak
bom ležal v prtju kot mrtvak
na dnu globoke črne jame.*

*Da, duša dvignila se bo
lahkotno k Bogu tja v nebo,
da z njim se znova združi v eno,
telo pa bo v objemu sna,
ki se nikoli ne konča,
- da v prah se vrne - v grob spuščeno.*

ZADNJI VERZI

Sonet III

*Naj zimski kratki dnevi bolečin
me ne pesté še v dolgi zimski nôči!
Vsaj s kapljo Lethe veke mi omôči,
in mi uspavaj revmo in protin -*

*o, milost, bog Morféj! Naj me ne stre
nespečnost! Daj, nakloni smrt mi drugo!
Naj rajši kot od nje umrem za kugo
ali vročico, ki mi žile žge.*

*O srečna, blažena žival, ki v jami
pod zemljo vsaj pol leta mirno spi -
brez maka, ki čutila nam omami.*

*Jaz ga uživam v zrnju in kot sok
in presnega, da reši me nadlog,
a spanec mi ne leže na oči.*

ZADNJI VERZI

Sonet IV

*Čas je pustiti vnémar dom in vrt
in lesk skrbno ozaljšanih posod
in si zapeti bilje, kot labod,
ki ob Meandru poje svojo smrt.*

*Končano je; prešel sem zemsko pot.
Živél sem in proslávil si ime.
Zdaj tja med zvezde mi oči strmé,
tja daleč proč od zapeljivih zmot.*

*O srečnež, ta, ki se sploh ni rodil;
in ta, ki v nič se vrača, kar je bil;
a najsrečnejši ta, ki gre v nebesa,*

*ki zapusti na tleh ta kupček blata,
ki z njim se sreča in uspeh igrata,
in ki je le še duh, brez spon telesa.*

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL
OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

LUCIJAN REŠČIČ: TIHO, TIHO, SRCE, 1995

Ilustracija za pesniško zbirko Vide Brest

PREŽIHOV VORANC IN DOLENJSKA

Poskus osvetlitve

18. februarja 2000 je minilo petdeset let od smrti Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca. Kaj veliko se o njem ob tej obletnici ni pisalo in ne slišalo. Najbolj množično se je z njim ukvarjala osnovnošolska populacija, in sicer v zvezi z literarnim kvizom Prežihov Voranc in Koroška.

V pričujočem prispevku pa je beseda namenjena Prežihovemu življenju in delu in znotraj tega še posebej vprašanju o povezanosti tega umetnika z Dolenjsko in njenimi ljudmi. Iz celote zapisanega je nakazano, kaj je o Dolenjski zapisal Prežih in kaj Dolenjci o Prežihu. Seveda pa ne morejo ostati zanemarjena pričevanja drugih o tej močni osebnosti, pred desetletji intenzivno prisotni v literarnem in političnem življenju. Predvsem pa je namen tega zapisa, da se ob 50-letnici Prežihove smrti* čim bolj in čim večkrat poudari njegov pomen za slovensko književnost ter časten obstoj in vitalen razvoj slovenskega naroda. Slovensko narodno vprašanje ga je zlasti v povezavi s Koroško nenehno vznemirjalo in zaposlovalo, še posebej po plebiscitu oktobra 1920. Njegova zbrana dela so izšla v dvanajstih knjigah, ki sta jih (od 1962. do 1990. leta) uredila Drago Druškovič in Jože Koruza. Pomemben vir informacij je tudi Prežihov zbornik, ki ga je s sodelavci leta 1957 uredila Marja Boršnik. Med sodelavci ni bilo Dolenjcev.

Na nekaj mestih se Prežihovemu delu približam z osebno izkušnjo. Prepričanje, da je Prežih velik pisatelj, sem si začrtal že ob prvem srečanju z njegovim delom.

Kuharjev rod je v Kotljah veljal za narodno zavednega. Tak je bil tudi Vorančev oče Ivan, ki se je kot najemnik in tesar leta 1892 poročil z Marjeto Krautbergerjevo, hčerko premožnega kmeta. Mati je komajda okusila nekaj šole. Sama se je naučila brati, in ker je imela odličen spomin, si je zapomnila veliko zgodb iz domačih in malo bolj oddaljenih krajev. Leta 1893 se je zakoncema Kuhar rodil prvorojenec Lovrentius (Lovrenc, Voranc), leta 1895 pa sin Alojz. 1899 se je Kuharjevima rodila hčerka Ana, ki je komaj šest let stara umrla. Na Prežihovem sta se Kuharjevima rodila še sinova, in sicer 1904 Ivan, leta 1906 pa Avgust. Avgusta so leta 1944 Nemci odpeljali od doma in ga neznano kje ubili.

Lovro Kuhar je v Kotljah osem let obiskoval dvorazredno utrakvistično (ponemčevalno) šolo, v kateri je bila učni jezik nemščina in samo za uvodne potrebe pouka so učitelji uporabljali tudi slovenščino, a je pogosto niso nič kaj dobro obvladali. Slovenščina pa je bila učni predmet, v spričevalu imenovana kot drugi deželni jezik. Za slovenščino sta ga navdušila učitelja Franc Aichholzer in Peter Močnik. Oba sta Lovru Kuharju posojala slovenske knjige, tudi iz svojih knjižnic. Znano je, da je od mladih nog dalje slastno segal po knjigah.

Sredi šolskega leta 1906/07 je zapustil hotuljsko šolo, ker je zadostil zakoniti šolski obveznosti. Bil je odličen učenec, toda po končani šoli je moral opravljati poljska dela, hoditi tesarit in dninarit. Mlajšega brata Alojza (kasneje znanega teologa in politika) je oče določil za študij, Voranca, močnega fanta, pa za kmetijo, saj je končno iz

Napisano decembra 2000

najemnika prišel do svoje skromne kmetije. Leta 1911 je Lovro Kuhar v prvem ohranjenem pismu sporočil Francetu Steletu, uredniku dijaškega literarnega glasila Zora. "Moja šola je sekira, koš in gnojne vile, pišem in vadim le, kadar imam čas ..." (Zbrano delo, 11. knj., str. 8). Torej se je začel sam izobraževati in se odločil za pisanje. Ni mogel sprejeti dejstva, da bi pozabljen utonil v fizičnem delu. Največ so mu pomenile knjige Mohorjeve družbe. Dobesedno hlatal je po njih, vsak trenutek je izkoristil, celo med delom se je ustavil, da je prebral nekaj strani v trenutno brani knjigi. Zato je z očetom prihajal v konflikte, saj je le-ta trdil, da mu knjiga ne bo dala kruha. Še za enega pa ni bilo denarja za študij. Mati pa je Voranca razumela, saj je bil nadarjen fant. Zato mu je bila velika spodbuda pri pisanju, saj je prva brala in ocenjevala njegove prve literarne spise.

Oče je bil kot narodnjak naročen na celovški Mir, ki je Vorancu kreplil narodno zavest, mati pa je kot redna naročnica Vydrove kave prejemala Domačega prijatelja, katerega urednica je bila pisateljica Zofka Kvedrova. Prva Kuharjeva črtica V tujino je izšla 1909 v Miru, še isto leto v Domačem prijatelju pa črtica Petkov Cenc.

Zofka Kvedrova je hitro ugotovila, da je novi sodelavec nadarjen pisec, zato mu je v Listnici uredništva namenjala spodbudne besede. Uveljavljal se je kot pisatelj samouk, kot nadaljevalec dela koroških bukovnikov. Že na začetku svoje pisateljske poti se kaže njegova naklonjenost domači ljudski ustvarjalnosti, saj je dr. Karlu Štreklju poslal nekaj nabranih ljudskih pesmi in pesmi ljudskih pesnikov, Zofka Kvedrova pa mu je leta 1911 v Domačem prijatelju objavila Koroške narodne pregovore in reke.

Na začetno in tudi kasnejše Prežihovo pisateljstvo je imela poseben vpliv njegova mati: "Materina pripoved ... je imela kdaj pravljlični okvir, vseskozi pa moralističen poudarek. Njeno zanimanje je veljalo predvsem vzponom in propadom kmečkih domov, ki jih je povzročala tudi moralna neuravnovešenost lastnikov." Prežih pravi, da mati "ni le vedela za ime vsake hiše, temveč da je poznala tudi njeno zgodovino."

Prežih celo iz taborišča 22. oktobra 1944 v pismu opozarja brata z naslednjimi napotki: "Skrbi zanje dobro (za mater, vikanje, opomba J.Š.) in zapomni si dobro vse, kar povedo iz zgodovine naše vasi, oni so prava kronika."

Iz potopisa Nebeški sejem (ZD, 9. knj., str. 75,77) sta naslednji dve taki pripovedi njegove matere: "Pri tej hiši je zelo star rod. In bogati so, da je kar čudno. Neka Pernjakova hči se je primožila tja na Sleme na Vrheh. Vidiš tisti dolgi marof? To so Sleme. Ali pri hiši ni bilo sreče. Vsa bogatija ni pomagala. Nekoč so našli kačo, navito na kljuko hišnih vrat. Tista kača se je potem zmerom ovijala na kljuko. Bil je kakor zakleto. Dobili so duhovnika, da bi kačo zagovoril, toda vse zaman, kača ni nehala hoditi k hiši. Naenkrat pa kače ni bilo več. - Kaj je bilo? Slemnica je bila v zakonu nezvesta, zato je hodila kača v hišo. Kar na vsem lepem je umrl sosedov sin in kače ni bilo več k hiši. Vidiš, tako se vse izve na tem svetu."

Druga zgodba pa se začne z naslednjim vprašanjem: "Kdo je pa ta?" sem vprašal potihom. Mati mi je odgovorila z glasom, polnim studa: "Ne glej tja! Vidiš, ta ženska je kriva, da je Samčevo prišlo tja, kjer je danes!"

In nato sem iz njenih ust slišal naslednjo žalostno povest:

"Mlada Samčevka je bila hči kmeta Gostenčnika. Bila je bogata in

tako lepa, da ji daleč naokoli ni bilo para. Ko ji še ni bilo šestnajst let, so jo omožili s sosedom Samcem, kateremu je bilo takrat že štirideset let. Kmalu ji je ta zakon postal prepust in začela je iskati utehe drugod. Ležala je z domačimi hlapci, se vozila s kočijo na sejme in na božje poti, pila je in veseljačila, kar se je le dalo. Doma je rodila otroke, kdove od koga. Priležniki so do krvi pretepali njenega postarnega moža, ga zapirali v svinjak in ga gonili od hiše. Šele ko je odrasel domači sin, je bilo tega javnega pohujšanja konec, ker je priležnike začel preganjati ... Medtem je stari Samec od žalosti umrl. Domačija je prišla popolnoma na nič in zdaj je vse čakalo le še konca. Samčevi otroci so se od gole sramote razbežali po svetu in ta starca se zdaj potika okrog hiše kakor živ, lasten strah. Mati je govorila o njej z vidnim sovraštvom ponosne kmečke ženske, ki jo boli razdejavanje stare, trdne hiše. Rekla je, da bi vsega tega ne smela početi, ker se mora človek pač znajti in obvladati, ali krivi so pač tudi tisti, ki so jo še tako mlado dali postarnemu možu ...”

Leta 1911 je mladi Lovro Kuhar nameril svoje korake v svet. Hotel je v Ameriko, toda pristal je v Trstu, in ker ni dobil rednega dela, se je napotil v Celovec, kjer je okusil bedo čakajočega na zaposlitev. V potopisu Gosposvetsko polje (ZD, 9. knj., str. 115) je zapisano tudi to, kako težka je bila zaposlitev za ljudi, če v očeh delodajalcev niso bili prave narodnosti.

Naslednji citat nesporno govori v prid delodajalcu:

“Od kod pa si?” Govorila sva nemški.

“Iz Kotelj,” sem odgovoril strahoma.

“To vem,” se je zganil gospod. “Mislim namreč, kaj si ...?”

“Kaj, kmečki sin, pravzaprav kajžarski ...”

“Tudi to se vidi v knjižici. Kar bi rad vedel, je: ali si Slovenec ali Nmec?”

Strmel je vame z bodečimi očmi ...

“Slovenec sem, saj še kaj prida nemški ne znam ...” Bil sem prepričan, da bo moj odgovor uradniku zadostoval, vendar sem se korenito motil...

“Slovenec si - ali nisi nemara Vindišer? V tvojem okraju živijo Vindišerji ...”

Brez pomisleka sem s trdim glasom rekel.: “Jaz nisem Vindišer, temveč Slovenec. Pri nas živimo Slovenci...”

“A tako! Potem pa zate tukaj nimamo dela. Mi smo mestno podjetje.”

Zgodaj je moral Prežih okusiti, da je pod vladajočo Avstrijo težko biti Slovenec.

Kasneje je bil s posredovanjem Janeza Evangelista Kreka sprejet na združno šolo v Ljubljani. Kmalu za tem je tako šolo oziroma daljši tečaj na zahtevnejši ravni končal tudi na Dunaju. Pisateljstvu je postajal vse bolj zvest. Začel je sodelovati v Slovenskem ilustrovanem tedniku, s povestjo Tadej pl. Spobijan pa je leta 1913 prodril v Ljubljanski zvon. Pisal pa je tudi v Naprej, v list naprednih slovenskih izseljencev v Ameriki. Njegove Povesti iz leta 1925 niso vzbudile zanimanja v literarni javnosti. Tedaj so bile v ospredju literarne smeri, ki so se močno ukvarjale z duhovnimi razsežnostmi, zato pa precej obrobno s socialnimi podobami, recimo z življenjem na zemlji.

Leta 1939 je izšel njegov družbenokritični roman Požganica, ki priča o odločilnih dogajanjih na južnem Koroškem od prevrata 1918 do plebiscita 1920.

Vojni roman slovenskega naroda s štirimi poglavji (Črna vojska, Doberdob, Lebring, Judenburg) je bil natisnjen leta 1940. Roman je napisal vsaj trikrat, vsakokrat v drugačni izvedbi. Prva dva rokopisa sta se mu izgubila. To delo je močna obtožba vojne, zlasti s stališča vojakov, ki so se v njej tolkli in umirali za tuje interese. Prva verzija romana pa je bila napisana, še preden je Kuhar 1930. leta emigriral. Cankarjeva družba je že naznanila njegov izid, a do njega ni prišlo.

Prežih je postal dejansko znan kot močan pisatelj, ko je začel v Sodobnosti objavljati novele o koroški zemlji in trdem življenju na njej. Začel je z Bojem na požiralniku in nato do leta 1939 objavil še naslednje novele: Jirs in Bavh, Odpustki, Samorastniki, Prvi spopad, Pot na klop, Ljubezen na odoru. Te zgodbe so leta 1940 izšle v zbirki s simbolnim naslovom Samorastniki (tak naslov ima najmočnejša novela v njej), in sicer s prepričljivo spremno besedo Josipa Vidmarja. "Njegova pripoved je kratka in plastična ter slika z mogočnimi zamahi. Dogodki se vrste v naglem, skoraj burnem teku, kopičijo se in silovito stopnjujejo."

Roman soseske Jamnico je Prežih končal že v prvem letu vojne, a je izšla šele po osvoboditvi leta 1945. V njej je prikazano kmečko življenje Prežihovih krajev med obema vojnama z mnogimi človeškimi usodami. Pisatelj je posegel tudi v območje industrijskega življenja, a se je pokazalo, da mu je najbližji kmečki živelj. Po osvoboditvi so izšla še naslednja njegova dela: potopisni zbirki Od Kotelj do Belih Vod (l. 1945) in Borba na tujih tleh (l. 1946) ter knjiga kratke proze s partizanskimi zgodbami iz domačega kraja in iz taboriščnega življenja z naslovom Naši mejniki. Največji uspeh in odmev pa je doživel s pripovednimi spisi za mladino z naslovom Solzice, ki jih je končal junija 1948, izšle pa so 1949. Na tem mestu pa je treba poseči nazaj, v leto svobode 1945. Ciril Kosmač je v svojem Pomladnem dnevu ohranil enkratno pričevanje o Prežihu takoj po končani vojni.

Bolan in telesno zlomljen se je maja 1945 rešil Mauthausna, v katerem je bil predsednik odbora jugoslovanskih taboriščnikov. Partizani so ga takoj, ko je bilo možno, preko Celovca pripeljali v Ljubljano, in to naravnost v dvorano na slavnostno večerjo. Prežih je bil še v taboriščni obleki, s taboriščno številko na suknjiču. "Jedel je kakor sestradana žival", je zapisano o tem intelektualcu, ki se je končno rešil strahot in ponižanj v taborišču.

"No, zdaj boš pa pisal?" ga je nagovoril ob njem sedeči Ciril Kosmač, ki je Prežiha spoznal že pred vojno v Parizu.

"Ne bom!" je odločno zagrčal Prežih. "Če misliš, da je človek človek, se bridko motiš. Človek je zver, dokler ima kremplje in zobe, ko pa jih nima več, je otopela in umazana žival."

Tako je razmišljal Prežih takoj potem, ko se je po skoraj dveh letih in pol rešil bede življenja v zaporih in taboriščih. Gospodarji so mu bili duhovni pritlikavci in fizični nasilniki. V Mauthausnu sta mu življenje rešila taboriščnika Bruno Gerdovič in Rato Utović (glej pismo Prežiha Brunu Gerdoviču, ZD, 12. knj., str. 237), saj je bil transport, v katerem je bil tudi Prežihov Voranc, določen za usmrnitev. Ta kalvarija se je začela 8. januarja 1943, ko so ga aretirali belogardisti. O aretaciji in o bivanju Prežiha v italijanskih zaporih vse do septembra 1943, ko so ga prevzeli Nemci, v daljšem prispevku argumentirano piše zgodovinar in slavist prof. Janko Jarc, dolgoletni direktor Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Prispevek ima naslov: Lovro Kuhar - Prežihov Voranc v italijanskih zaporih 1943. Objavljen je bil v

Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS, Lj. 1958. Pričevanje o pisatelju v ljubljanskem zaporu pa ima tudi Juš Kozak v Leseni žlici.

Seveda Prežih ni mogel vztrajati pri tem, da ne bi več pisal. Potreben pa mu je bil čas, da si je vsaj za silo utrdil zdravje in da se je fizično in duševno odpočil in opomogel. Po petnajstih letih je na Prežihovem spet zaživel z družino. Ne gre pa zanemariti dejstva, da se je za aktivnosti, tudi na pisateljskem področju, hitro ogrel, ker ga je k temu spodbujala predanost socialistični ideji in komunističnemu gibanju. Zapori, ječe in taborišča v Ljubljani, Begunjah, Berlinu, kjer so mu ponudili vodenje kvizlinške vlade za Slovenijo, seveda je tako izdajstvo odklonil, v Sahsenhausnu in Mauthausnu so bili usodni za njegovo zdravje in glavni vzrok za njegovo prerano smrt.

Po osvoboditvi mu je njegova medvojnja kurirka, potem urednica založbe za izdajanje mladinskih knjig, Kristina Brenkova predlagala, naj napiše zbirko mladinskih črtic. Osnova knjigi pa bi bile Solzice, črtica, ki jo je v začetku vojne napisal svoji materi v spomin. Prežih je pobudo sprejel, napisal še nekaj črtic, druge so nastale že prej, in jih 1948 pripravil za tisk. Knjiga je dobila ime po najlepši črtici Solzice. Imena drugih devetih pa so: Tri pisanke, Nagrada, Prvi maj, Višja matematika, Dobro jutro, Bolečina, Levi devžej, Prvo pismo in Ajdovo strnišče. V črno-beli tehniki je knjigo ilustriral France Mihelič, zato je nekaj dni prebil pri pisatelju na Prežihovem vrhu. Barvne ilustracije je kasneje za Solzice ustvaril Milan Bizovičar.

Prežih je v zvezi s Solzicami zapisal: "Pri nas se je v mladinski književnosti razpaslo nemogoče cicibanstvo. Kakor da otroci ne bi bili več ljudje, temveč neka življenju odmaknjena bitja. Naj ljudje vedo, da Slovenci nimamo samo cicibančkov." (ZD, 3. knj., str. 591)

Prijatelju Blažu Arničju pa je v pismu zatrdil: "Jaz ne pišem iz meščanske prenasičenosti in zato moj namen ni sentimentalno božanje." Pisatelj pa še doda: "To, kar človek doživlja v mladih letih, kar se kali skozi otrokovo dušo, to ostane odločilno pri odraslem, iz tega rasejo nagibi, dejanja ... Čemur se človek pozneje priuči, to rase najrajši na temelju tega, kar si je osvojil v mladosti." (ZD, 3. knj., str. 588)

Oton Župančič, ki je prvi pesnil o Cicibanu in cicibanstvu, pa je napisal k Solzicam mojstrski uvod. Cicibanstvo so pomehkužili Župančičevi epigoni. Prežih pa je hotel povedati in dokazati, da ob mestnih otrocih živijo tudi kmečki otroci, ki morajo že v zgodnjih letih okusiti trdo življenje in duševne stiske.

Solzice so šmarnice, Župančič pa pravi, da jim v Vinici pravijo dragoljubci.

Pisec uvoda se takole obrne k bralcu Solzic: "In ti, ki boš prebral njegove Solzice, boš vedel več o človeku, kakor si vedel, preden si poznal Voranca, in potem boš komaj čakal, da boš segel še po drugih njegovih knjigah in videl, kako je človek silen in močan v svojem delu." (ZD, 3. knj., str. 596)

Najlepši prizor iz Solzic pa je predstavil takole: "Glej žensko pred hišo v prvi jutranji svetlobi, ko prejme solzice iz Vorančevih rok. To je prizor, stkan iz same luči; ali ni to Bogomila, ko jo oblije mavrica. Tako lepoto je zmogel pri nas edini Prešeren." (ZD, 3. knj., str. 596)

O Solzicah je v Pionirju pisal Lojze Krakar, Belokranjec po rodu. Po vojni je bilo težko priti do dobre knjige. Še posebej je to veljalo za šole, ki so bile med vojno požgane. Ker je bila knjižna ponudba skromna, smo segali po mladinskih revijah, največ iz partizanskega

in sploh iz medvojnega življenja. 1949. leta pa je ravnatelj nižje gimnazije v Žužemberku poskrbel, da smo takratni tamkajšnji dijaki lahko takoj po izidu množično segli po Solzicah. To je bila tudi prva beletistična knjiga, ki sem jo kupil za začetek rasti svoje knjižnice. V sušnem času za knjigo so bile Solzice v pravem pomenu besede najlepše darilo slovenski mladini. Bile so drugačne od zgodb, ki smo jih do tedaj brali: sveže po vsebini, jasne v pripovedi, le kakšen izraz je bil drugačen, kot smo ga poznali na Dolenjskem. Svet, v katerem so te zgodbe nastale, je bil v mnogih črtah podoben in soroden našemu. Tovarniškega življenja pri nas pa še nismo poznali. Kmečko življenje in z njim povezana revščina in garanje pa je bilo na moč podobno suhokranjski vzporednici. Delavstvo in z njim povezane specifičnosti v življenju pa je bilo za mladež v Suhi krajini nova kategorija, prav tako nam je bila tuja ponemčevalna osnovna šola. Župančičeva uvodna beseda pa je bila tako sugestivna, da smo se nekateri uvoda, ne da bi nam kdo to predlagal, začeli učiti na pamet. Sicer pa so bile Solzice v šoli naše prvo uvodno obvezno branje. Ob branju črtic iz te knjige pa nismo čutili nobene obveznosti, prisile. Nasprotno, za večino od nas je bilo to porajanje ljubezni do slovenske umetniške besede.

Oton Župančič je v uvodu pokramljal tudi o Prežihovi bolezni, med drugim z besedami: "Voranc! Nekaj sem slišal, kakor da hočeš zopet oboleti! Nikar. Medvedu se ne spodobi biti bolnemu ..."

Najbolje se je počutil na kmetih na Prežihovem vrhu, kjer je opravljal vsa kmečka dela in opravila. Dolgoletna odsotnost zdoma ga je kar žejala po domači zemlji. Tod je sprejemal prijatelje, največ iz pisateljskih vrst. Vabil jih je na svoj mošt, na katerega je bil zelo ponosen. Vrsto stvari je od tod rešil s korespondenco, čeprav je moral pogosto tudi na pot, celo v Beograd, ker je bil poslanec zvezne skupščine, na začetku tudi ustavodajne.

Dalj časa se je trudil in prizadeval, da Mohorjeva družba v Celju po vojni ni šla v zaton. Knjige te družbe in pa mati sta bili glavni povzročiteljici, da je Prežih postal pisatelj. Leta 1947 je bila po njegovi zaslugi ustanovljena Ljudska prosveta Slovenije. Celo predsednik ji je bil. Da je zmogel toliko dela in dolžnosti, gre nemajhna zasluga njegovi ženi Mariji. O njeni predanosti Prežihu, njegovemu prepričanju in delu najbolj prepričljivo govori pogovor z njo, ki ga je opravila na Prežihovem vrhu dr. Irma Marinčič-Ožbalt, pisateljica in publicistka, doma iz Žužemberka, bivajoča v Kanadi, in ga pod naslovom Pogovor v čebelnjaku objavila v svoji zbirki črtic Mrzle peči (knjiga je izšla pri Mohorjevi družbi v Celju leta 1994).

Bolezen (angina pectoris) je bila več kot leto dni zdravljena pod drugo diagnozo. Zdravljenje v Slovenj Gradcu, Mariboru, na Jesenicah, v Opatiji in še kje so samo podaljševala upanja. Imel je mučne bolečine, ki jih je zaupal svojim prijateljem v pogovorih in pismih. Da je imel blizu zdravniško pomoč, se je novembra 1949 preselil v Maribor.

8. februarja 1950 je za Solzice prejel republiško (Prešernovo) nagrado (že prej zvezno) in celoten honorar namenil skladu za elektrifikacijo svoje rojstne vasi. Čez deset dni, 18. februarja 1950, pa je v mariborski bolnišnici umrl.

Pogrebne svečanosti so se začele v Ljubljani, kamor je bil pepe-ljan, in to v Narodni dom, od tod nazaj v Maribor in končno domov, v Kotlje. Ob poti se je od Prežiha poslovilo zelo veliko ljudi. Podobne-

ga zadnjega slovesa je bil pred njim deležen Simon Gregorčič. Med drugim sta se od njega poslovila predsednik in podpredsednik Društva slovenskih književnikov, Miško Kranjec in France Bevk. Med govorniki pa ni bilo nobenega vidnejšega politika, niti ne iz tiste skupine, s katero je tvorno in predano sodeloval v Franciji (glej zapis dr. Irme Marinčič-Ožbalt).

Na dan pogreba v Kotljah, 23. februarja 1950, je Slovenski poročevalec zapisal: "Prežih se je vrnil domov." Da, že v 57. letu življenja se je moral ta veliki umetnik, ki je prešel pot "od kmetskega pastirčka do delavca, od delavca do zavednega socialista in borca za bodočnost" (Oton Župančič), posloviti od življenja. Nedokončanih je ostalo veliko njegovih načrtov. Iz načrtovanega zgodovinskega romana, vezanega na marčno revolucijo po 1848, je uspel napisati in objaviti samo uvodni del. Ukvarjal se je tudi z dramskimi poskusi, a so ostali v torzni obliki.

Tisti dnevi februarja 1950, ko so potekale slovesnosti za preminulim Prežihovim Vorancem, so bili brez snega, celo brez dežja in za februarški čas dokaj topli, čeprav večinoma oblačni. Bil je vsekakor primeren čas za kurjenje apnenice. Tudi mene so določili za vlogo pri tem delu. Pet do šest dni je moralo v njenem žrelu goreti brez odnehanja, brez najmanjšega časovnega presledka, da se je kamenje skuhalo v živo apno. Pri apnici (po dolenjsko: pri apnenici) je naslov krajši zgodbi, ki jo je Lovro Kuhar objavil leta 1913 v Domačem prijatelju. V opis o kurjenju apnenice je vključil družčino, ki je z zanimivostmi v pripovedi krajšala čas in preprečevala, da glavni pri nalaganju drv za potrebno gorenje niti za hip ni zadremal. Samozavestnemu fantu pa je zamajala prepričanje, da mu je dekle zvesto. Preprost, vendar učinkovit zaplet in namen je uspel. Z močjo svoje besede pa je Kuhar plastično označil dogajanje v gorečem žrelu. "V apnici je bučal ogenj, da se je treslo ozračje okrog ... Gorelo je kot v peklu." Da, kot v peklu.

To mora človek doživeti. Kdor je kdaj služil apnenici, se je do potankosti prepričal, kakšna uničevalka drv je. Plamen je grmičje ali debelejša debla dobesedno objel in požiral. In slišati je moral umna in manj umna pripovedovanja možakov, tudi taka, ki so občasno zašla na spolzka tla, povzročala smeh in dobro voljo, pri nekaterih pa tudi ogorčenja. V tem pogledu so se navade Korošcev in Dolenjcev pri apnenici zelo ujemale.

O Prežihovi smrti so nam povedali v šoli. Radia večina učencev ni poslušala, ker po vaseh ni bilo elektrike, televizije sploh še ni bilo, kupovanja časopisov si učenci nismo mogli privoščiti. Za naslednji dan je bila napovedana šolska naloga na temo Prežihove smrti. Srečali smo se samo s Solzicami, in to je bilo dovolj, da smo začutili Prežiha kot besednega umetnika. Nekaj informacij o drugih njegovih delih pa je dodala učiteljica slovenskega jezika. Kar precej navdušenja za Prežiha pa je v mlade bralce vlil Župančičev uvod v Solzice. Ravno tisti dan, ko je bila napovedana šolska naloga, sem bil določen za "žganje" apnenice, torej niti v šolo naj ne bi šel. Pa sem izprosil, da sem delal prejšnji dan popoldne in potem vse do polnoči. Nato sem se zavlekel v zasilno zbito barako in nadel nase stare odede, tudi take, s katerimi smo pokrivali prepotenega konja. Zaspati dolgo nisem mogel, ker me je skrbelo, kaj bo v šoli, poleg tega pa sem prisluhnil vprašanjem in odgovorom v zvezi z ženitvijo starejšega fanta Janeza, ki je bil tik pred poroko, a brez izkušenj, kako naj se obnaša pri žen-

ski, ki mu bo postala žena. Moja leta še niso bila zrela za poslušanje takih napotkov, toda mislili so, da spim, saj mi je večurno garanje vzelo nemalo moči.

Zjutraj sem pohitel v šolo, neumit, neprespan, brez zajtrka, enako oblečen, kot sem se izmotal izpod odej.

Naslov naloge je bil Umrli je Prežihov Voranc. Napisal sem tudi tele misli: "Usoda je kruta. Človek, tako močan v svojem delu, pa umre". Ko je učiteljica Marija Darovec čez dva dni komentirala naloge, jih je nekaj pred razredom tudi prebrala. Pri moji je pred pa umre namesto vejice postavila pomišljaj, češ da ima tako izražena misel večji glavni vsebinski poudarek. Še z roko je zamahnila in nakazala presledek in poudarni del povedi. Zaradi takega vživetja učiteljice v nalogo sem si za vse žive dni zapomnil citirano misel. Ker so o Prežihu na podoben način razmišljali tudi po drugih šolah v Sloveniji, lahko rečem, da je bil tedaj ta pisatelj slovenski mladini znan in blizu. Uresničila pa se je tudi Župančičeva napoved, da bodo bralci po Solzicah segli še po drugih njegovih delih. Takoj za njimi oziroma po smrti avtorja sem začel prebirati potopise iz zbirke Borba na tujih tleh. Najbolj me je vznemirilo srečanje Prežiha z Norveško, že zaradi naslova Mrzla dežela – topla srca.

Prva številka 1. letnika Dolenjskega lista je izšla 17. februarja 1950, dan pred Prežihovo smrtjo. V nobeni od 43 številk tega letnika ni bilo o Prežihu nič napisano. To je presenetljivo, saj je kar precej kulturnih delavcev sodelovalo s prispevki že v Dolenjskem listu 1. letnika.

Prežihovo najpomembnejše ustvarjalno obdobje se je začelo po 40. letu starosti. Dragocenih prejšnjih 20 let je moral žrtvovati razmeram prve svetovne vojne, kasneje pa političnim nalogam na Koroškem in na tujih tleh.

V začetku prve svetovne vojne je bil vpoklican v vojsko. Z južnotirolske fronte je oktobra 1916. leta pobegnil na italijansko stran in bil zato v Avstro-Ogrski obsojen na smrt. V ujetništvu se je navzel socialističnih idej in komunističnega prepričanja. Iz Italije je pobegnil šele 1919. leta in se po vrnitvi domov zaposlil kot računovodja Bratovske skladnice v Guštanju (danes Ravne).

Leta 1920 je bila na njegovo pobudo ustanovljena v Guštanju komunistična partija. Leta 1925 je Prežih sprejel v to organizacijo, zdaj že ilegalno, učitelja Jožeta Jurančiča, s katerim sta se kasneje, poleti 1940 srečala na Telčah pri Tržišču na Dolenjskem (Glej zapis o Jožetu Jurančiču ob njegovi smrti izpod peresa Jožeta Škufca, in sicer v Dolenjskem listu, št. 47, 26. 12. 1998).

Leta 1926 je bil delegat na 3. kongresu KPJ na Dunaju.

1930. leta je bila partijska organizacija v Mežiški dolini izdana (začela je delovati šestojanuarska diktatura). Zato je Lovro Kuhar pobegnil iz domovine in si je, saj je bil brez denarja, iz Bratovske skladnice izposodil nekaj denarja, ki ga je iz honorarjev za svoja dela kasneje v celoti vrnil, a so mu njegovi sovražniki nadeli oznako nepoštenjaka, češ da je šlo za poneverbo. V odsotnosti so mu zaradi komunističnega delovanja prisodili šest let zapora.

Najprej se je mudil v Celovcu, saj je bil kot človek in politik prizadet zaradi plebiscitnega rezultata, ki je dobršen del te pokrajine dodelil Avstriji. Od tod je odšel na Dunaj, nato v Berlin, kjer je bil 1931. in 1932. leta pri evropskem komiteju za kmete partijski inštruktor pri komunističnih partijah Romunije, Bolgarije, Grčije, Francije in Norveške. Potoval je po teh deželah in organiziral stavke poljedeljskih

delavcev. Od decembra 1932 je bil na Dunaju urednik glasila slovenskih in italijanskih komunistov Delo. Ob božiču istega leta pa se je hotel v Celovcu srečati z ženo in hčerkama. O tem govori eden najbolj pretresljivih njegovih potopisov, tj. Gosposvetsko polje:

“Pridi na vsak način,” je pisal ženi. “Pridi z deklicama. Skoraj tri leta vas že nisem videl ... Predvsem poskusi dobiti potni list ...” Na uradu za potne liste pa je poslušala: “Kaj stojite vedno tukaj? Potnega lista ne dobite. Žena takega moža, ki je že deset let delal proti državi in še zdaj v tujini ruje proti nam, nima pravice do potnega lista...” Žena se je odločila za skriven prestop meje. Na potovanje je vzela obe hčerki, Vido in Mojco. Naporna in dolga je bila pot.

Prežih zapisuje dalje: “Dopoldne istega dne sem sedel v nekem celovškem lokalu in čakal, da mi prijatelj pride naznaniti prihod moje družine. Čakal sem dolgo in nestrpno na tisti trenutek, ko bom spet zagledal svojce, od katerih sem se pred leti moral tako neprosto voljno ločiti ...” Dočakal je trenutek, ko mu je prišel prijatelj sporočiti: “Ti – prišli so, ravnokar so prišli. Pri meni te čakajo. Ali kakšni so – štirinajst ur so hodili čez Karavanke v tej zimi, v tem snegu ... Tedaj pa je pristopil k meni civilist, mi položil roko na ramo in rekel z mrzlim glasom: “V imenu republike – aretirani ste ...”

Irma Marinčič-Ožbalt ima v že navedenem zapisu tudi odgovor Prežihove žene na vprašanje, ali je bil tisti pohod s hčerkama resničen: “Čisto res. Vse je bilo čisto res. Vse, kar je Voranc pisal, je bilo res. Nič ni nikoli lagal.”

Leta 1933 je na Dunaju izdal brošuro Boj za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda, in sicer z motom: Le vkup le vkup, uboga gmajna. Prežiha so ob ilegalnih prehodih mej večkrat zaprli. Najdlje se je zadrževal v Parizu, kjer ga je k uredniškim, publicističnim in političnim nalogam pritegoval Josip Broz. Leta 1935 se je udeležil 7. kongresa Kominterne in kongresa Rdeče pomoči.

Prežih je upal, da bo s pomočjo Pen kluba nekaznovano odpotoval v domovino. Pristojne oblasti so odgovorile, da se mu črta šest let zapora, če se odpove svojemu političnemu prepričanju. Razumljivo je, da Prežih tega ni mogel storiti. Njegova žena je dejala, da Voranc ni hotel nič drugega kot samo dobro za ljudi. Leto in pol je živela pri njem v Parizu.

Leta 1939 je Tito sporočil komunistični internacionali, da Prežih skrbi za vračanje jugoslovanskih prostovoljcev iz Španije v domovino ali odhod v Sovjetsko zvezo. Zatrdil je, da Voranc leta 1930 ni napravil poneverbe, ko si je v Guštanju sposodil denar, saj je dolg vrnil, brž ko je mogel. Pohvalil pa je Kuharja kot enega najboljših piscev v Sloveniji in zapisal, da se bo posvetil literarnemu delu.

Vseskozi pa se je živo zanimal za družbena vprašanja, zadnje čase posebej za tista, povezana s prvimi izbruhi druge svetovne vojne in njenimi nadaljnjimi eskalacijami. Prežih je živel v Parizu konspirativno. Poleti 1939 je zaznal, da mu je francoska policija za petami, torej mu je grozila aretacija, nakar pa spet zapor. Zato je avgusta 1939 ilegalno pripotoval v domovino in se novembra istega leta javil slovenskemu partijskemu vodstvu v Ljubljani. Ker je bil kompromitiran, je po Kardeljeven nalogu živel v izolaciji oziroma ilegali. Prežih je zapustil Pariz brez soglasja slovenskega in jugoslovanskega političnega vodstva, zato kasneje ni bil deležen političnega zaupanja, kar se je potrdilo na tretji pokrajinski konferenci komunistične partije Slovenije v Vinjem nad Dolom pri Ljubljani junija 1940. V novem vodstvu

Prežiha ni bilo več. Njegova žena v pogovoru z Irmo Marinčičevo trdi, da se je oddaljil od vrha partijske politike, ker je odšel iz Pariza, ne da bi za to dobil soglasje. Toda Prežihu je pretila aretacija, zato ni imel časa za posvete in čakanje na odobritev odhoda.

Proti koncu leta 1939 ali v začetku 1940. leta je Prežih strnil svoje razmišljanje v zapis Zakaj se je zrušila Francija. Po nastanku sodita v ta čas reportaži V petem nadstropju, kjer je marsikaj grenkega zapisano o tem, kako v tej državi sprejemajo in odstavljajo delavce tujega porekla, in Pariz, v kateri je zapisano nemalo resnic o tem, da se v tej deželi demokracije svoboda in enakost v praksi nemalokrat pokažeta v drugačni, tudi v izmaličeni podobi.

Prežih se je v domovini ilegalno zadrževal v ljubljanskem predmestju in je imel pogoste stike s svojo ženo. Stanovanje mu je ponudil Lojze Novak iz Polja, kasneje mu je odstopil za začasno uporabo tudi sobo v hiši v Mokronogu. (Opomba: Lojze Novak je umrl v Dachauu). Potem se je preselil h prijatelju Francetu Hlebšu, posestniku v Sneberju. V njegovem samotnem mlinu v Zadobravi je končal Doberdob in začel pisati Jamnico. Iz mlina je večkrat prišel v Hlebševo gostilno, kjer se je sestajal z nekaterimi prijatelji iz Ljubljane. Brž ko je postal za okolico sumljiv, se je preselil drugam.

Poleti 1940 je Prežih odpotoval na Dolenjsko, v Mokronog. Tod se je mudil avgusta in septembra. V Mokronogu mu je stanovanje zagotovil že omenjeni prijatelj Lojze Novak, bival pa je tudi v Prijateljevi zidnici na Malkovcu. V teh krajih je Prežiha obiskala tudi žena Marija. Tak obisk pa ni smel vzbujati pozornosti. Tudi v teh krajih je pisatelj živel kot ilegalec. Oblačil se je kot malo bolj skrben kmet, za zunanjo podobo s kmečkim cekarjem v roki. Za sabo je imel nemalo izkušenj, kako si je treba v ilegali zagotoviti varno življenje. Zato se ni rad družil z ljudmi, ki bi mu lahko škodovali. Pretežno se je gibal med kmeti in imel stike z redkimi znanci. Od tod je kmalu po prihodu pisal uredniku Sodobnosti Ferdu Kozaku, ki mu je veliko pomagal, da so bila njegova dela sprejeta in tiskana. "Živim na deželi sredi vinogradov in strašne revščine." 13. avgusta pa istemu naslovniku: "Sedaj ne delam nič in še ne bom 14 dni nič delal. Hodim po krajih, ki so silno zanimivi in nepopisno revni. Potem se bom lotil Jamnice ali pa neke druge, že zamišljene stvari."

Josip Vidmar ima v Obrazih (l. 1979) zanimiv zapis o bivanju Prežiha na Dolenjskem. Njegov brat Ciril se je kot založnik tačas dopisoval z njim. "Tako je prišlo do dogovora," piše Vidmar, "da ga obiščemo v zidnici bančnega uradnika Prijatelja. Tam smo ga v kasnem poletju obiskali trije bratje, Stane, Ciril in jaz. Ciril je izdal njegov roman Požganica in Samorastnike, imel pa je z njim tudi že pogodbo za Doberdob in za roman Jamnico ... Pozdravil nas je veselo, čeprav ni rad videl, da ve za kraje njegovega prebivanja preveč ljudi. Ukvarjal se je takrat s potopisom Od Mokronoga do Pijane gore.

"Ob tej priložnosti," nadaljuje Vidmar, "je omenil, v kakšno pomoč in pobudo so mu bili pri teh stvareh številni spisi raznih župnikov, ki so v posebnih brošurah opisovali svoje župnije, njihove posebnosti in znamenitosti in poleg zgodovinskih in zemljepisnih dejstev tudi drobne kronike in vsakršne zgodbe in dogodivščine, povezane z nastankom teh podružnic, kapelic in znamenj po najrazličnejših farah. In kdor pozorno prebira njegove izvrstne potopise, se lahko prepriča, koliko barv in živosti vnaša vanje ravno to gradivo." Za potopis Od Mokronoga do Pijane gore je Prežih prav gotovo črpal zani-

mive podatke iz naslednjih takih zgodovinskih pregledov:

- Zgodovine župnije Šent Rupert na Dolenjskem. Spisal Ivan Steklasa. V Ljubljani, 1913.

- Peter Bohinjec, župnik: Zgodbe fare Škocjan pri Dobravi. Škocjan, 1911.

- Anton Lesjak: Zgodovina Šentjernejske fare na Dolenjskem. Ljubljana, 1927.

Kasneje pa bomo videli, da je Prežih o teh krajih dobil vrsto podatkov na Telčah pri učitelju Jurančiču.

Vidmar, kot smo videli, trdi, da je Prežih potopis od Mokronoga do Pijane gore pisal že na Dolenjskem. Ni dokazov za tako trditev. V Mokronogu je za dolenski potopis nastal kvečjemu načrt, ki pa v nobeni obliki ni ohranjen.

Reportaže in potopise je Prežih intenzivno ustvarjal in objavljajl proti koncu štiridesetih let in v začetku vojne. Prav tedaj se je tudi odločil za izdajo dveh zbirk potopisnih spisov. Prva zbirka naj bil imela naslov Če Drava noj Zila nazaj potačo (kasneje od Kotelj do Belih Vod), druga pa Križem sveta (kasnejši naslov Borba na tujih tleh), 22. aprila 1942 je sporočil Ferdu Kozaku, da bo potopis Od Mokronoga do Škocjana (ali do Telč) še napisal. Kasneje je črtal Škocjan in Telče in v naslovu se je pojavila Pijava gora, torej od Mokronoga do Pijave gore. V končni podobi pa je v naslovu Pijavo goro črtal in zapisal Pijano goro. Kdaj pa je potopis nastal, ni možno natančno ugotoviti.

Urednik Prežihovega Zbranega dela Drago Druškovič (s sodelovanjem Jožeta Koruze) je v 9. knjigi na str. 640 zapisal naslednjo domnevo o nastanku tega potopisa: "V tem primeru smo lahko opravili primerjavo z dobro ohranjenim rokopisom, ki je v zupušćini na Prežihovem vrhu, skupno 45 strani, s črnimom napisanih s pisateljovo izpisano pisavo, kar tudi potrjuje našo domnevo, da je ta potopis napisal po vojni." Nastanek potopisa je torej možen med 22. aprilom 1942 in 8. januarjem 1943, ko so Prežiha aretirali, ali pa po osvoboditvi, ko se je pisatelj naselil na Prežihovem vrhu.

Prva knjiga Prežihovih potopisov je pod naslovom od Kotelj do Belih Vod izšla leta 1945. Med bralce je prišla z naslednjimi spisi: Če Zila noj Drava nazaj potačo, Od Mokronoga do Pijane gore, Nebeški sejem, Gosposvetsko polje, Ob versajskih plotovih, Od Meže do Poljane, Od Kotelj do Belih Vod.

Prvi se je z oceno zbirke oglasil Anton Slodnjak, ki je zapisal, da so "to samosvoje podobe, ki niso zgolj potopisi in spomini, ne razmišljanja in meditacije, ne borbeni politični protesti, ne pokrajinske slike, ne narodopisne črtice, dasi je vsega v vsaki podobi nekoliko." Nadalje pravi, da "so Prežihovi spisi še najbolj podobni leposlovnim potopisom."

To knjigo potopisov so ocenjevali še Filip Kalan Kumbatovič, Anton Ocvirk, Janez Logar, Danilo Lokar. Kumbatovič zatrjuje, da Prežih tovrstnih zapisov "ne obvlada tako suvereno kakor umetnost epskega pripovedovanja." Ocvirk očita, da je v knjigi "ohlapnost in neizčišćenost nekaterih prispevkov", vendar pa je ta "zbirka avtobiografskih spominov in potnih vtisov, objavljenih iz večine že pred vojno po revijah, ... zanimivo, na nekaterih mestih kar beletristično čtivo. Če je bil pri Levstiku potopis prikladen okvir za neprisiljeno razpravljanje o literarnih stvarih, pa je Prežihu, kakor je bil pred njim že Jušu Kozaku (Za prekmurskimi kolniki), sredstvo za razmišljanje o

družbenih problemih ...”

Janez Logar ugotavlja, da se Prežihovi potopisi lahko pridružijo potopisom Levstika, Erjavca, Trdine. Tudi on se opredeli, da med najlepše potopise sodita Gosposvetsko polje in dolenska reportaža. Enakega mnenja je tudi ocenjevalec Danilo Lokar in k temu še doda: “Pisanje je polno intimnega čustvovanja in načenja problem pri koreniki: zemlje je premalo in kar je je, je nerodovitna. Priča smo življenjskih tragedij ljudi, ki so obsojeni na brezupno umiranje, in večer stradež”. In doda: “Dober potopis preživi stoletja.”

Več let kasneje je France Zadavec v Zgodovini slovenskega slovstva leta 1972 ocenil potopisa Gosposvetsko polje in Od Mokronoga do Pijane gore kot “globoki študiji socialne in nacionalne problematike.”

Prežih je bil na Dolenjskem le poleti 1940. Do tedaj je to pokrajino poznal iz časopisov in iz del slovenskih klasikov Levstika, Jurčiča, Trdine ... Potem pa jo spoznaval od blizu, s potovanji, v razgovoru z ljudmi, kar je potrjeno v potopisu. Prebiral je farne zgodovine, prav gotovo pa je dobil največ informacij, knjižic in zapisov pri Jožetu Jurančiču na Telčah. Z njim se je Prežih poznal od 1925. leta, ko je Jurančič učil na meščanski šoli v Slovenj Gradcu. Na telško šolo je bil zaradi komunističnega prepričanja kazensko leta 1936 skupaj z ženo Leopoldino, učiteljico, prestavljen z Remšnika. Doma pa je bil iz Drbetincev in je bil s šestnajstim leti Maistrov borec.

V pedagoški praksi je uveljavljal tako imenovano delovno šolo. Pod vplivom naprednega pedagoškega delavca dr. Franca Žgeča pa je veliko pisal o socialnih vprašanjih šoloobveznih otrok v odročnih krajih, kar so bile tudi Telče. Leta 1937 je v Ljubljanskem zvonu objavil štiri prispevke, vezane na socialno in zdravstveno problematiko osnovnošolcev iz hribovskih vasi. Eden od njih z naslovom Razvoj šolskega otroka krškega okraja prinaša rezultate njegovih preučevanj okolja, v katerem so živeli šoloobvezni otroci. Povzetki ugotovitev pa temeljijo na šolski populaciji iz vseh tridesetih šolskih okolišev krškega okraja v Dravski banovini. Jurančič je za vsako šolsko leto napisal izčrpano šolsko kroniko. Prežih je spise Jurančiča in njegovo kroniko poznal, najbrž pa je pri njem dobil tudi knjižice s predstavljenimi zgodovinami farnih območij. Težko bi verjeli, da jih je Prežih kot prikrit ilegalec iskal na sedežih takratnih župnijskih uradov. Jih je pa uporabljal, sicer tega ne bi razgrinjal Vidmarju ob obisku.

Izpišimo iz omenjenega Jurančičevega članka nekaj citatov in videli bomo, da so vsebinsko zelo blizu formulacijam, ki jih je v potopisu predstavil Prežih. Kričeče probleme vidi na šolski populaciji hribovskih vasi. Osnovni problem pa je pomanjkanje kruha. “Njiv je malo, pobočja so prestrma za obdelovanje. Ponekod so njive na taki strmini, da jih ne morejo preorati s plugom, ampak jih prekopavajo s krampi. Hribovci opravljajo težko delo, mnogo več sile in napora vložijo v delo kakor dolinci, in še je naporno delo poplačano z mnogo manjšim pridelkom ... le malo otrok prinaša v šolo kruh za južino; mnogi med njimi so ... povedali, da pečejo kruh le ob večjih praznikih.

V hribih je pomanjkanje mleka. Zato se ni čuditi, da imajo hribovci v vinorodnih predelih čisto posebno naziranje o mleku, češ, mleko je za packe!

Rekli smo, da je v hribih pomanjkanje kruha, hribovec pa rabi za delo in za hojo mnogo več energije, kakor pa dolinci. Ali se je potem čuditi, da hribovci vinorodnih krajev nadomeščajo hrano z vinom, ki

jih navidezno krepi?

... Že ta bežni pogled nas prepričuje, da so vzroki slabšega telesnega razvoja hribovskih otrok v pomanjkanju vsakdanjega kruha in v naporih, ki jih morajo že od mladosti premagovati po strminah.

Kadar bomo hoteli pričeti s sanacijo naših hribovskih razmer, da bi dobili zdrav rod, bomo morali največjo skrb posvetiti vprašanju kruha.”

Ugotovitev je bila, da so hribovski otroci mnogo slabotnejši od onih, ki odraščajo po kmečkih domovih v ravninskih vaseh.

Socialne prilike šolskega otroka krškega okraja je prispevek Jožeta Jurančiča, objavljen v Ljubljanskem zvonu 1937, in je po vsebinskih ugotovitvah logično nadaljevanje prejšnjega spisa. Poglejmo.

“Kjer družini primanjkuje postelj, posteljejo otrokom na klopi, za pečjo ali za mizo, na peči ali celo na tleh. Klop je ozka, otrok spi navadno v neprirodni legi. Na peči je pretoplo, otrok se pomehkuži. Tla v kmečki hiši so nehygienična, pljujejo na tla, iz hleva in dvorišča prinašajo nesnago, za čiščenje ni časa. Otrok, ki spi na klopi, na peči ali na tleh, nima posteljnine, namesto nje uporabljajo zopet dosluženo obleko ...”

“Kmečki otrok se v poletnem času zelo poredkoma zadostno naspi.”

Nato pa odpre vprašanje o idili na kmetih, o idili, ki je ni: “V splošnem prevladuje še danes mnenje, da je življenje na vasi idila, da je vas vir zdravja in blagostanja. Nedeljski izletnik, ki ga želja po oddihu in izpremembi privede v naše dolensko gričevje, se ne more načuditi lepoti, zelenim tratam in krpam njiv, pestro razvrščenih po strmih pobočjih. Pogled mu uhaja k zidanicam vrh strmih vinogradov, in zavida kmeta za njegovo slikovito bajtico, ki jo ima prilepljeno nad dolinico, kakor lastovka svoje gnezdo. Vendar ima ta idila, ta slikovitost za kmeta drugo lice: ravno ta idila razjeda našega kmečkega človeka ekonomsko, kulturno in socialno in tudi zdravstveno ter mu dela boj za obstanek tako trd in neizprosni.”

Prežih pa v dolenskem potopisu zapiše: “Te bajte so podoba strašne revščine. Zdi se ti, da si stopil na drug svet, in se vprašaš, ali je to tista tako opevana idilična Dolenjska.”

Jurančič pa je v šolski kroniki zapisal, da dolina zapostavlja hribovce, kjer le more. Obmetava jih s “hribci”, kar je za ljudi manj vredno, kot če bi živeli v dolini. Zato je v kraju znan pregovor, ki v sebi nima prav nič človeške prizanesljivosti: Kdor se z Mokronajzarjem ali Škocjancem brati, ne bo imel dolgo kje orati in kopati. Prežih je to grenko primero, zapisana je v telški šolski kroniki, zožil in se glasi: Kdor se z Mokronajzarji brati, nima s čim orati. Socialna nasprotja med trgov in kmečkim zalednjem so imela zakonitosti, ki so ji ljudje spravili kar v pregovorno resnico. Torej je Prežih iz takih virov hitro ugotovil, da Dolenjska ni dežela mehke romantike in da otroci v hribih, ki jih je videl od blizu, niso v nikakršnem sorodstvu s Cicibani in cicibanstvom.

V telškem šolskem okolišu je bilo do 250 šoloobveznikov. Poučevala sta jih dva učitelja, na voljo pa je bila ob prihodu Jurančiča ena učilnica. Nad 100 šolarjev je spalo v hlevu, šupi ali delavnici. Pretežka dela je opravljalo nad 80 učencev. Za šolske zamude je bila kriva prekomerna zaposlenost otrok z delom, pozimi pa je bil vzrok v pomanjkanju obutve in oblek.

Učitelj Jurančič je poskrbel, da je nad 80 otrok prejemale malico v šoli. Oblasti so ga za to grajale, češ, zakaj pa imajo ljudje toliko otrok,

če jim ne morejo dati kruha. Tako so lahko modrovale le birokratske šolske oblasti. Jurančič pa dejstev ni ponarejal in Prežih tudi ne.

Prežih je v knjigi posvetil Jurančiču tri knjižne strani teksta. Med drugim lahko preberemo: "Kazensko na Telče prestavljeni učitelj pa poučuje otroke, ki so jih matere zjutraj nakrmile s poparjenimi sadnimi tropinami." Mnogi pa še tega niso bili deležni. Šolske oblasti pa so učitelja, ki je otrokom zagotovil malico, grajale. Seveda, bil je komunist, državi nevaren človek. Ljudje pa so ga sprejeli za svojega. "Iz nesrečnega telškega kaznjenca je postal telški 'bog'. Zdaj pa so se prestrašile oblasti, posvetne in cerkvene, kajti za dva boga vendar ni prostora na Telčah. In oblasti so začele nepotrebne drugega boga spravljati od tod. Toda teže ga je bilo spraviti s Telč kakor na Telče. Telška soseska je romala v škocjanski farovž in v Krško na glavarstvo, kjer je tolkla po mizah in zahtevala, da njen 'bog' ostane na Telčah. Prejšnjemu kaznjencu, zdaj naenkrat 'bogu' so šolske oblasti ponujale najlepša mesta na Slovenskem, ki naj si jih sam izbere, toda, 'bog' ni hotel s Telč."... Bil je učitelj humanist za otroke in prosvetitelj odraslih. Trdno mesto na Telčah mu je omogočal šolski odbor, ki ga je vodil posestnik na Telčah, Janez Mrgole. Jurančičev predhodnik na telški šoli pa mu je dejal: "Prišel si med same tatove ..."

Že med vojno, 22. decembra 1941, pa sta bila Jože Jurančič in žena Leopoldina uradno premeščena v bližnjo Šmarjeto (odšla sta v začetku leta 1942).

Časnikarske novice Prežihu niso pomagale, da bi dobil pravo sliko o Dolenjski. Socialno stanje te dežele so olupševali in ustvarjali vtis, "da je to dežela mehke romantike"... Najbolj ga je presenetilo, da je delavstvo slepo zaupalo v Hitlerjev socialni program. Bogatejši sloji so se navduševali za boljše rešitve iz Rusije, proletarski del pa iz Nemčije. Kmalu pa je s poglobljanjem v zgodovino tega predela, obdelanega v potopisu, lahko ugotavljal, da so bili ljudje teh krajev stalno odvisni, podrejeni, in sicer tujim gospodarjem ali pa domačim izkoriščevalcem.

Največ podatkov ima Steklasova zgodovina šentruperške fare. Prežih seže v prazgodovinske čase, bolj oprijemljivo pa govori o Rimljanih, zlasti v zvezi z Gorenjim Mokronogom. Tudi v teh predelih je pred skoraj tisoč leti gospodovala sv. Hema (Ema), ki se je po smrti moža in obeh sinov preselila v samostan na Krki na Koroškem, ki ga je dala sama sezidati. Sv. Hema je pravzaprav naša prva svetnica. Pri Trebelnem je kapelica romanskega sloga in pripoved trdi, da sta v njej maševala brata Ciril in Metod, ko naj bi šla iz Panonije v Rim k papežu. O grajski gospodi, ki je ukazovala podložnikom, pričajo gradovi, kot npr. Dob, Rakovnik, Škrljevo, Čretež, Klevevž, Mokronog. Prežih omeni tudi grad Grm v Novem mestu, kamor so 1886. leta iz Slapa v Vipavski dolini preselili sadjarsko in vinarsko šolo, ki se je kasneje razvila v poljedeljski in živinorejski učni zavod. Pisatelj kot kritični realist pa to šolo kritizira, ker je po njegovem mnenju premalo napravila za siromašno kmečko prebivalstvo na Dolenjskem. V teh krajih je vojvodinja Meklenburška prekopala mnogo gomil in izropani prazgodovinski material spravila v Prusijo in drugam.

Ob mogočnih cerkvah in gradovih pa je veliko vasi in zaselkov in nekaj bogatejših trgov, vse skupaj v vsečni in tudi manj vsečni povezavi in odvisnosti. Nad štirideset naselij je omenjenih na območju, ki ga zaokroža potopis. Nad travniki, dolinami, lokami, polji in livadami pa se dvigajo gozdovi, gorice, hribi in hribovje, ki se jim pravi

Žalostna, Stara, Pijana gora, Pijava gorica, Sveti vrh itd. Rudnika v Krmelju in v Šentjanžu sta pomembni delodajalski postojanki, toda preskromni, zato so ljudje odhajali s trebuhom za kruhom v izseljeništvu, tik pred vojno največ v Nemčijo. Zato "je nastal eden najbridkejših pregovorov našega ljudskega zaklada: Kajža je rajža in če gospodar ni na rajži, pa kruha ni v kajži."

V potopisu je nekajkrat omenjen Škocjan in v zvezi z njim so kar trije možje deležni posebnega predstavitvenega poudarka. Ignacij Knoblehar, misijonarski raziskovalec, rojen v Škocjanu leta 1819, je sredi 19. stoletja prodril po Belem Nilu tako globoko v Sudan kot pred njim še noben Evropejec. Umrl je leta 1858 v Neaplju. Fran Metelko je bil rojen 1789. leta na Vrhu pri Škocjanu. Bil je stolni katehet in prvi profesor slovenščine na ljubljanskem liceju in avtor slovnice Sistem slovenskega jezika. Umrl je v Ljubljani 1860. leta. Peter Bohinjec se je rodil leta 1864 na Visokem pri Kranju. Kot duhovnik je služboval na Vrhnikih, Horjulju in v Škocjanu. Ko je bil župnik v Škocjanu, se je zavzel, da so Telče 1901. leta dobile šolo. V pripovedništvu je posnemal slovenske realiste, npr. Kersnika in Tavčarja. Umrl je v Dupljah 1919. leta.

Z veliko simpatijo je predstavil, toda z zadržki, teologa, pisca, politika in publicista Janeza Evengelista Kreka. (Sv. Gregor 1865 – Šentjanž na Dolenjskem 1917). Krek je začetnik krščansko-socialnega gibanja na Slovenskem. Napisal je Črne bukve kmečkega stanu in Socializem. Za Šentjanž je rekel, da je "pušlec mirnske doline", nič pa o tem, da je ta kraj sramotno nizko vrednotil delo rudarjev. Mirnsko dolino je označil kot "raj prelepe Dolenjske". Toda šentrupeški farovž je, čeprav ni bilo več fevdalizma, še vedno letno dobival deset tisoč litrov vina. Prežih je v potopisu dodajal tisto, o čemer so politiki molčali. Nihče noče videti te revščine in privilegijev in o tem na glas povedati resnice. Vidmar zapiše v Obrazih, da Prežih "svojih del ne piše kratko malo po domišljiji, temveč svojo domiselnost trajno nadzira tako ali drugače z življenjskimi dejstvi pa tudi z rezultati raznih raziskav in celo s statističnimi podatki, seveda ne da bi bralec to kdaj občutil ..."

S tem so utemeljeni razlogi, zakaj Prežih polemizira s tistimi, ki družbenih odnosov niso predstavljali in obravnavali celovito. Tudi v tem potopisu je pogosto, kar po pravilu, opozorjeno, da je občudovati lepoto narave premalo, če se hkrati hote (ali nehote) zanemari človek kot sociološko bitje. Pretresljiv reportažni potopis ima nemalo pretresljivih podob in dogodkov. Jedro mu je revščina, beda, pomanjkanje, izseljevanje. Pisatelj se je natančno poglobil v probleme prebivalcev teh krajev, saj jih sicer ne bi mogel tako natančno, realistično predstaviti. Moč njegove pripovedi še posebej ilustrirajo prizori na poti od Mokronoga do Brezovca (Brezovice). "Moški ne pozdravljajo, odzdravljajo pa mrko in neradi; otroci pa pozdravljajo samo s hvajljen bodi, Jezus Kristus", ugotovi pisatelj. Najprej se je ustavil pri znanecu Šimanu, ki je bil oskrbnik zidanice, v kateri je pisatelj nekaj časa tudi bival. Šiman je bil bajtar, in ker "je bil bister mož, se je zavedal svojega siromaštva. Šiman je imel tri otroke in vsi so imeli neznanško krive noge. "To je bilo od nošenja težkih brent, od pretežkih košev in naporenega garanja."

Naslednji bajtar je bil dninar, postaren mož, ki je ob nedeljah ure presedel in gledal v rakovniške zelene gozdove. Navdušenci za kmečko idilo bi trdili, da mož občuduje lepoto narave. Pisatelj pa trdi, da

strmi "predse poln topega sovraštva do gozdov, do Brezovca, do svojega življenja," saj mu je celo edinega otroka v hišo prinesla tuja kувка, ko je "preobračal rjavo zemljo tujih gospodarjev".

Pri sosedu, ki je malo večji bajtar, je troje otrok, vsi trije so heroji. "Fant in deklica sta zmerom oprtana s koški, razen ko gresta k obhajilu, ker že hodita v šolo. Najmlajši otrok, ki je še v zibelki, je tudi že heroj. Odrašča namreč brez mleka. Materine prsi so že davno posušene ... Kruha ti otroci sploh ne poznajo." Oče teh otrok je hodil delat v rakovniške gozdove. Ob dveh zjutraj je odšel in se vračal domov ob desetih zvečer.

Najbolj pretresljivo je bilo pri naslednji bajti, kjer se je zgodila tragedija ... "Moja hči se ni dobro omožila," je tarnala mati. Zet jo je zapiral v svinjak in jo pretepal.

"Moj mož je bil res prava surovina," je dejala hči, mati petih otrok. "Češče sem bila tepena kakor sita". In potem se je zgodilo: "Dvignila sem sekiro ter zamahnila po stegnjenem vratu ... Potem sem odšla v Mokronog ..." Dobila je pet let zapora in domov prinesla še otroka, ki ga je rodila med prestajanjem kazni.

"Zapustil sem bajto s tako glavo, kakor bi se napil najhujše šmarnice. Kakor žgoče zbodljaje sem čutil na sebi sedem parov oči vseh teh herojev človeške tragike in usode brezoviškega boja za življenje. Spomin na toliko opevano kmečko idilo, na zadovoljstvo in lepoto dolenjske zemlje me je pekel ko grenki zasmeh."

Prežih pa se opredeli za vero in prepričanje, podobno kot v Samorastnikih. Ponižanim se nekoč mora nasmehni sreča. Naslednji citat preroško napove dostojno življenje pod soncem tudi za ljudi "brezoviškega boja za življenje."

"Brezovce ima dvajset bajt, v katerih živi nad sto velikih junakov, ki jih nihče ne opeva, ki jih nikjer ne poznajo in katerim si nihče ne upa pogledati v oči. Njihova kri, ki vre na tej zakleti krtini, pa voha dan tistega velikega vstajenja, ko se bodo razrušile te bajte, te priče stoletnega prekletstva in suženjstva."

Veliko etnološko vrednost ima opis semnja v Škocjanu. Šimanova krava ni bila prodana za toliko, kot je računala družina. Zato 12-letna hčerka Julče ni dobila čevljev. Ni jih potrebovala. V gorici se je zaradi težkega dela prehladila in umrla, "kakor mahne cvetlica na travniku". Pisatelj nadaljuje: "Ko smo dve noči bedeli ob njej in do zadnje kapljice popili vino iz Šimanove zidanice na Stari gori, so njene tovarišice neprestano ponavljale: ... ko zadnja ura bije, Marija prid' po nas."

Prežihovo pričevanje o strašni revščini v teh krajih je ponazorjeno z zapisom o Marijinem plesu, starem, polcerkvenem obredu pri cerkvi na Žalostni gori. Pri tem pa je množica na glas prepevala Marijino pesem, ki ima refren: Marija, prid' po nas. "Petje je postajalo vedno gostejše, vedno bolj omotično, dokler ni odmeval v noč en sam odmev enolične melodije tisočernih grl brez kakega razločnega besedila. Glasovi so se zlili v eno samo težko, hrepenečo molitev. V njej so bili zlitii vsi glasovi zemlje, po kateri se je razlegala; iz nje so vzdihovali kopači vinogradov na Malkovcu in v Grčevju, ki pod pekočimi sončnimi žarki vzdigujejo pet, deset kil težke krampače po osemnajst ur na dan; škripali so koši nosačev gnoja, bajtarjev in kmetov brez vprege, ki ga ure daleč nosijo iz dolin v bregovje; slišati je bilo pokanje kosti kmetic in bajtaric, ki po teh hribih prenašajo vodo od zore do mraka; odmevalo je preklinjanje drvarjev in voznikov s

klancev Trebelnega, Cirknika, Slančvrha, pelo je rohnenje goljufanih kmetičev s sejmov, izpred pragov prodajaln, gradov, davčnih uradov in farovžev, vzdihovalo je hrepenenje ljubezni ob oknih nizkih bajt in od skritih plotov.

Iz tega svetega okvira, posvečenega Mariji, priprošnjici vsega lepega, dobrega in skoraj nedosegljivega, je bučala pesem, množica se je predala svojim čustvom, svojemu velikemu svetemu in neutešenemu hrepenenju. Pela jo je dolenjska revna zemlja iz dna svojega srca.” (citati so iz dolenjskega potopisa)

V obliki podlistka je začel ta potopis, ki ima literarno, kulturno in etnološko vrednost, lahko bi mu rekli tudi leposlovni potopis, v obliki podlistka objavljati Dolenjski list, in sicer od 16. decembra 1965 do 7. aprila 1966, v celoti, brez krajšanja. Izšel je vsak teden, le v 6. številki, 10. februarja 1966, podlistka ni bilo. Opravičilo Dolenjskega lista: Zaradi tehničnih vzrokov je podlistek izostal. Novinar Ivan Zoran je kasneje ob neki priložnosti povedal, da so prišli s terena protesti zoper objavljane potopisa. Nekateri so se v objavljenih tekstih prepoznali (ustni vir). Tone Gošnik, takratni glavni in odgovorni urednik Dolenjskega lista, se te zadeve ne spominja. Novinar Zoran je bil resnicoljuben, zato mu kaže verjeti in tisti datumski presledek je bil potreben, da se je “problem” z bralci rešil in potopis je spet stekel v podlistkih.

Ta potopis je v zapisu Po temeniški in mirnski dolini predstavil tudi Jože Zupan v zborniku Slovstveni in kulturnozgodovinski vodnik po Sloveniji: Dolenjska in Bela krajina, 1996. Trebanjski značkarji so leta 1980 obiskali Prežihovo ženo Marijo. Povedala je, da je bivala nekaj časa pri Vorancu v Mokronogu.

Prežihov Voranc je torej pogledal v bedo in zaostalost tega predela Slovenije in na koncu potopisa zapiše: “Naj mi nikdo ne zameri, da se nisem, kakor je do zdaj bila šega, mogel navdušiti za lepoto in idiličnost Dolenjske, da nisem mogel občudovati vdanosti, pohlevnosti in pobožnosti tega ljudstva, da sem skočil iz ojníc in videl čisto drugo podobo. Priznam pa, da je mnogo prijetneje občudovati našo deželo s Karavank, z visokega Triglava in drugih naših gora, kakor pa z odprtimi očmi hoditi od Mokronoga do Pijane gore.”

Iz tega sledi, da je bila idilična pokrajina slepa za resničnost. Pa ne samo tod. V Suhi krajini resničnost ni bila nič drugačna.

Od knjig dolenjskih avtorjev je Prežih najbolj cenil Jurčičevega Desetega brata. Po osvoboditvi ga je prebral kar dvakrat. Zelo je cenil Trdino, in sicer kot pripovednika in zaradi jezika.

Po vrnitvi iz Mokronoga v Ljubljano je živel v Vevčah, nato se je umaknil v Zagreb, kjer je bival pri Ferdu Delaku. Takoj po okupaciji se je vrnil v Ljubljano in pogosto menjal naslove bivanja. Sodeloval je v plenumu OF kulturnih delavcev. Zaradi njega so med vojno mnogo pretrpeli tudi njegovi domači. Po osvoboditvi pa je bil zadovoljen, da so se njegovi Hotuljci med vojno dobro držali, saj je bila večina njih na strani narodnoosvobodilnega boja.

V njegovem dolenjskem potopisu pa ni nobenih sledi dolenjščine.

Dopisoval si je z nekaterimi Dolenjci. Na prvem mestu naj omeni mo Otona Berkopca (Vinica, 1906 – Črnomelj, 1988), literarnega zgodovinarja, publicista in prevajalca. Vzpostavil je bogate književne vezi med Slovenci in Čehi. Za uredništvo Zbranih del Prežihovega Voranca je zbral podatke o predvojnem bivanju Prežiha na Češkem.

Že leta 1935 je pisal Luisu Adamiču (Blato pri Grosupljem, 1898

– Milford, 1951). Med drugim Adamiča prosi, da bi pomagal pri amnestijah političnih zapornikov in preganjencev v Jugoslaviji. Kasneje se je z Adamičem še dopisoval.

Ladu Smrekarju, danes 72-letnemu upokojenemu prosvetnemu in kulturnemu delavcu v Kostanjevici na Krki, pa je 1. maja 1948 v Kotljah v spominsko knjigo zapisal dragocene misli za življenjsko popotnico: “Če hočeš imeti dobre prijatelje, moraš najprej sam sebe dobro poznati.”

Tej popotnici je Lado Smrekar ostal zvest do današnjih dni.

Borba na tujih tleh je leta 1946 prinesla naslednje potopise: V petem nadstropju, Semenj belih ljudi, Pankrac, Na mrtvi točki, Mrzla dežela – topla srca, Pariz, V deželi čudežev, Bolgarka.

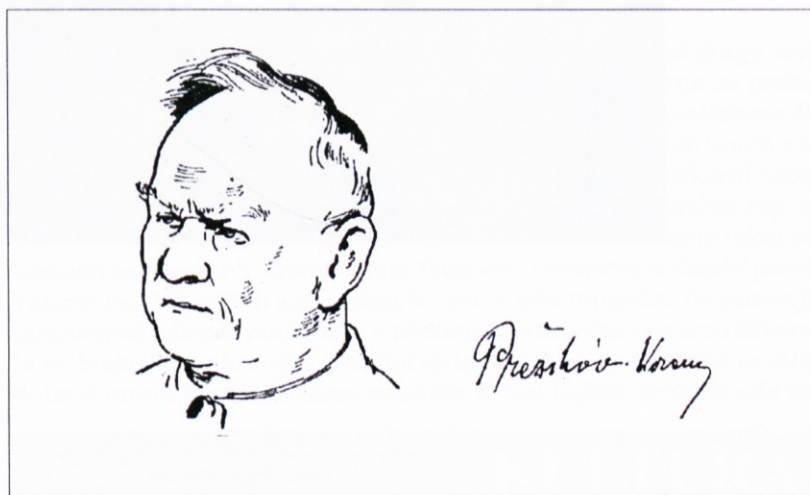
V reportažni črtici V petem nadstropju (objavljena v Sodobnosti 1941) je predstavljen mlad fant, Dolenjec po rodu. V Francijo je šel garat in zaželen je bil. Ko pa se je pridružil stavkokazom, je v tej deželi demokracije izgubil delo in v dveh dneh je moral deželo, ki mu je doslej dajala kruh, zapustiti. Tudi njegova zaročenka, noseče dekle, ni mogla oblasti omečiti, da bi fant ostal v Franciji. Odločitev je bila dokončna. Pred odhodom izpove svojo nesrečno usodo takole: “Toda kaj naj počnem doma, v kraju, kjer ni zaslužka, kjer ni industrije? Mati ima bajto in če mene ne bi bilo, bi morala stradati na svojem zemljišču ...”

Na koncu pa pribije: “Nekoč bo napočil čas, ko teh težav ne bo več in ko bo povsod dobro za nas. Takrat bo dobro tudi na Dolenjskem...” Temeljni socialni problem je v tem primeru enak problemom v popotisu od Mokronoga do Pijane gore.

S socialnimi protesti je Prežih prerokoval čas, ko se bodo delavci otresli revščine in krivic. Sicer ga je pa najbolj precizno označila njegova žena, ko je dejala, da je bilo z njim samo to narobe, ker je hotel ljudem dobro. Svoj človeški in pisateljski profil pa je oblikoval od mladih nog dalje, z napori in trdnim prepričanjem, da dela prav. Tudi bivanje na Dolenjskem je pripomoglo, da je postal še bolj občutljiv za to, da obstajajo oziroma da sploh smejo obstajati tako v nebo vpijoči socialni problemi.

Prežihova žena Marija je Irmu Marinčič-Ožbalt potožila, da filmarji preveč spreminjajo Prežihova dela. Pri tem pa prav gotovo ni mislila na filmizirane Samorastnike.

France Mihelič: Prežihov Voranc

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL
OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

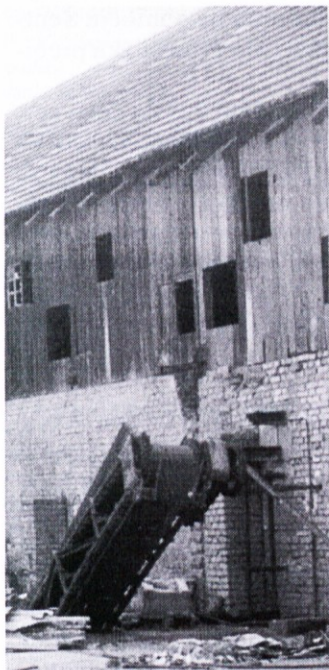
HUIQIN WANG: KITAJSKI MOTIV, 1994

Ilustracija za Ciciban

Ivanka Počkar

OPEKARJI IN OPEKARSTVO V BREŽICAH

(Nadaljevanje iz prejšnje številke)

Zahodna stran stare Treppove opekarne z etažno sušilnico za strešnike, ob zgradbi pa ostanki strojev za mešanje in čiščenje gline in tekoči trakovici za transport gline. Šentlenart pri Brežicah, avgust 2000. Foto: I. Počkar.

Zaposleni v Treppovi opekarni in delitev dela

Podatki o številu zaposlenih v Treppovi opekarni se v virih razlikujejo, vendar je po verjetni oceni mogoče reči, da se je število delavcev od dvajsetih do štiridesetih let 20. stoletja najmanj potrojilo.

Po ustnem izročilu je izpričano, da je v obdobju med letoma 1919 in 1925 v opekarni Leonarda Treppa v Šentlenartu pri Brežicah delalo 20 – 25 sezonskih delavcev – Furlanov iz okolice Udin (Vidma). Prihajali so vsako leto spomladi in se jeseni vračali domov. Slovensko niso govorili, iz njihovega besednjaka pa so se vsaj še 50 let po njihovem odhodu v brežiški opekarni uporabljala in ohranila nekatera poimenovanja (npr. bukína, čeníža, griče, píčul itd.). Stanovali so v prostorih opekarne in imeli svoje lastno gospodinjstvo, ki ga je vodil, zanj nabavljal in kuhal možki, ki so mu rekli "kapo". Jedli so silno preproste jedi, predvsem polento, ki je bila povečini na mizi, zjutraj, opoldne in zvečer. Kuhali so jo v velikem kotlu, ki so ga pripeljali s seboj. Skuhano polento so iz kotla zvrnili na mizo in strjeno z žico razrezali na kose. Včasih so zraven jedli slanino ali sir, redno pa so pili belo kavo. Občasno so bili na njihovem jedilniku tudi makaroni, redkeje piščanci. Furlanski delavci so bili mlajši, večinoma samski, do 30 let stari možki.

Med letoma 1925 in 1929 so jih zamenjali hrvaški sezonski delavci iz Zágorja, iz okolice Varaždina. Ti so bili skoraj vsi poročeni, vendar so vedno prihajali sami. Eden od teh delavcev, Šimon, je bil nekaj časa skrbnik opekarnarjevega sina Lenarda, ko je ta leta 1929–30 obiskoval šolo v Zagrebu; dnevno ga je spremljal v šolo, mu kuhal in tudi drugače skrbel zanj. Pri Treppu zaposleni delavci so bili Hrvatje po narodnosti in svojemu "gazdi", kot so klicali opekarnarja, zvesti ljudje. Po letu 1929 je opekarna zaposlovala le domačo delovno silo iz bližnje okolice.¹

Domači prebivalci, zaposleni v Treppovi opekarni pred drugo svetovno vojno, poudarjajo pomembnost delovanja opekarne za prebivalce vasi Šentlenart, Brezina in drugih takole: "Iz vsake hiše smo šli delat v opekarno. Búg, da je blú ...". Kljub temu da niso smeli zaposlovati oseb, mlajših od 14 let, so fantje in dekleta v opekarni začeli delati že pred to starostjo.² Največkrat so bili to otroci stalno zaposlenih opekarniških delavcev.³ Večina je šla delat v opekarno takoj po končani osnovni šoli. Obratovanje Treppove opekarne je dajalo prebivalcem eno od redkih zaposlitev, ki jim je bila mogoča. Treppova je bila namreč edina tovarna, ki je v obdobju med obema vojnama delovala na brežiškem območju. Večidel so možki, zlasti pa ženske in mla-doletni otroci lahko občasno zaslužili le kot najeta delovna sila pri

¹ Po podatkih univ. dipl. inž. Lenarda Treppa, opekarnarjevega sina, rojenega leta 1921.

² "Nisem še bila 14 let stara, ko sem delala v cigláni." (Pričevanje T. Valenčak).

³ "Mlajše od 14 let niso smeli vzeti. Jaz sem šla, ...mene so vzeli...potom mame" (Pričevanje T. Valenčak).

⁴ "Ni b'lo druge tovarne..., ni b'lo nič... Al' pa da si šou na kmete tláko delat..., pa si cel dan gárou tud' fejst ... Nekej smo le zasluž' l'..., drug' ga ni blú. Al' pa smo v najem vzeli zemlje, pa smo gáral po tistem. Drug' ga pa ni b'lo kej..." (Pričevanje T. Valenčak).

⁵ Tako sta, na primer, pri Hervolovih iz Brezine, kjer so imeli sedem otrok, hodila v opekarno delat starejša dva sinova, leta 1911 rojeni Anton in leta 1918 rojeni Jožek, od obeh hčera pa starejša, leta 1920 rojena Terezija, ter njihova mati Terezija.

⁶ "To smo odsluževal' tistu vse..." "Odsluž' smo mogli vse..., opeko in tistu vse..." "Je dala gospa na obroke, da si si láhko odslúžu, da si še nekaku živu, in še odslúžu si tam, da si gradil."

⁷ "Kok' je b'lu vreme, takú dugu smo delal'..."

⁸ "So zmer nekej dela našli za nas..., takú, ne..., da smo b'le pr'javl' ene tud' čez zimo."

⁹ "Edini zasluž' k, ko si láhk' zaslužu... Dok' smo delal', smo delal', ko ni blú dela, si bil pa doma... Takú je blú."

¹⁰ "Mama so že napréd delal'. Mojo mamo so 'mél za dobro delavko."

¹¹ Primer ene od starejših delavk v opekarni, ki so "cégu šliffale", je bila Ostreličeva iz Šentlenarta (poročena "na Tírgerti" – Gornji Lenart), prej Pinterič iz Arnovih sel, ki je v 97. letu starosti umrla oktobra leta 2000.

¹² Mogočen toplar z zidanimi stebri in "címpranim" lesenim zgornjim delom so postavili Treppovi pred letom 1930.

¹³ Podobno – "píciui" – so imenovali fante, ki so poleg žensk opravljali lažja dela v furlanskih opekarnah. Glej: Fornaci e fornaciai in Friuli (1987), s. 143. Nekateri italijanski izrazi so se v govoricah ohranili tudi v opekarnah po Sloveniji. Tako je bil v domačih opekarnah v Gornji Radgoni v uporabi izraz "pícol" za fante, ki so opravljali pomožna dela. Glej: Kramberger, Opekarništvostvo... (1994), s. 70-71.

kmečkih opravilih.⁴ Skoraj od vsake hiše v Šentlenartu in Brezini je bil nekdo zaposlen v opekarni, v mnogih primerih pa tudi po več članov družine⁵.

Marsikatera družina v bližnji okolici opekarne si je z delom v opekarni uspela zgraditi hišo, pri čemer so nezamisljiv delež prispevali otroci. Najpogostejše je šlo za kreditno odplačevanje gradbenega materiala z mesečnimi odtegljaji pri plači odjemnikov, ki so bili delavci v opekarni⁶. Predvojna podoba brežiške okolice kaže, da je bilo sorazmerno veliko na novo zgrajenih hiš prav na območju Šentlenarta in Brezine, kar je nedvomno posledica dela in zaslužka prebivalcev v opekarni Treppo.

Sezonsko delo v opekarni je zaposlovalo nestalno število delavcev, ki se je menjavalo zaradi različnih potreb pri fazah dela, predvsem pa je bilo odvisno od vremena⁷. Če je bila zima kratka in se je marca že dovolj ogrelo, so pričenjali tedaj, delali pa so vse do novembra oziroma do prvega hujšega mraza. Sezonske delavce so v zimskem času odpustili, za stalne pa so tudi v zimskem času našli delo, tudi za ženske in za nekaj njihovih mladoletnih otrok⁸. Dobrodošel je bil vsak zaslužek in občasni delavci so bili kadarkoli veseli poziva k delu⁹. Za stalno zaposlitev (tudi čez zimo) so raje jemali tiste, ki so se že poprej izkazali kot pridni in vestni delavci¹⁰.

Po pričevanju ene od sodobnic predvojnih sezonskih delavk je bilo sezonskih delavk po okoli dvajset, stalno zaposlenih žensk pa samo pri vlaganju strešnikov v sušilnici najmanj po dvanajst¹¹. Moških sezonskih delavcev je bilo več kot žensk. V času košnje so zlasti pri delih, povezanih s preskrbo krme, zaposlili vse opekarniške sezonske delavce in delavke. Tudi sicer so, občasno, delavke iz opekarne napolili na delo na njivah in travnikih. Sezonski delavci so večinoma izdelovali strešno opeko, in kar jih je bilo od daleč, so stanovali na Treppovem posestvu (večkrat predelani nekdanji Škrinarjevi kmetiji) severozahodno od opekarne v zidani vrhlevni zgradbi in v petih sobah na kozolcu toplarju¹².

Poimenovanje delavcev Treppove opekarne se je razlikovalo glede na stalno in začasno – sezonsko obliko zaposlitve, posebej pa glede na vrsto dela, ki so ga posamezniki opravljali. "Prijavljeni tudi čez zimo" so bili stalni delavci nasprotno od "sezoncev", ki so delali od marca do novembra. V delovnem procesu od izkopavanja glin do pečenja opeke so delali "kopači", "kurjači", "mrzli pečárji", "vroči pečárji", "sortirci", delovodje itd., v opekarniških obrtnih delavnicah pa še mizarji, kovači, strojniki in mehaniki. Med prevzetimi izrazi, ki kažejo na italijanski izvor opekarjev, je bil "pícul"¹³ (v domači brežiški govoricah prevedeno v "pób'c"), kot so v Treppovi opekarni še pred drugo svetovno vojno imenovali pomožno delovno silo – fante, ki so, na primer, pri izdelavi strešnikov pobirali glinene odpadke in jih nosili nazaj v stiskalnico, prinašali delavcem pitno vodo ipd. Ženske so bile zaposlene pri vlaganju strešne opeke v police sušilnice v nadstropju nad pečjo, dovažale in odvažale so vozičke s strešniki in jih posušene podajale v pritličje. Izključno moško delo je bilo kopanje glin, delo v blatarni, kurjenje peči in delo v peči. Lastnik opekarne je bil, tako kot so bili na splošno tudi nosilci drugih obrtnih dejavnosti, moški. Treppo kot lastnik opekarne ni sodeloval pri samem delovnem procesu izdelovanja opeke. Po moževi smrti je z opekarnarstvom uspešno nadaljevala njegova vdova, ki ji je pri vodenju pomagal delovodja Zorko iz Brezine, za njim pa Levák. Ta in drugi delovodje v Trep-

¹⁴ Pričevanje upokojenega opekarniškega delavca D. Novoselea.

¹⁵ "Ka' smo pa mé! tist' kat...? Süh' ga kruhka.... ne?! Korúzn' ga!" (Pričevanje T. Valenčak).

¹⁶ "Ne vem kaj pa ni noben nôsu...., k' tist' kat ni blü. Ja.... tistu je blü hudü." (Pričevanje T. Valenčak).

¹⁷ "Naprej je bil korúzn kruh samü. Je rekla tuki ena še živa, je rekla: 'Sem delala po deset ur tud' včasih, pa ob koruznm kruh!' Ni blu takü ku zdej, ko ne vejo otroci ká bi jél..." (Pričevanje M. Škrinar).

¹⁸ "Domov sem včasih šla, ampak sem mogla sküis' domov tečt, da sem pr' šla prav cajt nazaj...., taku da mi ni n'č hasnilu tistu, ka s' m pojedla..." (Pričevanje T. Valenčak).

¹⁹ Drago Novoselec iz Brezine je samskemu stricu - kurjaču kot deček pred svetovno drugo vojno nosil v opekarno večerjo, domačo hrano, in kot sam poudarja običajnost te hrane, "žabje krake ne..."

²⁰ "Ko sem si jaz kolo kup'la...., pa to ni b'lo takü kmal'...., sem jaz s kole-sam šla damü, sem se doma najêla, hitro...., pa sem še kanticco odnesla mami tam, da se je še ona najêla. Til'k cajta je blü, da sem pr' šla s kole-sam, da nisem zamudila." (Pričevanje T. Valenčak).

²¹ "Doma je skuhal áte, on je pomir-kou doma vse." (Pričevanje T. Valenčak).

²² Bukina, iz it. buca – luknja odprtina; prim. "buchins" v prispevku Alberta Mauchigna, Il gigante dai piedi di argilla: La fornace di Romans tra fonti orali e iconografiche (1921-1971) v zborniku o opekarstvu na Goriškem in v Juljski krajini, Il fuoco cammina : fornaci e fornaciai tra Judrio e Vipacco (1900-1970), Monfalcone, Edizioni della Laguna, 1997, s. 151.

povi, kot gotovo tudi v drugih opekarnah, so bili vedno samo moški. Delo so opravljali tekoče in uspešno, pri čemer so poprijeli tudi delovodje. V primerjavi z odnosom do dela v obdobju po drugi svetovni vojni so predvojni delovodje svojo plačo "zaslužili", in to ne zgolj z opravljanjem nadzora "kdaj je opeka zadosti suha"¹⁴. Delavcev, ki so igrali vlogo nadzornikov, je bilo v opekarni po drugi svetovni vojni po pričevanju sodobnikov veliko, in so jih imenovali "zastójnšeki" (tisti, ki so plačo dobili zastonj).

Delovni čas, malica in zaslužek

Delovodje so vodili delo, preverjali in skrbeli za njegov potek. Po ustnem pričevanju delo v opekarni pred drugo svetovno vojno ni bilo normirano, drugače pa je bilo po vojni, ko so opeko izdelovali v nacionalizirani Treppovi opekarni in so morali na uro, na primer, izdelati 1000 kosov strešnikov. Delovni čas opekarskih delavcev pred drugo svetovno vojno je štel do deset ur; s pričetkom ob šesti ali sedmi uri zjutraj, opoldan pa so imeli uro časa za malico.

Večina delavcev, ki je stanovala daleč od opekarne, si je malico, ki je bila ponavadi skromna¹⁵, prinašala s seboj od doma, navadno kruh in slanino, jeseni pogosto sadje¹⁶, pogosto pa tudi samo koruzni kruh¹⁷. Tisti iz bližnje okolice so se odpravili malicat domov¹⁸, pogosto pa so prinašali¹⁹ v kanglicah svojim domačim malico od doma otroci. Pri nekaterih, kjer je bilo v opekarni zaposlenih po več članov družine, je šel eden od njih malicat domov, nazaj grede pa je sproti prinesel hrano ostalim.²⁰ Kosilo je v takšnih delavskih družinah skuhal tisti od obeh zakoncev, ki je bil doma.²¹ Posebno v hladnem jesenskem času je bilo med delavkami, ki so zlagale strešnike na police v sušilnici nad pečmi, v navadi, da so si doma opran krompir pekle "na bukínah"²² (odprtine za vsipanje premogovega drobirja v peč) tako, da so ga na žici spuščale v odprtino. Na tak način pečenega krompirja se spominjajo kot nečesa redkega, kar jih je lahko takrat ogrelo, po okusu pa domala neponovljivo dobrega. Od pijač, ki jih je odžejala, lahko ženske pričevalke potrdijo le uživanje vode. Točil jo je vsak opekarski delavec zase v kozarec ali pa so se odžejali kar izpod ene od vodovodnih pip ob opekarni. Zaradi težkih delovnih razmer (vročina, prah, telesni napor) so spričo krajevno značilne pijače (kraj je že od nekdanj sodil v eno najbolj vinorodnih slovenskih pokrajin) moški med delom uživali alkoholne pijače, predvsem vino, ki so si ga s seboj na delo prinesli v pleténkah.

Furlanski sezonski delavci so imeli svoje gospodinjstvo in si hrano pripravljali zase. Delavci, ki niso stanovali na Treppovem, so malico použili vsak zase, medtem ko je skupinica sezonskih delavcev (5 do 6), ki je sredi tridesetih let 20. stoletja bivala v vrhlevni hiši na Treppovem posestvu pri opekarni, imela obed v bližnji pritlični zidani zgradbi. Opremljena je bila z jedilnico in kuhinjo, v njej so kuhali za sezonske delavce, v krušni peči pa so dvakrat tedensko spekli po šest hlebcev kruha. V isti hiši so stanovala dekleta, za vse (tudi za opekar-narjevo družino) pa je kuhala Treppova kuharica. Pripravljala je hrano po različnih, vedno dvojnih jedilnikih, posebej "za ven" (za delavce) in posebej "za sobo" (za člane Treppove družine in njihove goste). V navadi je bilo, da so delavci ob petkih, ki so veljali za brezmesne dni, dobili "pečene štruklje" (zavitek s skutnim nadevom). Medtem ko se je za opekar-narjevo družino večkrat pripravljalo mesne jedi, je bila na mizi delavcev pogosto "župa" (juha) iz številnih vrst zelenjave iz

domačega vrta (korenje, zelen in svež luščen fižol, koleraba, cvetača, paradižnik itd.). Občasno so tudi zanje pripravili meso, tako prvi kot drugi pa so zjutraj in zvečer pogosto imeli ječmenovo kavo z mlekom in kruh, le da so slednjega v opekarnarjevi družini jedli z maslenim namazom.

Za sezonske delavce je pred drugo svetovno vojno kuhala Treppova kuharica, prva povojna delovna skupina sezonskih delavcev iz Đorđevega v Srbiji pa je prišla s svojo kuharico, kasneje kuharjem, nato so nekaj časa malico za opekarniške delavce pripravljale domače kuharice ali pa so jo vozili iz bližnje Volčanškove restavracije na železniški postaji v Brežicah.²³

Plača v opekarni je bila redna, prejeli so jo mesečno. Več od mlajših so zaslužile starejše, izkušene delavke, več od žensk pa moški, ki so opravljali težje fizično delo.

Delovna obleka in higiena

Obleka opekarskih delavcev in delavk ni bila predpisana. Dela so opravljali večinoma v istih oblačilih, v katerih so prišli na delo in odhajali z dela. Nosili so preprosta vsakdanja delovna oblačila²⁴, tako da se opekarski delavci z zunanjim videzom niso prav nič razlikovali od ostalega prebivalstva.²⁵ Nekateri moški in ženske so delo opravljali v pokrivalu, drugi brez. Delavci in delavke so si naredili klotaste²⁶ "firtuhe (firtufe) do pasa" – polovične predpasnike, tisti, ki so prenašali zmleto in v "klade" stisnjeno glino, so nosili gumijaste, delavci ob strojih povečini "lédrnate" – usnjene predpasnike, mojster v opekarniški kovaški delavnici pa je nosil kovačem običajni cel predpasnik iz debelejšega usnja. Po načinu in vrsti nošenja spodnjega perila, ki je bilo pravzaprav nekakšno vrhnje spodnje perilo, so se od običajnega razlikovale opekarniške delavke, ki so delale v sušilnici nad pečjo. Ker so morale strešno opeko vstavljati v visoke police, ki so segale do ostrešja, so si pod oblekami ali krili čez "véš" – spodnje perilo nadele²⁷ posebne spodnjice, sešite iz črnega klota.²⁸ Takšne vrhnje spodnjice so jim segale skoraj do kolen. Pri delu se je kadilo in so navadno nosile rute, pri prevažanju opeke in drugih delih pa so bile razoglave ali pokrite z ruto.

Po končanem delu so si umili le roke pod eno od več pip vodovoda, napeljanega do opekarne. Ob opekarni sta na mestu, kjer so po drugi svetovni vojni zgradili sušilnico za opeko, stali po dve zidani poljski stranišči, na eni strani za moške, na drugi za ženske.

Treppova opekarna, nahajališča in kakovost gline

Na Hrvaškem je bila Treppovi najbližja velika opekarna pri Zaprešiču, kjer so izdelovali samo zidno opeko, za katero so glino kopali v bližnjem hribu. Na slovenski strani so bile najbližje opekarne v Zalogu pri Novem mestu, v Celju in v Ljubečni pri Celju, sicer pa od večjih še opekarne v Ljubljani na Viču in na Rudniku, v Pragerskem, Radgoni, Boreciah (kjer so imeli "cik-cak peč"). Več opekarn je bilo tudi v okolici Ptujja. Medtem ko je v 19. stoletju število opekarn polagoma naraščalo, pa se je ob koncu 19. stoletja njihovo število zopet manjšalo.²⁹

V času delovanja starega opekarnarja Treppa so v začetku 20. stoletja v Šentlenartu pri Brežicah pri kopanju odkrili svetlo glino, zato so celo razmišljali o možnosti pridobivanja aluminija, nato pa so zamisel opustili³⁰. V okolici Treppove opekarne v Šentlenartu so bila

²³ Današnjim delavcem brežiške opekarne postrežejo toplo malico v jedilnici poleg pisarn, na prostoru nekdanje opekarniške "blatarne" (prostor za prekopavanje, mešanje in prezimovanje gline za strešno opeko).

²⁴ "A véte, kok' smo prej b'le oblečene... Kaj si pa jemu... Še za včerku nisi jemu pravo obleko ne... Kük' je blü, ták je blü..." (Pričevanje T. Valenčak).

²⁵ "Obléč kak' navadno, ne... kaj pa! Nismo dobil' tam oblek. Ká' si méu, tu si obléku..." (Pričevanje T. Valenčak).

²⁶ Klot – gladka enobarvna bombažna tkanina za podloge, delovne halje, prešite odeje. SSKJ, Ljubljana 1998, s. 405.

²⁷ "Da niso moški hódli gledat..." (Pričevanje M. Škrinar).

²⁸ "Spódn' véš smo 'méle klótaste hlače..., k to smo mógle méť táké..., k to smo šle po stalážah gor." (Pričevanje T. Valenčak).

²⁹ Jože Curk, Zgodovinski razvoj opekarstva na slovenskih tleh. V: Priročnik o uporabi opeke, Ljubljana 1974, s. 24.

³⁰ Pričevanje Draga Novoselca po ustnem izročilu starejših delavcev v opekarni.

bogata nahajališča glin. Posebno kakovostna je bila glina na bližnjem zemljišču severno od stare opekarnice, kjer so jo kopali pred drugo svetovno vojno in stoji danes na tem mestu nova opekarna. Med plastmi na tem prostoru ni bilo vmesnega neuporabnega sloja "šnúfanca". Med bolj kakovostnimi je bila tudi glina severnejše, na prostoru med Treppovo vilo in vasjo Trebež, kamor so razširili kopanje med drugo svetovno vojno. V jugozahodni smeri namreč ni bilo primerno kopati zaradi možnega ogrožanja železniške proge, v drugih smereh pa zaradi posamičnih hiš in naselij, zato so kopanje usmerili proti Trebežu. Dobro čvrsto glino iz nahajališča na tem mestu so uporabljali za zidake, iz nje pa so začeli izdelovati tudi strešnike, kar je nato, zaradi odločitve o zaustavitvi širjenja glinokopov v omenjeno smer, prenehalo, čeprav so nahajališča glin na tem mestu še vedno bogata. Na glinokope danes spominja velik ribnik z vloženi ribami pod nadzorom Ribiške družine Brežice in nekaj manjših bajerjev, ki so prav tako naseljeni z ribami.

Glina na nekdanjih Treppovih zemljiščih je bila kakovostna, ker je vsebovala precej kaolina, vendar je bila tudi precej mastna, zato je bilo krčenje izdelkov veliko, hitro se je tudi sušila in zato je bila večja možnost, da izdelki razpokajo. Da so mastno glino napravili primerno za izdelavo opeke, so ji morali dodajati primesi (pesek) in so po takšnem mešanju rekli, da se je glina "opustila".

Izkopavanje glin in glinokopi

Po drugi svetovni vojni³¹ so za glinokop navadno vzeli približno 60 metrov dolg pas zemlje, na katerem so lahko delali s šestimi vozički. Sledili so si različni sloji zemlje: vrhnja travnata plast, pesek, glina, gramoz. Med glino je bil včasih tudi približno za peden debel, pepeln podoben sloj "šnúfanc", ki ga je bilo potrebno odstraniti. Neuporabno pepelnato plast so odstranili in s tem očistili glino, ko so jo po starem načinu privažali in pripravljali za prezimljenje. Za zidno opeko bi glino s takšno primesjo sicer lahko uporabili, ker je manjša mera poroznosti pri zidakih dopustna, za strešnike pa je isto gradivo neprimerno. Z leta 1963 uvedenim kopanjem z bagrom so pobirali vse sloje hkrati, zato so z izdelavo strešnikov prenehali.

Glino so kopali v bližini opekarnice, severno od nje. Plásti pod travo in humusom so rekli "pesk" (pesek); tega so v globino meter in pol "štihali na roke", glino pod to globino pa so po drugi svetovni vojni kopali z bagrom.

Pred drugo svetovno vojno so v glinokopih razlitje vode iz jame v jamo po nalivih preprečevali z ustvarjanjem "lopárjev" – posebnih presledkov med jamami, ki so opravljali nalogo pregrad. Te so se v letih med drugo svetovno vojno zarasle z močvirskim rastlinjem, "cediljem" in "rogozam", in postale domovanje divjih rac, dokler pa je bil med opuščeni glinenimi jamami še vodni pretok, so živele v njih ribe.³²

Kopanje glin se je pričevalo z odrinjenjem vrhnje travnate plasti, pred drugo svetovno vojno ročno, po vojni z buldožerjem. Sledilo je prvo postavljanje tirov, ki so jih postopoma, glede na globino kopanja, prestavljali nižje. Ročno so kopali s posebnimi špičastimi lopatami "štihancami" ali "štiháčami", ki so imele poseben, višji nastavek za nogo. Kopali so "ravno" (navpično), najmanj 40 cm do poldrugi meter globoko, čeprav se je glina nahajala do globine 4 do 5 metrov, sledil je gramoz. Globina kopanja je bila odvisna od nahajališča; na-

³¹ Moški pričevalci, ki so bili soudeleženi pri delu v glinokopih in pri kurjenju opekarske peči pred drugo svetovno vojno, so, žal, pomrli. Potek teh in še nekaterih drugih del v opekarni Treppo je zato rekonstruiran na podlagi materialnih ostalin ter ustnih pričevanj mlajših moških posameznikov in še živih starejših opekarskih delavk, kot se ga sami spominjajo ali kot so zanj slišali od prednikov. O tem, da so moški, ki so pred vojno delali v opekarni, pomrli, našteva ena od zadnjih še živih Treppovih delavk, 92-letna Minka Škrinar, takole: "*Je Franci Novakov umrl, je naš Pepi umrl, tuje vse pomrlo, ni en'ga več..., ne, tú pa ni.*"

³² "*Najdaljšo, 180 cm dolgo ščuko sem ulovil tukaj. Bil sem 'domač ribič', ne 'divji', ker to ni nobeden branil lovit'. Po vseh teh luknjah so bile ribe in prej ni bilo štorkelj in čapelj.*" (Pričevanje D. Novoselec).

vadno so kopali po 5 ali 6 “štihov” globoko. Pri kopanju z bagrom so šli do globine, ki jo je bager še dosegel. Uporaben bi bil tudi nižji sloj gline z gramozom, če bi opekarna imela “kolodrob” oz. “medved” – napravo z dvema težkima valjema za drobljenje. Glina v Treppovih nahajališčih je bila mehka, zato takšne naprave niso imeli, poleg tega so pred vojno kopali ročno in še zdaleč ne do sloja gramoz.

Ročno kopanje je potekalo v treh slojih: dva zgornja “štih” (zgornja plast dveh dolžin lopate), dva srednja in dva spodnja. Globje niso kopali, ker bi tako nakopano glino zaradi višinske razlike težko nalagali v vozičke. Glede na uporabo so glino iz plitvejšega sloja kopali za zidake, čistejšo in boljšo iz spodnjega sloja pa puščali za strešnike. Teh so izdelovali manj, zato so precej gline puščali neizkopane.

“Glájze” – tire, po katerih so z vozički vozili glino do opekarnice, so predstavljali glede na lokacijo kopanja. Glavni tir, po katerem so vozičke premikali z “drzino”,³³ je bil stalen, stranske tire so premikali. Vozičke so s stranskih tirov na glavnega preusmerjali z “okretálko” – vrtljivo ploščo, s kakršno so si pomagali pri obračanju vozičkov tudi pri “planírki” – prostoru za prekopavanje gline in pri “grícih” – naravnih sušilnicah opeke. Tire so premikali tudi nižje, glede na globino kopanja. Za prevažanje gline do strojev so uporabljali “vagonéte” – “prekucnike” (v obliki črke V, vsebine 0,75 m³). Samokolnice “platónarce” so uporabljali za dovažanje zidakov k peči in spet drugačne samokolnice za dovažanje strešnikov k peči. Orodje, ki so ga uporabljali pri prekopavanju že izkopane gline, so bile “krampíce” in posebne motike.

Pri kopanju gline je bilo v vsaki “partiji” – delovni skupini kopačev – po šest vozičkov, okoli leta 1963 (v času kopanja z bagerjem) pa osem. Ročno sta kopala po dva delavca hkrati in nalagala po tričetrť kubika gline na “vagonét”. Naložen vagonček sta porinila do glavnega tira in ga postavila nanj. Kopanje in nalaganje gline je bilo težje fizično delo in so ga opravljali samo moški. Vagončke so pred drugo vojno poskušali voziti z vprežnimi konji, vendar se je to izkazalo za neprimerno, ker se vagončki brez zavor niso ustavili hkrati s konji in so živalim poškodovali noge. Za ročno prevažanje vozičkov so sprva najemali fante in mlade moške, po vojni so vozičke poganjali z drezino. Jeseni, ko so se je število sezonskih delavcev zmanjšalo, so po drugi svetovni vojni na “planírki” delale tudi ženske: prekopavale in mešale so glino za strešno opeko.

Po drugi svetovni vojni so glinene jame zaradi pomanjkanja gradiva za zasipanje le deloma zapolnili, večinoma tiste okoli poslopj. Zasipavali so z “odkrívko” (zgornja plast zemlje, humus) in opeko. Ko je začela delovati nova opekarna, so odpadke iz njene proizvodnje v večjih količinah navozili za izravnavo jam ob opekarniških poslopjih. Precejšnjo količino odpadkov je navozilo tudi Komunalno in obrtno podjetje (KOP), predvsem k opuščeni glinokopom za enim od nekdanjih Treppovih kozolcev, vendar so se zaradi vrste polnila začele tam množiti podgane in so odvoz preusmerili na odlagališče komunalnih odpadkov v Dobovi.

Obdelava gline in predelava v izdelke

Po ustnih pričevanjih je bila Treppova opekarna v Šentlenartu že od nastanka dalje v precejšnji meri mehanizirana (krožna peč, elevator, tekoči trakovi, mešalci, stiskalnice, pogon s parno lokomobilom itd.), čeprav so zidno opeko izdelovali ročno še do leta 1928. Poseb-

³³ “Drzina” – drezina – manjše vozilo na motorni ali ročni pogon, ki vozi po tirnicah. SSKJ, Ljubljana 1998, s. 169.

³⁴ Za vpogled v etnološke terenske zapiske (Dolenja Straža, Drča, Podgora, Podreber; junij 1995) se prijazno zahvaljujem kolegici Ireni Rožman.

³⁵ Fornaci e fornaciai in Friuli (1987), s. 117.

³⁶ "Čeniža" – iz it. cinigia, vroč pepel z žerjavico; Sergij Šlenc, Veliki italijansko-slovenski slovar, Ljubljana 1997, s. 227.

³⁷ Prostor, kjer so danes opekarniške pisarne in jedilnica.

³⁸ Pričevanje T. Valenčak.

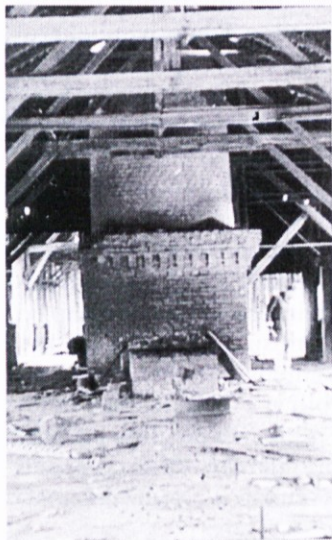
no se stopnja mehanizacijske opremljenosti kaže v primerjavi z nekaterimi dolenjskimi opekarnami, ki so delovale v istem času in kjer so glino obdelovali in izdelovali opeko na preprostejše načine, za žganje opeke pa uporabljali (manjše) peči na drva; pri poimenovanju orodij, pripomočkov in načinov opekarskega dela se je v ustnem izročilu ohranilo precej italijanskih besed³⁴. Tudi stari furlanski opekariji so iz svojih izkušenj v različnih evropskih deželah (predvsem v Nemčiji, Avstriji, na Hrvaškem, v Bosni itd.) izpričali, kako so tam delali v starih opekarnah brez gnetilnikov, stiskalnic, ozkotirnih železnic, tekočih trakov in krožnih peči, čeprav so bili takšne opreme od doma vajeni³⁵.

Izkopavanje gline je kljub drugim, precej mehaniziranim opravilom, še precej časa po drugi svetovni vojni tudi v Treppovi opekarni potekalo ročno. Vso glino, tako tisto za zidno opeko, posebno pa še ono za strešnike, je bilo potrebno "naštihat" – prekopati in premetati, da je glina čez zimo prezebla. Pri tem delu so uporabljali manjše "štiháče" in motike.

Za zidno opeko so pred drugo svetovno vojno glino prekopavali na mestu izkopa, glino za strešnike pa so po tirih odpeljali z vagončki do "planirke" – posebnega, nepokritega ravnega prostora, kjer je obdelana čez zimo prezebla. "Planirka" je bila lahko tudi izkopana gline na jama, dolga od 50 do 60 metrov, njena širina pa je bila odvisna od količine obdelovane gline. Tu so glino v nanosu okoli dveh metrov obdelovali tako, da so jo mešali s prekopavanjem in ravnanjem. Delo so opravljale ženske in tisti moški, ki niso bili sposobni težjega fizičnega dela pri ročnem izkopu in nalaganju gline. Da se glina pri prekopavanju ni prijemala, so tla prostora pripravili tako, da so ga posuli z drobnim peskom ali s presejano "čenižo" ("činižo")³⁶ – rdečeoobarvanimi ugaski premoga iz opekarske peči.

Posebej so mešali glino za strešno opeko v "blatárni",³⁷ kjer so v prvi bazen glino dovažali, v drugem so jo prekopavali, v tretjem so hranili tako obdelano glino, ki so jo nato odvažali v strojni mešalec. Prekopavanje in mešanje gline za strešno opeko v "blatárni" je potekalo tudi pozimi in so ga opravljali samo moški. Po mnenju pričevalke "v novi Jugoslaviji ni b'la več táka roba, prej je b'la pa fina roba".³⁸ Vzrok za takšno mnenje je najbrž v izkušnji težjega izdelovanja in slabše kvalitete opeke zaradi gline, ki so jo po drugi svetovni vojni kopali strojno in je vsa premešana glina vsebovala primesi, ki so jih v prejšnjem obdobju ob ročnem kopanju skrbno ločevali. Mešanico so po starem načinu napravljali v bazenih z nogami in z motikami, tako da so si moški zavihali hlače čez koleno, "mencál' po tistem..." in "bosi z velikimi motikami prekápal' glino". Moški, ki so v "blatárni" delali običajno bosí, so bili večinoma Zágorci, zlasti Vučévčani – Hrvatje iz Vučjega sela, sezonski delavci, ki so v poletnem času pripravljali strešno opeko. Ker umetnih sušilnic še niso imeli, je sezona izdelovanja strešne opeke pojenjala ponavadi s "terezijinim" (sv. Terezija – 15. oktober), ko je začinjalo zmrzovati in se opeka na naraven način ni več mogla sušiti. Na "terezijino" je v tem delu Slovenije sicer nastopil čas trgatve. Čeprav je v splošnem veljal 21. oktober kot prelomnica, "ko Uršula zemljo zaklene", so v opekarni naredili zadnje strešnike na "terezijino" in imeli tedaj "likof" – slavje ob zaključku dela. Po drugi svetovni vojni so glino v celoti mešali strojno; s spremenjenim potekom in načinom dela je odpadlo tudi praznovanje z likofom.

³⁹ Ostanki mešalcev, ki so jih uporabljali še v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, ležijo na zahodni strani stare opekarnice.

V 115 metrov dolgi nadstropni sušilnici nad krožno pečjo so na police vlagali in na naraven način sušili strešno opeko. Šentlenart pri Brežicah, avgust 2000. Foto: I. Počkar.

⁴⁰ Z dejavnostjo lovljenja premoga v reki Savi pri Brežicah so se (koncesijsko) ukvarjali zlasti domačini iz vasi Čatež, Dvorce in Podgračeno.

Glino so od izkopa tvorili po tirih, speljanih od glinokopa, v vagončkih, ki jih je gnal stroj, do prostora severno od opekarniške zgradbe. Pot gline do surovega izdelka se je nadaljevala na nadkrite prostoru za mešanje gline ob zunanji zahodni steni zgradbe (oz. delavnice za izdelovanje opeke). Glino je mešal mešalec,³⁹ v katerem se je glina skozi luknjičast filter tudi očistila večjih smeti in je ven prihajala kot fina glina. V mlinih zmleto glino so strojno oblikovali v "klade", večje glinene kose, ki so jih delavci znosili v zorilnico. Po približno tedenskem zorenju so glino obdelali s stiskalnico – "mašino, ku eno prěšco", ki je potiskala glino skozi ustnik proti stroju za rezanje gline.

Tehnologija izdelave zidne opeke je bila do leta 1928 ročna: modele, imenovane "šumpf", so napolnili s predelano glino, neravni odvečni del pa odrezali z žico, vpeto v lok. Oblikovano zidno opeko, ki so jo imenovali "pún cigu" (takrat še stari format 15 x 7,5 x 30 cm), so zvrnili na podložno desko in odnesli na plato za sušenje. Ko se je opeka delno osušila, so jo odvažali v "šupe" – sušilnice, kjer se je dokončno osušila in je bila pripravljena za žganje v krožni peč. Po letu 1928 so vpeljali strojno izdelavo zidne opeke. "Vagonete" so z vitlji vlekli po poševnem lesenem mostu v prvo nadstropje in glino zvrčali v "kásnbešiker" (prostorski podajalec). Ta je stal nad drobilnimi in finimi valji ter stiskalnico s polžem. Skozi "ustnik" stiskalnice je glinasta klobasa prišla na odrezalni stroj (sprva ročni, kasneje avtomatski), ki so mu delavci rekli "mašina za cégu delat". Stroj je odrezal zahtevano debelino zidaka. "Abfále" – odrezke so pobirali "píčuli" (fantje) in jih nosili ponovno v "prešo". Že odrezane zidake je delavec – odjemalec, po dva zidaka skupaj, skladal na posebne tirnične vozičke, opremljene z letvami, druga dva delavca pa sta voziček odpeljala v "griče" – naravno sušilnico na prostem.

Opekarna Leonard Treppo je že od leta 1906 izdelovala strešnike strojno, zidno opeko pa ročno vse do leta 1928. Ko so bili postavljeni "griči", je pričela tudi zidno opeko izdelovati strojno.

Glino za zidake so po starem, ko so glino pripravljali s prekopavanjem, mešali s finim peskom. Pesek so kopali na travnikih v odkopih na koncu Brezine in na Trebežu na Treppovem zemljišču, od koder so pesek s konjsko vprego vozili v opekarno. Mešanje gline s peskom je bilo potrebno glede na vrsto gline; nekatera se je precej krčila. Pesek so dodajali po izkušnji glede na stopnjo krčenja gline med pečenjem. Kadar je bila glina premokra, posebno po deževju, so glino mešali z zmletim "škartom" – odpadno opeko in s "čenižo" – pepelom, nastalim po kurjenju v opekarski peč. Uspešnost takšnega mešanja je bila odvisna od vrste premoga, s katerim so kurili, oziroma od vsebnosti žvepla, ko je prevelika količina žvepla na izdelani opeki povzročila izločanje solitra. Senovški premog je imel za ta namen preveč žvepla. Primeren pepel za mešanje z glino je nastal s kurjenjem premoga iz Trbovelj, nalovljenega⁴⁰ v Savi pri Brežicah, ki se je med potovanjem po reki dodobra spral.

Glino so od opekarnice Treppo odjemali številni lončarji in pečarji, po drugi svetovni vojni pogosto brežiška lončar Debec in pečar Petaci. Še raje kot po glino so mojstri prihajali po odpadne kose surove strešne opeke, ki je bila izdelana iz najbolj kakovostne in čiste gline, odpadni kosi pa so se v vodi v hipu raztopili.

Tehnologija izdelave strešne opeke, posebno cenjenega izdelka Treppove opekarnice, je bila drugačna kot pri zidakih. Prezimljeno in

obdelano glino so v "vagonetih" zvozili po poševnem mostu v prvo nadstropje. Tam so jo vsipali v prostorski dodajalec, ki je polnil mlin z grobimi in finimi valji. Preko polža je skozi ustnik stiskal večje kose gline, imenovane "pogače". Od tekočih trakov so imeli v Treppovi opekarni najprej le prestavljive, 5-6 metrske trakove za transportiranje 30-40 kilogramskih "pogač". Pred uvedbo tekočih trakov so jih ročno, kasneje po tekočem traku spravili v zorilnico – poseben prostor (100 m²), da je glina določen čas "odležala". Po potrebi so glinene "pogače" tu škropili ali polivali z vodo. "Pogače" so do leta 1939-40 iz zorilnice do stiskalnice nosili ročno, kasneje pa pošiljali s tekočimi trakovi. Iz stiskalnice s finimi valji za izdelavo strešne opeke (zareznik, bobrovec) je skozi ustnik prihajal "štrang" – glinast trak – preko valjčkov iz filca na odrezalno mizo in nato na "zibko". Sprva so rezali ročno, kasneje avtomatizirano.

Glavni rezalec strešne opeke je bil vedno moški, pred drugo svetovno vojno je bil pri Treppovih to "legendarni" Valant, "Zágorac" (doma iz hrvaškega Zágorja), kmečkega stanu, iznajdljiv, natančen in z mnogimi idejami za izboljšave v delovnem procesu. Od posebne veččnosti rezalca, po njej pa je slovel Valant, je bila odvisna oblika in kakovost strešnika. V primerjavi z drugimi opekarniški delavci je imel privilegiran položaj, ki se je kazal v tem, da je vsak dan za malico edini dobil kozarec vina in kos belega ali polkoruznega kruha. S to posebno ugodnostjo mu je po opekarnarjevemu naročilu postregla kuharica v stari Treppovi stanovanjski hiši, katere vhod se je držal nadstreška pred opekarniško stavbo s pečjo.

Opravila, ki so sledila rezanju strešnikov, so najpogosteje opravljale ženske. Na odrezani strešnik na "zibki" – nihajoči napravi – je delavka položila "ramico"⁴¹ – okvir iz letev. Naslednja delavka je strešnike z "ramicami" prevzemala in jih z "ramicami" vred polagala na "staláže" – kovinske pladnje, ki so na "levátorju" – elevátorju⁴² potovali med pritličjem in nadstropjem. Z elevátorjem, ki je deloval na motorni pogon, so sveže oblikovano strešno opeko tako prenašali v sušilnico v prvem nadstropju.

Treppovi strešniki so bili kakovostni in močni. Sodobniki izpričujejo, da je stari opekarnar Treppo včasih koga pripeljal in demonstriral trdnost in zdržljivost opeke tako, da je na zidak postavil strešnik, stopil nanj in se zibal.

Po enaki tehnologiji in isti proizvodni liniji so izdelovali tudi bobrovce in votlake NF, ki so zahtevali predelano in odležano glino. V hladnem in vlažnem zahodnem prostoru poleg delavnice za izdelovanje opeke so posebej hranili glino za izdelavo slemenskih strešnikov. Te so ročno izdelovali na posebnem stroju.

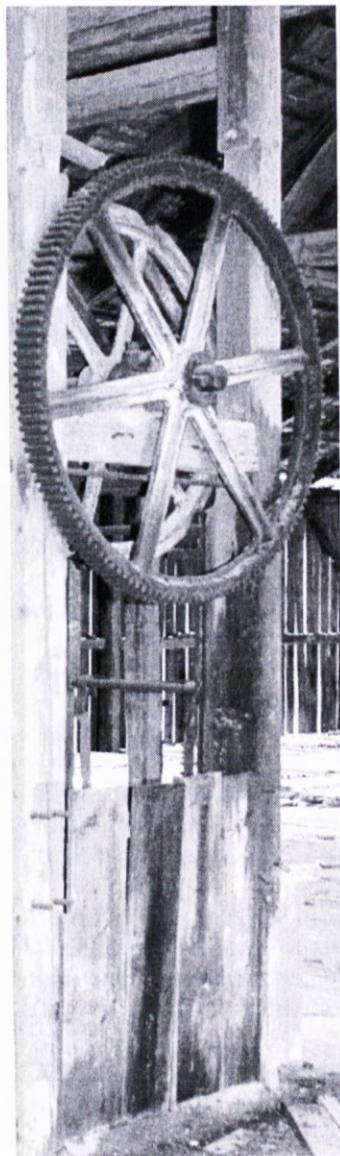
Leta 1953 so že uporabljali nov stroj za strešno opeko, delo s "štajbrukerco"⁴³ so opustili. Ko so v šestdesetih letih 20. stoletja prenehali delati strešnike, tudi elevátorja niso več toliko rabili. Strojno so tedaj izdelovali še opeko "enka" in "votlak 4". Izdelovali so samo še male votlake, ki so jih, tako kot strešnike, sušili v etažni sušilnici nad pečjo. Poleg navadnih zidakov so kasneje v opekarni izdelovali luknjičast zidak, "rapid" in polnilec zanj (za stropove namesto "monta"), satov polnilec (iz njega je zgrajen strop nove opekarniške peči), votlak in radialno opeko za dimnike. Strojno izdelano opeko "monto", "ta mal' votláček" in "stréšn cígu", so do "sušivnce", zgrajene po drugi svetovni vojni v drugi stavbi, vozile delavke z železnimi tirničnimi vagončki.

⁴¹ "Ramice" – iz nem. Rahmen – okvir. France Tomšič, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1988, s. 348.

⁴² Elevator – vrsta dvigala (na tekočem traku) za transportiranje peska, premoga, opeke ipd. France Verbinc, Slovar tujk, Ljubljana 1971, s. 179.

⁴³ Steinbrück – znamka stroja nemške izdelave.

⁴⁴ Enako poimenovanje (grice) je izpričano tudi za opekarni v Furlaniji. Glej: Fornaci e fornaciai in Friuli (1987), s. 146.

Transport sveže izdelane strešne opeke je iz spodnjega prostora v etažno sušilnico potekal s pomočjo elevatorja. Šentlenart pri Brežicah, avgust 2000. Foto: I. Počkar.

Sušenje opeke

Posebej so sušili zidno in posebej strešno opeko, obe vrsti opeke pa pred drugo svetovno vojno na naraven način. Dolge, vzporedne vrste skladovnic, v katerih se je na prostem sušila zidna opeka, so imenovali "griči".⁴⁴ Postavljeni so bili vzporedno z opekarno, vzhodno in zahodno od nje. Pred drugo svetovno vojno so bili "griči" razporejeni v petih skupinah, od katerih je bilo v vsaki različno število "gričev": 6, 9, 10, 12 in 16, skupno 53. Vzdolž sredine vsakega "griča" so bili postavljeni betonski stebri, ki so nosili ostrešje z opeko. Betonske stebre za "griče" so izdelovali v posebnih modelih v opekarni.

Surovo zidno opeko so od stiskalnice vozili na etažnih vozičkih, ki so bili sprva stabilni, kasneje pa takšni, da jih je bilo mogoče po naloženi prvi polovici zaobrtniti in naložiti še z druge strani. Voziček sta tvorila po dva delavca, od katerih je prvi nalagal sveže zidake, drugi je med posamezne plasti zidakov vlagal vmesne deske. Na prostorih med "griči" so postavljali premične tire, ki so jih povezali z glavnim tirom, s katerega so h "gričem" s tirniškimi vozički dovažali opeko. Po razkladanju so stranski tir vsakokrat premaknili k naslednjemu "griču". Tla "gričev" so bila obložena z deskami. Vanje so vlagali od sredine, najprej pet vrst v eno, nato pet vrst v drugo stran. Ko so se zidaki nekoliko osušili, so naložili še po pet vrst in tako naprej, približno do višine odraslega moža. Zidake so nalagali z manjšo vmesno razdaljo, da je zrak krožil, zidake v slojih pa izmenično zamaknjeno, da je skladovnica trdno stala.

V različnih vozičkih oziroma vagončkih z železnimi kolesci so dovažali surovo in žgano opeko, žgano opeko pogosto tudi kar z navadno samokolnico. Ko so bili zidaki primerno suhi, so jih s pečarskimi vozički sproti odvažali do peči ali pa začasno v deponijo, da so spraznili prostor za svežo opeko. Vagončki za prevažanje suhe strešne opeke so bili opremljeni s policami za zlaganje opeke. Po drugi svetovni vojni so posušene zidake nalagale in jih vozile do peči povečini ženske.

Nadstropni prostor nad pečjo je bil skoraj v celoti namenjen sušenju strešnikov. Sveže oblikovan "stréšn cigu" – strešno opeko so iz pritličja z elevatorjem pošiljali v prostorno etažo nad pečjo. Vsak strešnik je imel svojo "ramico" – deščico in so ga z njo vred vstavili na sušilno polico. Lesene stene nadstropja so imele po obeh vzdolžnih straneh objekta vgrajena drsna okenca, ki so jih po določenem času sušenja v zaprtem prostoru odpirali na prepih. Takšen način sušenja je oskrboval boljše kroženje zraka. Drсно je bilo mogoče odpirati tudi dele sten pod okenci, kar je prav tako pospeševalo sušenje, delavke pa so skozi odprtine pod okenci tudi prevzemale posušeno opeko v spodnji prostor, od koder so jo vlagali v peč.

Kot osnovno pravilo pri sušenju je veljalo, da se mora opeka sušiti polagoma. Dokler so bili strešniki sveži, so bila okenca zaprta, ko je opeka otrdela in ni bilo več nevarnosti pokanja, so zračili. Pravo stopnjo osušenosti so ugotavljali po zunanem videzu opeke. Sušenje strešne opeke, vložene na visokih policah – "stalážah", je zasedalo prostor od tal do ostrešja, kar je zneslo po 21 polic v višino. "Ramicé" – sušilne deščice, ki so jih imeli v Treppovi opekarni 120.000, so izdelovali iz smrekovine v domači mizarški delavnici.

Strešno opeko z "ramicami" so v etažnem prostoru z elevatorja prevzemali delavci, pred drugo svetovno vojno delavke, jih nalagali

⁴⁵ Pri opisu načina vlaganja strešnikov na police sušilnice se informatorka T. Valenčak prvi zadregi vendar izogne: *“To vam pa res ne morem povedat’, ker láhko bi vam sámo pokázala. Zlagala sem strešno opeko na stalaže. Ena do druge smo dajale, pa ne samo dajale, takú smo metale... Prek je bil en podstáuk...takš’n, da je ena stala gor; pa pr’jemala, pa spet naprej dala, da se je napoln’lo vse stalaže.”*

⁴⁶ Friedrich Eduard Hoffmann (1818-1900), nemški industrialec, se je že od leta 1840 ukvarjal z zamisljivo o krožni opekarniški peči, v drugi polovici 19. stoletja pa je z njeno uresničitvijo bistveno spremenil delo v opekarski industriji. Med drugim je bil tudi lastnik dveh opekarn, leta 1865 soustanovitelj nemškega združenja opekarnarjev, apnarjev in cementinarjev, od leta 1869 pa izdajatelj časnika *“Töpfer- und Zieglerzeitung”*. Meyers Konversations-Lexikon, Leipzig und Wien 1905, s. 426.

⁴⁷ Pri krožni in cik-cak peči so bile opeke zložene stacionarno, premikal se je ogenj; pri tunelski peči je bil ogenj za žganje v stacionarni coni, premikala se je opeka. V Sloveniji so prvo tunelsko peč zgradili šele po drugi svetovni vojni pri Ljubljani – podjetje INDOP. (Podatke mi je prijazno posredoval univ. dipl. inž. Lenard Treppo).

⁴⁸ Na goriškem in soškem območju je več opekarn uvedlo Hoffmannove peči šele po letu 1890, kar je bilo precej kasneje kot v drugih evropskih državah, kot tudi v Furlaniji in na ostalih italijanskih območjih. Glej: Paola Tomasella, *La fabbrica dei mattoni*, v zborniku o opekarstvu na Goriškem in v Julijski krajini, *Il fuoco cammina* : fornaci e fornaciai tra Judrio e Vipacco (1900-1970), Monfalcone, Edizioni della Laguna, 1997, s. 87.

⁴⁹ Po ustnem pričevanju se je F. E. Hoffmann leta 1898 celo udeležil otvoritve novozgrajene opekarske peči lastnikov Savnik in Nemeč v Biljah. Glej: Nataša Nemeč, *“Incominciare all’alba e finire al tramonto”*. Le fornaci nel Goriziano attraverso i secoli. v: *Il fuoco cammina...* (1997), s. 190.

⁵⁰ Fornaci e fornaciai in Friuli (1987), s. 138-139.

na posebne vozičke in jih po “glájzih” – tirih rinili do letvenih polic, razporejenih po 115 metrov dolgem prostoru. Tiri so potekali v ovalu okoli polic za sušenje strešne opeke. Pri usmerjanju vozičkov so si pomagali s kretnicami, ki so jih premikali s posebno pripravo. Vsak voziček sta ročno razložila po dva delavca. Zaradi lege prostora nad opekarsko pečjo in lesenega gradiva, iz katerega je bilo zgrajeno nadstropje, so imeli na več mestih priročno shranjene zabojčke s protipožarnim peskom, več opozorilnih tabel pa je svarilo pred kajenjem, kajti v prostoru nad pečjo so hranili tudi premog za dnevno porabo.

Opraviilo vlaganja strešnikov na police so rekli “cégu šlíftat”.⁴⁵ Pri vsaki polici so delale po tri delavke, ker *“ena ne more to odhajaj”*. Norma je bila 1000 vloženih strešnikov na uro, izurjene pa so jih vložile po 1200 ali še več v uri. Pri tem so si pomagale z močnejšimi deskami, ki so jih postavljale kot delovni oder, tako da so si strešnike lahko podajale vse do delavke, ki je stala najvišje in polnila vrhajo polico. Čeprav delo ni bilo lahko, pa je sodilo med lažja in so ga opravljale samo ženske. Vsaka polica je imela ob strani vstavljeno tablico z datumom začetka sušenja in številom strešnikov, kar so potrebovali tudi za evidenco pri vlaganju v peč. Po podatkih, ki so jih s tablic vpisovali tudi v posebno knjigo, je sledilo ugotavljanje delovnih norm in iz njih plačila za delo.

Pri pobiranju posušenih strešnikov so si jih ženske podajale z metanjem po dveh kosov hkrati, tako da so ju pred tem staknile z gladkima stranema skupaj. Opraviilo je terjalo spretnost takšnega podajanja kot tudi prestrezanja, ker pa je bilo delo normirano in od izpolnjene norme odvisno plačilo, so se delavke vsake skupine posebej trudile, da je vse gladko teklo. Tretja delavka iz skupine tričlanske ekipe je posušene strešnike zlagala na vagončke, s katerih so na drugi, vzhodni strani sušilnice, “cigu” – opeko skozi odprtino “dol dévali” – ročno podajali v pritličje. Odprtemu prostoru spodaj so rekli “pakír plác”. Pred vlaganjem v peč so suho opeko s podstrehe zlagali na zunanje tramove pod ostrešjem peči. Med vrste natančno vstavljene, pokonci zložene opeke, so polagali deske, da se opeka ni poškodovala. Tam je čakala na vrsto za žganje v peči.

Strešno opeko so sušili tudi drugod. Stavba poleg današnje opekarniške pisarne je bila pred drugo svetovno vojno namenjena samo sušenju strešnikov, prav tako sušilnica poleg stare opekarnje (sušilnica je bila po drugi vojni nadgrajena).

Žganje opeke v Hoffmannovi peči, “mrzli” in “vroči pečárji”

Značilnost delovanja Hoffmannove peči je bilo kontinuirano kurjenje v krožni peči vse leto. Hoffmannove peči so imele različno število komor, v katerih so žgali opeko z vsipavanjem premoga skozi odprtino nad vsako komoro posebej. Surovo opeko so vlagali in žgano jemali iz peči krožno, ustrezno temu so tudi uravnavali pot ognja. Stara Treppova opekarniška peč je delovala na Hoffmannov⁴⁶ krožni sistem, ki je bil za razliko od “cik-cak” in tunelskega načina⁴⁷ tudi v slovenskih opekarnah običajnejši.⁴⁸ Treppova opekarna s Hoffmannovo pečjo je bila zgrajena v začetku 20. stoletja, v obdobju, ko je bilo med letoma 1890 in 1910 na Goriškem zgrajenih vsaj 13 “Hoffmannovih” peči,⁴⁹ v Furlaniji pa je bilo v letih med 1890 in 1903 registriranih kar 35 opekarn s Hoffmannovimi pečmi.⁵⁰ V zvezi z brežiško opekarno Treppo je zanimiv podatek, da je med šestimi fur-

⁵¹ Prav tam, s. 137.

⁵² Kraj med Udinami in Gemonom.

⁵³ Po drugi svetovni vojni so staro peč opustili in opeko pekli v novozgrajeni peči, ki je bila tudi krožna in precej podobna stari. Poleg nove peči je bila v novem objektu tudi "sušilnica", objekt pa je stal (in še stoji) vzporedno s staro opekarno.

⁵⁴ Ob izgradnji nove peči so pod strojno delavnico speljali cev (dimnik), da je ventilator poganjal dim v obstoječi dimnik stare opekarnice. Z materialom, izkopanim za napeljavo dimne cevi za novo peč, so zvišali lego nasipa ob železniških tirih, ob katerih je bil pred tem dva metra globok jašek.

⁵⁵ Tone Hervol, rojen leta 1952, iz Bukoška pri Brežicah, je delal v stari in sedaj v novi opekarni, skupno 32 let. V prvi Treppovi opekarni je bil zaposlen tudi njegov oče Jože Hervol, rojen leta 1914, umrl v starosti 55 let.

⁵⁶ Kamra, kómora, iz it. camera – sobica, celica. France Verbinc, Slovar tujk, Ljubljana 1971, s. 359.

⁵⁷ O načinu vlaganja opeke v peč, kurjenju peči itd. v furlanskih opekarnah glej: Fornaci e fornaciai in Friuli (1987), od s. 117 dalje.

⁵⁸ Vešč mojster za vlaganje surove opeke v peč je bil pred drugo svetovno vojno Novak iz Šentlenarta.

lanskimi opekarskimi podjetji⁵¹ leta 1890 delovalo podjetje Candido et Nicolo fratelli Angeli v italijanskem kraju Treppo Grande.⁵²

Stara krožna peč stoji na južni strani stare Treppove opekarnice ob železniški progi⁵³. Hoffmannove krožne peči so imele velbast strop in po dva paralelna žgalna kanala pravokotne oblike z različnim številom komor: 14, 16, 24. Stara Treppova peč jih je imela 14, pod isto streho pa so si v razširjenem delu stavbe od vznožja dimnika sledile obrtne delavnice in dalje v ožjem traktu izdelovalnice opeke, zorilnica, sušilnica in skladišča. Nova peč, zgrajena⁵⁴ leta 1959, je imela 18 komor. Doseg (pot) ognja po posameznih delih stare krožne peči v obliki črke U so uravnavali s privijanjem "gvintov" – vijakov v tleh nadstropja. Ogenj je vse leto izmenično krožil v peči, gorelo je noč in dan. Opeko so k peči dovažali in odvažali ročno s tirniškimi vozički, tiri so bili speljani po obeh straneh peči. Ročno je potekalo tudi polnjenje in praznjenje peči. Opeko so "na roke" nalagali še v 60. in 70. letih 20. stoletja in so bili ob tem izpostavljeni visokim temperaturam. Kot slikovito opisujejo težke pogoje dela, so "včas' podplati gorel' ... Ogenj je bil dva do tri metre pred teboj, ti si pa delal ..." ⁵⁵

Opeko so zlagali v peč pokonci in z razmiki tako, da "se je lufta púščalu", da je ogenj lahko "vléku" – potoval med opeko. Posamezne prostore peči, v katere je bil v prazni peči dostop skozi odprtine v zunanji steni ali pa vezno znotraj peči, so imenovali "kam(b)ra".⁵⁶ Zidno opeko so nalagali⁵⁷ v komore po širini, in sicer v razmakih, da je vmesni zrak omogočal izgorevanje vsutega premogovega drobirja in vleko ognja med opeko. "Pláni" so bili posamezni skladi zložene opeke v peči, široki za tri dolžine opeke pri vlaganju zidne (trikrat 30 cm) ali za dva strešnika (dvakrat 45 cm) pri vlaganju strešne opeke. Uspeh dela se je štel po številu "plánov", rekli so, da so "tol'ko (1,2,...5,...) plánov naredili". Pri nalaganju strešnikov v peč so iz zidakov najprej napravili "klop", nato pa so strešnike in dvojno plast zidakov izmenično vlagali v "pláne". Z dvojnimi vmesnimi plastmi zidakov so ohranjali horizontalno raven visoke skladovnice. V "plánu" je bilo okoli 1500 zidakov in 500 do 600 strešnikov, v vsaki "kamri" stare Treppove peči pa po štirje "pláni". Ena "sména" – izmena je morala po drugi svetovni vojni naložiti šest "plánov". Zlaganje opeke v peč⁵⁸ je bilo zapleteno delo, ki je terjalo posebno spretnost in izkušnje, da se skladovnica ni zrušila. Zlagali so natančno in z opeko sproti "zakájlali" – zagozdili vrste.

Vsako komoro so potem, ko so jo naložili z opeko, morali z močnim ovojnim papirjem zapreti, da so preprečili poteg zraka naprej po peči. Ko se je ogenj razširil do papirnate stene, jo je prežgal in se širil v naslednjo komoro. Opeka v vsaki naslednji komori se je vnaprej razžarila, in ko so med zloženo opeko vsipavali premogov drobir, je ta sproti izgoreval. Ko se je prostor primerno razžarel, so s privijanjem vijaka "cúga" – ventila, ki so ga upravljali s podstrešja za vsako komoro posebej, nastavljali dotok zraka in vlek ognja v peči iz komore v drugo, ki se je ob prvi medtem že segrela. Po potrebi so zapirali ventile praznih komor, da po njih ni vleklo zraka. Ko so peč prvič nalagali, so napravili kurišče v naloženi komori, ki je bila navadno tista na začetku peči pri dimniku. Kurišče, naloženo z drvimi in premogom, so pripravili na prostoru pred vloženo opeko, velikem meter do poldruga metra, zaprli troje odprtih komor in zakurili skozi stransko odprtino. Vlek je ogenj potegnil po opeki, da se je razžarela in je premogov prah, vsipan skozi "bukíne" na podstrešju, izgoreval

med opekami. Obenem se je grela opeka v sosednji komori.

Če niso prav kurili, je ogenj pojenjal in je bila opeka zanič. Kurjač ni smel zamuditi pravočasnega vsipavanja premoga v peč ali celo zapati. Peč so kurili z vrha, iz nadstropne sušilnice, kjer so v "bukine" – odprtine v treh nizih, ki so jih pokrivali s pokrovi, sipali premogov drobir. Kurivo so "na peč" sprva vozili s "šajtrgami" – samokolnicami po lesenem mostu – dovozu z naklonom – s prednje strani stavbe, t. j. s strani železniških tirov. Kasneje so samokolnice s premogom pripenjali na vrv in jih do kurišča dvigovali na motorni pogon. Uporabljali so zlasti trboveljski premog, ki so ga čolnarji – lovilci premoga prestrezali v Savi pri Brežicah in prodajali opekarni.

Po vsakokratnem polnjenju dela krožne peči so zunanjo odprtino zazidali z dvojnimi zidom, da je bila tesnitev čim boljša in ni vleklo v peč "falš zrak", pač pa samo ogenj. Odprtin po polnjenju niso zazidavali s pravo malto, pač pa z mešanico sviža, glin in vode, največkrat tudi kar z odpadnimi zidaki in s tem porabili "škart",⁵⁹ čeprav je tisti, ki je zidal, pogosto posegel kar po boljši opeki.

Krog pečenja v vseh prostorih krožne peči je trajal teden dni. Medtem ko so na eni strani nalagali, so na drugi vhode v komore podirali in peč praznili. Postopek je potekal krožno v zaporedju komor.

Po drugi svetovni vojni ni pri delu v peči prišlo do nobene večje nesreče ali požara, pač pa se je zgodilo, da se je skladovnica preveč žgane opeke v peči nagnila in celo zrušila. Delo v peči so opravljali izključno moški, ženske pa so pred pečjo nalagale opeko na "vagone" (vagončke), ki so jih tovorile po premičnih tirih, speljanih okoli peči, glede na vsakokratno potrebo.

Izkušena mojstra–kurjača na stari peči sta bila v Treppovi opekarni pred drugo svetovno vojno Ivan Vogrinc iz Brezine in Jernej Purkat iz Trebeža pri Artičah, na stari in novi peči je delal kot kurjač Martin Omerzo⁶⁰ iz Brezine, rojen leta 1900, umrl leta 1986, prav tako je pred nekaj leti umrl stari opekarski delavec, nazadnje čuvaj v opekarni, Franc Kostevc iz Gornjega Lenarta.

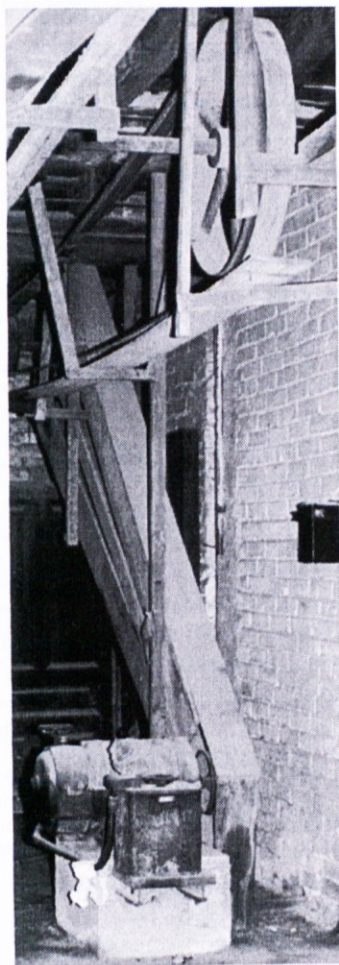
Glede na vrsto dela in rokovanje s surovo in žgano opeko so se delavci pri peči delili v "mrzle" in "vroče pečarje". Prvi so vlagali v peč surovo opeko, drugi iz nje jemali pečeno. Glavni "mrzli pečar" in vodja tega dela je bil pred drugo svetovno vojno Novak iz Šentlenarta, "vroča pečarja" pa sta bila v istem obdobju brata Poček, "ta dolgi" in "mali", kot so ju poimenovali. Po drugi svetovni vojni sta na teh delovnih mestih navadno delali po dve izmeni "mrzlih" in "vročih pečarjev". Med njimi so "sezonci" – sezonski delavci, ki so bili povečini Srbi, imeli navado hoditi v peč po še zelo vročo opeko. Kot zaščito so pri tem delu uporabljali posebne gumijaste rokavice, ki so si jih sami izdelali. Poleg vlaganja suhe surove opeke v komore "pred ognjem" je bilo delo "mrzlih pečarjev" tudi zapiranje komore s papirjem in zazidavanje zunanjega vhoda v komoro. V komorah "za ognjem" so nastopili z delom "vroči pečarji", sledili pa so "sortirci", ki so po stopnjah kakovosti razvrščali iz peči vzeto strešno opeko. Iz stare peči so pečeno opeko pogosto vozili s samokolnicami, iz nove pa s tirniškimi vozički "vagoneti".

⁵⁹ "Škart" – slabi, nekvalitetni izdelki, izmeček. SSKJ, Ljubljana 1998, s. 1354. "Škart" opeko so v opekarni mleli s kladvičastim mlinom in z zdrobom, med drugim, posipavali Treppovo teniško igrišče ob vili.

⁶⁰ Martin Omerzo, samski brat matere Draga Novoselca iz Brezine 87, ki mu je nečak Drago pred drugo svetovno vojno ob večerih nosil v opekarno malico, je do smrti živel pri Novoselčevih v Brezini.

Opekarniški obrtniki, delavnice in strojnica

Na širšem prostoru nekdanje Treppove opekarnice in v njeni neposredni bližini so si podajali roko iz 19. v 20. stoletje številni obrt-

Del sistema transmisije in pogonski elektromotor v mehanični delavnici Treppove opekarnice. Šentlenart pri Brežicah, avgust 2000. Foto: I. Počkar.

⁶¹ Sistem transmisije iz Treppove opekarniške strojne delavnice je meseca julija leta 2000 prevzel in odpeljal Tehniški muzej iz Bistre pri Vrhniki, kjer ga bodo uporabili za prikaz načina prenosa pri muzejski predstavitvi stare avtomehanične delavnice.

niki. Obrtniki kovinske in zidarske stroke so opravljali različna obrtna dela na železnici, drugi so bili zaposleni kot strojniki, strugarji in drugi obdelovalci lesa v tovarni palic (Stockfabrik), ki je delovala na mestu kasneje zgrajene vile Treppo, za njimi od začetka 20. stoletja obdelovalci glinice in izdelovalci opeke, ob njih pa ključavničarji, strojni mehaniki, mizarji in kovači.

Tri opekarniške delavnice so s popravili in izdelavami oskrbovale potrebe za izpeljavo celovite opekarske dejavnosti. V pritličju opekarnice so si v večjem prezidanem prostoru prehodno sledile "tišlarska" (mizarska) delavnica (30 m²), strojna oz. mehanična (77 m²) in kovaška delavnica (38 m²). Prva dva prostora so ločevala drsna vrata, med kovačnico in strojno delavnico pa so bila vrata na tečaje. V delavnicah so delali domači obrtniki iz okoliških vasi. Za Treppovo opekarno sta pred drugo svetovno vojno delala stalno zaposlena mizarja Jože Obreza, ki je na Treppovem posestvu tudi stanoval, in Franc Jeršič iz Šentlenarta, po drugi vojni pa je bil zadnji mizar v opekarni Albin Albert iz Piršembrega pri Globokem (sin dunajskega mizarja Jurija Alberta). K važnejšima kosoma opreme v mizarški delavnici sta sodila lesni kombiniran stroj in "ponk" – delovna miza.

Kot glavni strojnik je bil med obema vojnama zaposlen Franc Ferenčak iz Brezine, pri njem se je, med drugimi, izučil za "mašinista" – strojnika Franc Novoselec iz Brezine, ki ga je Treppo kasneje poslal za strojnika v opekarno v Bobovici na Hrvaškem. Ferenčaku sta kot strojnika sledila Ivan Faust, nato pa Jože (Pepi) Novak, ki je delal v opekarni tudi še po drugi svetovni vojni. Pred drugo vojno in po njej je bil v kovaški delavnici zaposlen Miha Škof iz Artiča.

Delo kovača v opekarniški kovačnici je bilo ročno kovanje vzmeti za stroje, kovanje delov strojev, popravilo koles vprežnih voz in podkovanje konj za kmetijske potrebe posestva. Sredi opekarniške kovaške delavnice je stalo ognjišče s kovaškim mehkom, ob njem nakovalo, ob zahodni steni pa delovni pult s primeži. Strojni mehaniki so skrbeli za popravila in izdelavo velikih in drobnih orodij, delov strojne opreme in različnih pripomočkov ter pomožnih naprav pri opekarništvu. Strojni kovač je brusil valje, izdeloval rezervne dele, pripravljal žice pri rezalnih mizah itd. Pomembnejši kosi opreme v njegovi delavnici so bili: večji in manjši "drejpank" – stružnica (na večji je enkrat ali dvakrat v letu – kot remont in pripravo za naslednjo sezono – stružil valje), "fréza" (frezálnik, rezkálnik), brusilni stroj z dvema "šajbama" – ploščama za fino (vidio) in grobo brušenje, vrtnali stroj (na katerem so vrtnali tudi za potrebe brežiške žage Skala), "šeping" – skobelni stroj in delovni pult s primeži. Pod stropom celotne mehanične delavnice je potekal sistem transmisije⁶¹ – prenos in porazdeljevanje mehanične sile od motorja k delovnim strojem. Nad stružnico je bil leseni usmerjalnik jermenice, ki ga je delavec preusmeril (premaknil) glede na rabo pogonskega cilja. Od novjših predvojnih strojev je v istem prostoru stal elektromotor iz leta 1939, znamke Garbenach Meyer & Co., z močjo 16 KW. Po drugi svetovni vojni je večji del prostora zasedala naprava za odvod dima – velika oglata kovinska cev za prezračevanje oz. odvajanje dima iz nove peči (v objektu, zgrajenem ob stari opekarni) skozi dimnik v starem objektu.

Sprva so kot pogonsko silo za stroje uporabljali parno lokomobil, nato pa električni pogon in Škodine pogonske motorje. "Damf'reca" – parna lokomobila znamke Wolf je bila sprva manjša, s 40 KM, kasneje dosti večja (premer 1,5 metra, dolžina okoli 7 metrov) in zmo-

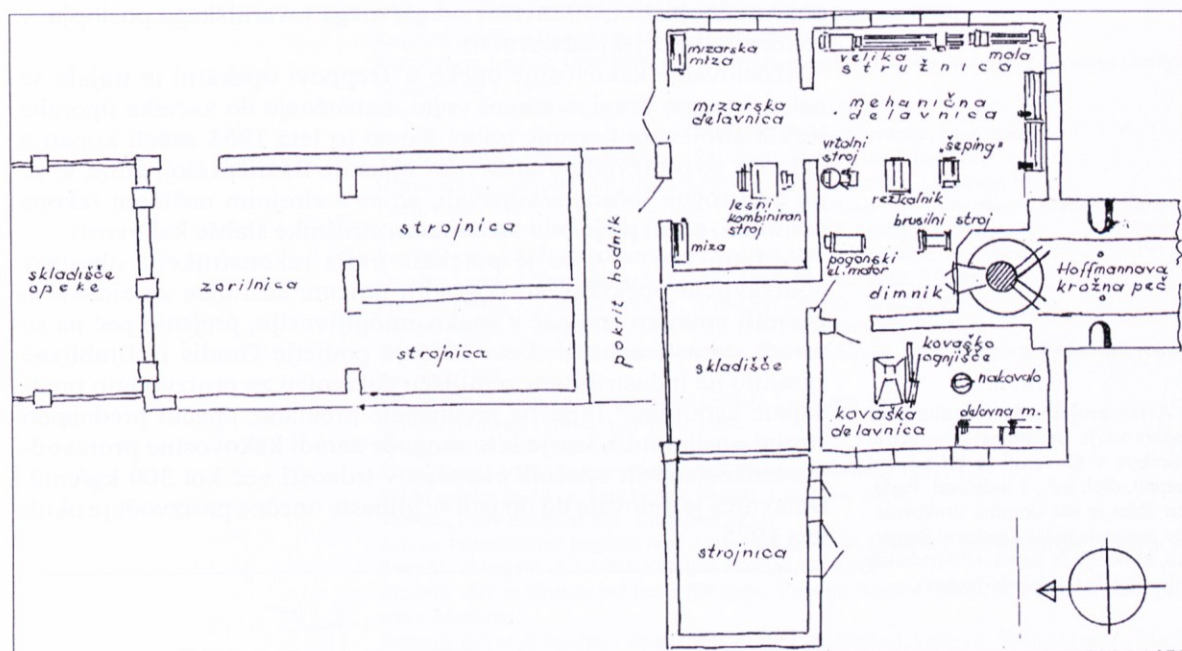

⁶² Pričevanje Lenarda Treppa.

gljivejša, s 120 KM, "za tiste čase vlka reč, ajns zadeva, da so jo hōdli gledat 'z vseh koncev Slovenije ..."⁶² S premogom jo je kuril poseben kurjač, stala je v ločenem prostoru poleg obrtniških delavnic, za odvod pare pa je bil izdelan zračnik v strehi zgradbe.

Leta 1939 so s Češke nabavili dva težka Škodina elektromotorja nemške znamke Steinbrück, ki sta poganjala stroj za strešnike in "zidni stroj" – stroj za zidake. Ista stroja, obnovljena in povečana, so uporabljali tudi še nekaj časa po drugi vojni, nato so jih nadomestili z opekarskimi stroji jugoslovanske izdelave, iz Daruvarja, ki so imeli večjo proizvodno zmogljivost. Spremenili so se tudi nekateri delovni postopki; tako so, na primer, pred letom 1963 glino vozili po tirih, speljanih navkreber, in jo vsipavali v stroje z vrha, kasneje pa so jo nalagali spodaj in jo vlekli navzgor.

"Mašínhaus" – strojnica je bila prostor z elevatorjem in stroji, tu so na "preši" – stiskalnici za strešno opeko in na drugi za zidake še dobri dve desetletji po drugi svetovni vojni mleli glino in jo oblikovali v strešnike in zidake.

Rekonstrukcija lege in razvrstitve Treppovih opekarniških obrtnih delavnic z razporeditvijo njihove poglavitne opreme v času pred drugo svetovno vojno. Risbo je na podlagi katastrskih načrtov, starih fotografij, ustnega pričevanja in trenutnega dejanskega stanja izdelal Mitja de Gleria, st., novembra 2000.

⁶³ Peter Fister, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986, s. 276.

Opekarski in drugi izdelki, prodaja in spremembe v proizvodnji

V Treppovi opekarni so izdelovali različno opeko, najbolj cenjena pa je bila strešna opeka – "strešnik". Posebni mojstri so v modelih oblikovali tudi zaključne slemenske strešnike v obliki petelinčka, angelčka in mačke. Po drugi svetovni vojni so letno proizvedli okoli milijon osemsto tisoč strešnikov.

Izredno kvalitetna glina v Šentlenartu pri Brežicah in predpisana, a ne predraga stavbna kritina, je dala strešnik bobrovec. Prej "redko uporabljeni in iz severnih krajev preneseni gladki strešnik s polkrožnim zaključkom ("bobrovec" – po obliki bobrovega repa) je postal dokaz imenitosti arhitekture in uspešna zaščita pred vse pogostejšimi požari v mestih"⁶³. Medtem ko nekatere, posebno manjše opekarnice, niso označevale svojih izdelkov, so v Treppovi opekarni skrbno pazili na oznake. Tako kot v 19. stoletju delujoči brežiški opekarnar Faleskini so tudi Treppovi v zidne opeke vtiskovali začetnici imena in priimka

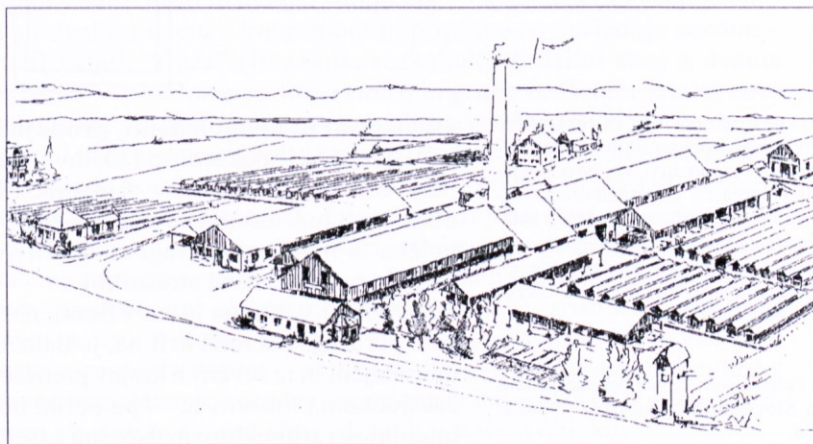
⁶⁴ "Kranjska (dežela)" – ljudsko, še danes živo poimenovanje za pokrajino na desnem bregu Save v Posavju.

ustanovitelja opekarne, pri Treppovih Leonarda Treppa, na strešnike pa so vtisnili priimek. Čeprav ima opeka povprečno življenjsko dobo od 25 do 40 let, pa Treppovi strešniki, izdelani iz prvovrstne gline pred prvo svetovno vojno in po njej, še vedno pokrivajo marsikatero zgradbo. V Treppovo opekarno v Šentlenartu, ki je tudi po ustnem izročilu slovela po izdelavi zelo "zazvanih" – visoko kakovostnih strešnikov bobrovcev, so po opeko hodili od blizu in daleč. Njihovo tržišče je segalo na Kranjsko⁶⁴ (Dolenjsko) in na Hrvaško, "prek' Rake pa tam ... na Kranjsko, na Hrvaško ...". Opekarna je s svojimi izdelki oskrbovala tudi bližnjo okolico. Pred drugo svetovno vojno, ko je promet in transport večinoma potekal s konjsko vprego, so tudi opeko odvažali "furmani" – vozniki z vozovi, okoličani tudi na razdaljo do 30 kilometrov daleč. Dnevno se je na opekarniškem dvorišču zvrstilo po 10 – 15 voznikov s konjsko vprego. V oddaljene kraje so iz Brežic opeko odvažali s tovornjaki znamke Škoda, ki jih je imela v lasti opekarna Treppo. Za prevoz opeke v kraje, oddaljene nad sto kilometrov, je opekarna uporabljala železnico; v ta namen je imela v neposredni bližini, 50 metrov od glavnega tovarniškega poslopja, v zakupu industrijski odstavni tir.

Izdelovanje kakovostne opeke v Treppovi opekarni je trajalo še nekaj časa po drugi svetovni vojni, natančneje do začetka uporabe težkih strojev za kopanje gline. Ko so jo leta 1963 začeli kopati z bagrom, so proizvodnjo strešnikov opustili. Različni sloji gline, ki so jih prej ročno ločeno izkopavali, so se s strojnim načinom izkopa pomešali, s tem pa je bila surovina za strešnike slabše kakovosti.

V letih 1957-59, ko je potekala tretja rekonstrukcija obrata v podržavljeni opekarni, so dogradili umetne sušilnice za zidake in zgradili novo krožno peč z enako zmogljivostjo, prejšnjo peč pa so zaradi starosti opustili. Leta 1955 je podjetje Gradis iz Ljubljane zgradilo na industrijskem zemljišču delavnico za proizvodnjo prednapete keramike⁶⁵ (opečne prednapete preklade, opečni prednapeti strojni nosilci itd.), kar je bilo mogoče zaradi kakovostne proizvodnje tenkostenskih opečnih elementov trdnosti več kot 300 kg/cm². Delavnica je delovala do opustitve glinaste opečne proizvodnje okoli leta 1975.

⁶⁵ Avtor projekta in izvedbe prve proizvodnje prednapetih opečnih izdelkov v Sloveniji je bil Lenard Treppo, dipl. inž., s sodelavci. Podoben obrat je ista skupina strokovnjakov postavila tudi v Opekarni Pragersko, ki deluje še danes. (Po podatkih univ. dipl. inž. Leonarda Treppa).

Rekonstrukcija lege in razvrstitve Treppovih opekarniških, stanovanjskih in gospodarskih stavb in drugih objektov v Šentlenartu ob železniški progi Ljubljana-Zagreb v bližini železniške postaje Brežice v obdobju pred drugo svetovno vojno. Risbo je na podlagi katastrskih načrtov, starih fotografij, ustnega pričevanja in trenutnega dejanskega stanja izdelal Mitja de Gleria, st., novembra 2000.

⁶⁶ Prefabrikát – vnaprej izdelan gradbeni element; SSKJ, Ljubljana 1998, s. 986.

⁶⁷ Po podatkih univ. dipl. inž. Lenarda Treppa.

Med letoma 1975 in 1979 je tovarna Salonit Anhovo, TOZD Brežice, ki je ukinila opečno proizvodnjo strešnikov in zidakov, v bližini postavila novo proizvodno enoto TSO (Tovarna silikatne opeke), moderno mehanizirano in avtomatizirano tovarno silikatnih zidakov, z zmogljivostjo 15 milijonov zidakov NF na leto, ki deluje še danes. V letih 2000 – 2001 poteka delno rušenje stare opekarnice Leonard Treppo, zgrajene med letoma 1903 in 1906. Na isti lokaciji je predvidena izgradnja moderne betonarne v zasebni lasti za transportni beton in prefabricirane⁶⁶ betonske izdelke.⁶⁷

VIRI IN LITERATURA

- Buora, M.; Ribezzi, T. (ur.), Fornaci e fornaciai in Friuli, Udine 1987;
Curk, Jože, Brežice, gradbena zgodovina gradu in mesta. V: ČZN 2/1981, Maribor 1981;
Curk, Jože, Zgodovinski razvoj opekarstva na slovenskih tleh. V: Priročnik o uporabi opeke, Ljubljana 1974;
Dokument o plačilu v okrajno bolniško blagajno, Okrajno glavarstvo Brežice, fasc. 11, sig. 44, leto 1900, Zgodovinski arhiv Celje;
Eleršek, Andrej, Opekarstvo. V: Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 1994;
Fister, Peter, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986;
Francescon, Paola; Mauchigna, Alberto (ur.), Il fuoco cammina : fornaci e fornaciai tra Judrio e Vipacco (1900-1970), Monfalcone, Edizioni della Laguna, 1997;
Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937;
Kramberger, Ludvik, Opekarništvo v Gornji Radgoni. V: Glasilo muzejskega društva Gornja Radgona, št. 1, 1994;
Meyers Konversations-Lexikon, Leipzig und Wien 1905;
Mrliška knjiga 2, Župnija Brežice, 1818-1870, Arhiv Slovenije, Ljubljana;
Mrliška knjiga 3, Župnija Brežice, 1871-1900, Matični urad, Brežice;
Opekarstvo v Ljubečni /ob izročitvi namenu nove opekarnice/, Ljubljana 1972.
Petru, Peter; Knez, Tone; Uršič, Anja, Poročilo o raziskovanjih suburbanih predelov Neviodunuma v letih 1960-1963, Arheološki vestnik, št. 17, Ljubljana 1966;
Poročna knjiga 3, Župnija Brežice, 1831-1894, Arhiv Slovenije, Ljubljana;
Poročna knjiga 4, Župnija Brežice, 1895-1918, Matični urad, Brežice;
Poročna knjiga 5, Župnija Brežice, 1919-1941, Matični urad, Brežice;
Rojstna knjiga 6, Župnija Brežice, 1852-1885, Matični urad, Brežice;
Rožman, Irena, Etnološki terenski zapiski, (Dolenja Straža, Drča, Podgora, Podreber), rokopis, junij 1995;
Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), Ljubljana 1998;
Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1988;
Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939;
Šlenc, Sergij, Veliki italijansko-slovenski slovar, Ljubljana 1997;
Veliki splošni leksikon, peta knjiga, Ma-Ož, Ljubljana 1998;
Verbine, France, Slovar tujk, Ljubljana 1971;
Zapis o kupoprodajni pogodbi med Anno Skrinjer iz St. Lenarta I in Leonardom Treppom iz Zagreba, sklenjeni 18.1.1904. Zemljiška knjiga, Brežice;
Zapisnik duš za Brežice od leta 1908 dalje, Župnija Brežice, škatla 5, knjiga 5, Škofijski arhiv, Maribor;
Zapisnik duš za domačine v mestni župniji Brežice, škatla 4, knjiga 4, Škofijski arhiv, Maribor;
Zapisnik duš za tujce (gostači) v mestni župniji Brežice od leta 1909 dalje, Župnija Brežice, škatla 6, knjiga 9, Škofijski arhiv, Maribor;
Zapisnik duš za tujce v mestni župniji Brežice od leta 1858 do vključno leta 1865, škatla 5, knjiga 6, Škofijski arhiv, Maribor;
Zapisnik prebivalcev v Brežicah od 1896-1908, knjiga 1, št. 27, škatla 8, Župnija Brežice, Škofijski arhiv, Maribor;
Zemljiško katastrsko stanje pred letom 1975 na reprodukciji načrta iz leta 1908 po izmeri leta 1825, 1:1000, k.o. Šentlenart pri Brežicah (1:1000). Karte hrani Geodetska uprava SO Brežice;
Ženitovansko izpraševanje zaročencev od leta 1919 dalje, Župnija Brežice, škatla 6, knjiga 12, Škofijski arhiv, Maribor.
Informatorji:
Hervol, Tone, delavec v opekarni, rojen leta 1953, Bukošek 45;
Novosele, Drago, ekonomski tehnik, rojen leta 1926 v Bobovici pri Samoboru, sin opekarniškega strojnika, Brežina 87;
Škrinar (Verstovšek), Marija-Minka, kuharica, rojena leta 1908 na Veselem Vrhu, Brežina 45;
Treppo, Lenard, univ. dipl. inž., rojen leta 1921, opekarnarjev sin, Cimpermanova 7, Ljubljana;
Valenčak (Hervol) Terezija, opekarniška delavka, rojena leta 1920, Brežina 70.

Emil Cesar **NAROD, KI SE BOJUJE S KNJIGO, NE MORE BITI PREMAGAN**

Kongres slovenskih kulturnih delavcev v Semiču januarja 1944

Te besede je moral – kot že nekajkrat doslej – povedati tujec, ki nas je spoznal in cenil v najtežjih trenutkih. Bil je to predstavnik ameriške vojaške misije pri glavnem poveljstvu narodnoosvobodilne vojske poročnik Wuchinich, izrekel pa jih je na kongresu slovenskih kulturnih delavcev januarja 1944. leta v zvezi z dogajanjem, ki zaradi pomena sodi med najvidnejša dejanja v slovenski kulturni zgodovini. Slovenci se nismo prav pogosto in tvorno udeleževali dogajanja v evropskem kulturnem prostoru, v obdobju okupacije pa smo se!

Kongres so začeli pripravljati že v poletnih mesecih 1943. leta. Pisatelj Ignac Koprivec mi je večkrat pripovedoval, da mu je tedaj, na sedežu glavnega poveljstva na Bazi 20, naročil Kidrič, naj pripravi sestanek kulturnih delavcev. Ker je bil čas po italijanski kapitulaciji izredno razgiban, organizacija pa zaupana samo enemu, so bile njegove organizacijske sposobnosti in priprave na srečanje omejene. Koprivec je bil do kapitulacije Italije v Ljubljani sekretar ilegalne organizacije kulturnih delavcev, zaradi česar je kulturnike, vsaj tiste, ki so bili v Ljubljani, dobro poznal. Na posvet na Rogu je moral povabiti le tiste, za katere je vedel, da so v neposredni bližini. Pri organizacijskih pripravah mu je pomagal učitelj Jože Jurančič.¹ Koprivčevo trditev potrjuje tudi Filip Kumbatovič in podatek o sestanku časovno bolj določno postavlja. Tako pravi: "... sredi septembra /1943 - op. E. C. / (je) dozorela namera za ponovni pregled kulturne dejavnosti v novih razmerah osvobojenega ozemlja."² Nekoliko več o poteku plenuma se spominja Koprivec. Na Kidričev predlog je imel Koprivec uvodni nagovor, v njem je srečanje odprl in predstavil Kidriča, potem pa mu je predal besedo.³ – Skleпам, da je po Kidričevem govoru sledila razprava. Tak način je bil dotlej uveljavljen, poslužili so se ga na obeh ilegalnih kulturnih plenumi v Ljubljani. Ta pa bi bila lahko živahna. Ne smemo prezreti, da so bili kulturni delavci prostovoljci, ki so pravkar prišli na osvobojeno ozemlje, in bili željni dela. Sestanek je imel pomen plenuma. Dokaz, da je bil plenum pomemben, je to, da so ga pozneje upoštevali kot tretjega, kulturni kongres pa je bil četrti. – Kljub temu da je bilo srečanje omejeno, česar se je zavedal tudi Kidrič, je plenum dosegel svoj namen. Misel, ki je srečanje sprožila, je poslej v prisotnih živela, potrebno jo je bilo le uresničevati in razširjati. Poslej v vsebinskem smislu ni predstavljala več problema.

Več podrobnosti o kongresu kulturnih delavcev pa izvemo iz dnevnika dr. Maksa Šnuderla in iz zapisnikov sej izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Z njim se srečamo prvič v Šnuderlovem dnevniku 17. oktobra 1943. Tega dne je bila seja izvršnega odbora. Tedaj so določili referente za kongres, to naj bi bili Josip Vidmar, Edvard Kocbek in Šnuderl. Bil naj bi "v toku 14 dni". Šnuderl je kot eden izmed organizatorjev še istega dne obiskal v vasi Podhosta Lojzeta Udeta, Mileta Klopčiča, Ludvika Mrzela in dr. Frana Zwitterja ter jih naprosil za sodelovanje na kongresu. Vsi naprošeni so v referate pri-

1 Koprivec mi je o sestanku pripovedoval večkrat, ni se pa mogel spomniti podrobnosti. Nekoč mi je rekel, da bi morebiti kaj več vedel Jože Jurančič. Ko sva se nekoč po naključju srečala na Žalah, je z njim takoj začel razgovor o plenumu. Jurančič se je tega sestanka spominjal in potrdil Koprivčevo trditev, vendar pa je ni mogel vsebinsko dopolniti.

2 Filip Kumbatovič, Bitka, kakor življenje dolga, str. 434, 435

3 Ustna izjava Ignaca Koprivca, 24. septembra 1976

volili. Sodim, da so bili preiščeno izbrani, za kar govori tudi Klopčičeva obljuba, da bo zanj pridobil še po enega glasbenika in igralca. Kot vemo, je načrte tedaj preprečila nemška jesenska ofenziva. Skrb pa mu ni dala miru. 22. oktobra je zapisal v dnevnik: "Nemci so začeli ofenzivo." Kljub temu pa je obiskal igralce na Riglju, ni pa mogel z njimi govoriti, ker so imeli sejo. Zamisel je ponovno oživila po končani ofenzivi, sklepi pa so bili trdni. V zapisniku izvršnega odbora Osvobodilne fronte od 29. decembra 1943, je naslednji sklep: "Sklene se, da se pripravi kongres kulturnih delavcev." Toda za referente so zdaj zadolžili Vidmarja in Božidarja Jakca.

Zanimivo je, kaj naj bi kongres dokazoval, hkrati pa tudi spoznamo, kakšen je bil v bistvu Kidričev govor na Koprivčevem sklicu. Izrazil naj bi privrženost kulturnih delavcev boju proti silam Osi, kar dokazuje tudi zapisnik izvršnega odbora 21. septembra 1943. Tako jasno opredelitev pa so zahtevale tudi notranje politične razmere, ki so zahtevale učinkovit in odmeven odgovor, kar naj bi kongres kulturnih delavcev zaradi posebnega statusa v družbi bil. Šele postopoma pa je dozorevalo spoznanje, da bi moral kongres načrtno zaobseči tudi sodobno kulturno problematiko. Tako je bil kongres že po zamisli v vsebinskem smislu dvodelen, kar je v resnici tudi bil. V prvem delu so ostali med drugim zvesti Kidričevi zamisli, torej visoko človečanski, podprli naj bi zavezniško koalicijo v boju s Hitlerjem, v drugem delu pa so govorili o strokovni in aktualni problematiki.

Iz Šnuderlovega dnevnika izvemo, da so o kongresu govorili še večkrat, čeprav tedaj podrobnosti niso prišle v zapisnik izvršnega odbora. O kongresu govori tudi Kocbek.⁴ Pogovor je moral biti temeljit in kritičen, vendar misli Kocbek predvsem na človeka, njegov odnos do boja in miselnost. Ker o kakem ugovarjanju ne piše, sta se morala Vidmar in Šnuderl z njim strinjati. Razgovor je morebiti potekal pred Šnuderlovim odhodom v Podturn. O njem piše: "Vidmar, Šnuderl in jaz smo se predpoldne pogovarjali o nameravanem kongresu kulturnih delavcev in mu skušali določiti spored. Rad bi, da bi eden izmed referatov spregovoril o realistični osvobodilni higieni, ki zmore učinkovito uravnotežiti fantastične razumnikove težnje: mesijanske koncepte, univerzalne abstrakcije in totalitarne načrte, predvsem pa ponižati oholost njegovega objektivnega mišljenja in sprostiti njegovo servilno razmerje do zemeljske oblasti!"⁵ Tako razmišljanje pa ni bilo v skladu z mnogo bolj tehtnimi nalogami, ki naj bi jih kongres opravil. Vse tudi kaže, da je bil razpravljalcem smisel kongresa še dokaj nejasen.

V zapisniku 20. oktobra 1943 pa poroča Šnuderl, da mu je pripovedoval Kidrič o nekakem kulturniškem kongresu, ki naj bi zajel kulturne delavce na osvobojenem ozemlju. Da bi bila zamisel uresničljiva, je zadolžil Šnuderla za njeno organizacijo in mu nasvetoval, naj se o tem pogovori še z Vidmarjem.

Po nemški ofenzivi so stekle brez posebnih besed priprave na kongres. Bile so temeljite, čeprav zapisnik sej izvršnega odbora o tem ne govori. Medtem ko govori Šnuderl še o "kulturni konferenci", pa Vidmar v svojem vabilu predstavi srečanje kot kongres.

Čeprav kongres večkrat omenjajo, kraja kongresa zaradi konspiracije ne moremo zaslediti. Kraj je bil tudi pozneje skrbno varovan; tudi ko je bil zaključen, govori poročevalec v Slovenskem poročevalcu le, da je bil v "dvorani nekega našega podeželskega mesteca".⁶ Tudi Kidrič, ki je prvi pisal o kongresu, v prispevku kraja ne omenja.

4 Edvard Kocbek, Listina, str. 398

5 o.d., str. 398, 399

6 Slovenski poročevalec, 13. januarja 1943, str. 7

Kongres je bil na "osvobojenem ozemlju".⁷ Na ta način so dosledno skrbeli za varnost udeležencev.

Povejmo še, da so prvotno razmišljali, da bi kongres pripravili v Ambrusu v Suhi krajini, pozneje so se zaradi varnosti odločili, da ga pripravijo v Semiču. Vprašanje kraja je postalo pereče, ko so stekle priprave za kongres.

Opozorimo še enkrat, da je tedaj komaj prenehala nemška ofenziva, da so bili kulturni delavci zaradi varnosti razporejeni še po vojaških enotah, da so z njimi manevrirali po različnih pokrajinah in se udeleževali bojev, in končno, da so bili občutno prizadeti tudi terenski vodi, zaradi česar je bila prizadeta tudi pošta, ki ni prihajala do naslovnika pravočasno.

Po nekaterih dopisih domnevam, da je bil začasno imenovan posebni odbor, ki je skrbel za izvedbo kongresa. Ob takem številu povabljenecv je to povsem razumljivo. Odbor je imel organizacijskega tajnika, ki je skrbel za uresničevanje sklepov in za pisanje vabil. – Po številu udeležencev lahko trdimo, da je svojo nalogo uspešno opravil. Akad. slikarju Francetu Miheliču je bilo poslano naslednje vabilo:

Dne 29. decembra 1943

Dragi tovariš!

Ob priliki kongresa kulturnih delavcev, na katerega si bil povabljen tudi ti, nameravajo prireditelji organizirati po možnosti razstavo slikarskih in grafičnih del, izvršenih v partizanskem življenju. Zato te prosim, da prinesi na kongres s seboj vse, kar si utegnil v tem času dovršiti ali skicirati. Iz tega razloga je priporočljivo, da prideš v naznačeni kraj določenega dne že dopoldne.

S tovariškimi pozdravi!

S.f. s.n.

Josip Vidmar

Iz dopisov v arhivu izvemo, da so dopise podobne vsebine pošiljali že 28. decembra. Poslali so jih Lojzetu Udetu, Jožetu Zemljaku, dr. Franu Zwitteru, Karolu Pahorju in dr. Darku Černeju.

Domnevam, da je bil kraj kongresa zaradi konspiracije udeležencem sporočen ustno. Konspiracija pa ni bila dosledna. Dopisov ni pošiljal samo Vidmar, z bolj zahtevnimi vabili je obveščal organizacijski tajnik. Dopisi dokazujejo, da je posebna skrb veljala udeležbi. Ker so obvestili izvršni odbor o bivanju Jožeta Udoviča v ribniškem okrožju in Vide Tauferjeve v stiškem okrožju, je poslal z namenom, da se kongresa udeležita, naslednji dopis:

Št. 431/43-K-

Nekje v našem okrožju se nahaja tov. Udovič Jože – kulturni delavec. Poiščite ga in ga zanesljivo pošljite v Semič, tako da bo tja gotovo prispel 4. januarja pop. Zglasi naj se v šoli in prinese naj s seboj tudi vsa svoja literarna dela, ki jih ima pri sebi. Čas in kraj njegovega potovanja naj ostane konspirativen.

Čprav je bila v dopisu konspiracija prekršena, pisec ni pozabil opozoriti nanjo.

Podoben dopis je bil poslan okrožnemu odboru OF Grosuplje-Stična in se glasi:

V vašem okrožju se nahaja – verjetno v Stični sami – pesnica Vida Tauferjeva. Poiščite jo in jo pošljite v Semič, tako da bo tja dospela 4. januarja popoldne. Radi bi jo pritegnili k neki naši kulturni pri-

Emil Cesar
NAROD, KI SE BOJUJE
S KNJIGO, NE MORE BITI
PREMAGAN

reditvi. S seboj naj prinese svoje najnovejše pesmi. Uredite tako, da bo gotovo prišla. Ohranite njeno potovanje v omenjeni kraj konspirativno in tudi njo obvežite h konspiraciji. Domov se bo lahko vrnila že 5. ali 6. januarja.

Organizacijski tajnik

IOOF, 29.XII.1943

Št. 430/43-K-''⁸

8 Arhiv Inštituta za sodobno zgodovino

Čeprav se je Kidrič obračal do nekaterih kulturnih delavcev v zvezi z organizacijo kongresa, so bili od vsega začetka sklicatelji Josip Vidmar, France Bevk, Edvard Kocbek, Vladimir Pavšič – Matej Bor, Filip Kumbatovič, Božidar Jakac, Rado Simoniti, dr. Fran Zwitter, Jože Jurančič, Janez Jerman, dr. Makso Šnuderl in Nikolaj Pirnat. Za organizacijo pa je bil zadolžen dr. Marijan Breclj. Posebna skrb je veljala pripravi vabil in seznamu povabljenecv. Spisek naj bi bil čim bolj popoln. Verjetno je bil tak že prvi od njih, ohranjen v rokopisu. Nekateri znaki v njem (strešice) ob imenih dokazujejo, da je bil seznam skrbno pregledan in dopolnjen z novimi imeni (Božo Vodušek, Vida Brest, Boris Ziherl, Stante), drugi znaki (pomišljaj in krogec) pa pomenijo druge podrobnosti (verjetno kje se nahajajo). Ob imenu Jožeta Udoviča je pripis, da se nahaja v ribniškem okrožju. Sledita še dva spiska, napisana s pisalnim strojem. Najpomembnejši je tretji spisek. Prvi vsebuje 57 imen. Vsebuje celo imena, ki jih na tretjem, zadnjem spisku ni. Zaradi večje popolnosti je prvi spisek pripravljen sistematsko, po strokah (pisatelji, slikarji, glasbeniki, igralci, znanstveniki itd.). Drugi spisek ni popoln in vsebuje le 36 imen, vsebuje pa pri imenih tudi podatke o zaposlitvi pred odhodom v partizane, lahko pa tudi funkcijo, ki jo je trenutno opravljal (pri Francetu Bevku je podatek, da je pisatelj in "predsednik Narodnoosvobodilnega sveta Primorske"). Najpomembnejši je tretji spisek, po njem so tudi vabili udeležence. Tudi ta spisek je sistematsko zasnovan in upošteva predvsem kulturne odseke v divizijah (XIV. divizija, XV. divizija), igralške skupine (Jasa), urednike strokovnih in političnih glasil (Zdravstveni vestnik, Kmečki glas, Naša žena). Nekatera imena so približna (npr.: Ladova - ker je na seznamu kulturniške skupine XIV. divizije, je mišljen novinar in pisatelj Ladislav Kiauta. Podobno je tudi s Francetom Bregarjem – dr. Francetom Škerlom). Vendar dokazuje Jakčev spominski spisek udeležencev, narejen na kongresu, da so imena nekaterih povabljenecv dodali še pozneje, povabili so jih ustno. Kdo jih je povabil, ni znano, vsekakor pa ljudje blizu vojaškega in političnega vodstva.

9 Na spisku sem razbral 95 imen, 11 imen nisem mogel razbrati. Ponokod sem prebral samo priimek npr. Josip, Peter, Boris.

10 Dr. Dragotin Cvetko pripoveduje, da se je pogovarjal med drugim z Miletom Klopčičem, ki ga ni na seznamu udeležencev.

Plenuma se je udeležilo nad 100 udeležencev.⁹ Vendar tudi ta spisek ni popoln, ker se niso podpisali vsi udeleženci. Pogrešamo nekaj imen, ki bi jih pričakovali.¹⁰ Na seznamu ni članov izvršnega odbora OF, članov zavezniških vojaških misij, med udeleženci je bil tudi dr. Makso Šnuderl, ki ga na spisku pogrešamo, itd. – Število 70 se je prvič zapisalo Borisu Kidriču, pač po tretjem seznamu, ki vsebuje 67 imen. Podatek je bil nato objavljen v Slovenskem poročevalcu in končno se opira nanj Filip Kumbatovič v spominskem prispevku o kongresu mnogo let pozneje v knjigi Borba, kakor življenje dolga. Kongresa so se udeležili pisatelji in pesniki, slikarji, glasbeniki, vokalisti, igralci, plesalci, znanstveniki, novinarji, publicisti, univ. profesorji in drugi, tako: Josip Vidmar, Anton Kržišnik, Stane Rozman, Jernej Stante, Stane Mihelič, Marija Vilfan, Slavko Grum, Filip Kumbatovič, Jože Jurančič, Nande Vidmar, Božo Vodušek, dr. Bogomir Magajna, Ive

Šubic, Vida Taufer, Marjan Dular, Stane Česnik, Oton Jugovec, Mili-
ca Fon, Jože Gale, Zvonimir Sintič, Lojze Potokar, Julij Mesesnel,
Lojze Ude, dr. Lado Vavpotič, Karol Pahor, Vladimir Pavšič – Matej
Bor, Jaka Avšič, dr. Fran Zwitter, Pepca Kardelj, Tatjana Jakac, Šte-
fan Martinc, Miha T., dr. Dragotin Cvetko, Makso Pirnik, Jože Brejc,
ing. Tom, Vladoša Simčič, Jože Zemljak, Jože Lanc (?), Nada Stritar,
Žan Škrinjar, Drago Vidmar, Ignac Koprivec, Vlado Kozak, dr. France
Škerl, Janez Stanovnik, dr. Marijan Breclj, Fedor Košir, Anton Zupan,
dr. France Avčin, Jože Šegedin, Tit Vidmar, Drago Lavrin, Blanka
Kumbatovič, Elko Kocjan, Milenko Doberlet, Oblak, Roman Golob,
Vilma Bebler, Mitja Vošnjak, inž. Milan Erbežnik, Jože Petek, inž.
Miloš Brelih, Marta Paulin, Karel Destovnik – Kajuh, Dore Klemenčič
– Maj, Vera Hreščak, Sveto Marolt – Špik, Savo Vrtačnik – Krn in
Božidar Jakac. Od pomembnejših skupin se kongresa niso mogli
udeležiti kulturniška skupina Ljubljanske brigade, kulturniška skupi-
na Cankarjeve brigade, igralska skupina IX. korpusa itd.

11 Makso Šnuderl, Dnevnik II, str. 126

Po sodbi dr. Maksa Šnuderla pa je bil kongres dobro obiskan.¹¹

Omenili smo, da je nekatere kulturne delavce zaradi nemške ofen-
zive dosegla novica v vojaških enotah daleč od osvobojene Bele kra-
jine. Tako pripoveduje dr. Dragotin Cvetko, da ga je "dohitel poziv"
na Notranjskem. Moral se je zglasiti na kurirski postaji TV 15 v Pol-
janski dolini. Isto dopis je vabil še "šest ali sedem imen", med njimi
akad. slikarja Franceta Miheliča. Medtem so za kraj Miheličevega
bivanja izvedeli, zato mu je Josip Vidmar poslal osebno vabilo. O
svoji dramatični poti Cvetko pripoveduje: V bližini Ribnice "... smo
zagledali dolgo kolono vlasovcev in nemških vojakov, ki so se iz Rake-
ka premikale proti Kočevju ... Zavili smo na vzpetino nad cesto v
vasi Dane ... in se ustavili pri nekem vaščanu. Pozorni smo opazovali
premike sovražne enote. Namena, da bi krenila proti naši vasi, nismo
ugotovili. Zadovoljni smo se grelji v topli hiši... Noč smo prespali
mirno kot že dolgo ne, niti slutili nismo, da bi nas kdo izdal. Ko sem
zjutraj poslušal londonski BBC, pa je nekdo zavpil, da prihajajo nem-
ške izvidnice s treh strani."¹² Umaknili so se na zasedeno Veliko
goro, naleteli na sedež ribniškega okrožja, čez nekaj dni odšli proti
Mali gori in se zaradi varnosti spet priključili brigadi. 1. januarja pa
prispeli v Žumberak in se ustavili v Bušinji vasi ter se nastanili. Koča,
v kateri je bival Cvetko, je bila "revna ... hladna in neprijazna", dru-
gačna pa je bila "postarna ženica, z globokimi gubami na obrazu". Iz
njene pripovedi je spoznal, da je sama, da so ostali doma le štirje
sinovi, mož je delal v Ameriki. Trije sinovi so padli kot partizani,
zdaj bi morala dati še najmlajšega. Temu se je odločno upirala. Cvetko
je razumel njeno bolečino in v zvezi s tem pripoveduje. "Ker sem
imel zvezo z nekaterimi višjimi funkcionarji, sem pri njih interve-
niral, naj mladeniča, pravzaprav dečka, oprostijo vojaščine. Pomaga-
lo je, ostal je doma. Kako je bila mati srečna, se ne da opisati."¹³

12 Cvetko, o.d., str. 106

13 o.d., str. 109

Misel o kongresu ni bila osamljena, vendar je imel kulturniški kon-
gres še poseben pomen. Prvi med njimi je bil kongres aktivnih oficir-
jev bivše jugoslovanske vojske in slovenskih vojnih dobrovoljcev 27.
septembra 1943, udeležilo se ga je 80 častnikov. 10. oktobra je sledil
kongres pravnikov v Suhorju, udeležilo se ga je 85 udeležencev; iste-
ga dne je bil kongres Zveze slovenske mladine v Kočevski Reki, na
njem je bilo iz vse Slovenije 192 delegatov. 17. oktobra je sledil kon-
gres Slovenske protifašistične ženske zveze (SŠŽZ) v Dobrniču, a od
3. do 6. maja 1944 je bil v Metliki kongres novinarjev, propagandi-

14 Metod Mikuž, Zgodovina IV., str. 173-176.

15 Izvrševalci te naloge so po domovih jasno opozarjali družinske poglavarje, da bi odklonitev popisa imela težke posledice.

16 Pisna izjava Mimi Malenšek, ene izmed mladink, ki so stregle, 21. novembra 1999.

17 Jože Regina, predsednik ZB NOV, mi je v pismu 21. novembra 1999, posredoval napis na spominski plošči: V tej stavbi je bil 4. in 5. januarja 1944. leta prvi Kongres kulturnih delavcev na našem osvobojenem ozemlju.

18 Dragotin Cvetko, V prostoru in času, str. 111

stov, grafikov in tehnikov. Udeležilo se ga je blizu 100 ljudi. Vendar je kongres kulturnih delavcev med njimi prednjačil. Kot razbiramo iz Kidričevega pisma Kardelju, je imel ta kongres poseben pomen in je bil nekak odgovor na nasilno propagandno akcijo slovenskega domobranstva v korist nemške propagande. To je pripravilo "... nekakšen manifest proti komunizmu".¹⁴ Znano je, da so na ozemlju, ki so ga zasedli domobranci, organizirali nekakšno podpisovanje protikomunističnih spomenic. Podpisovati so jih morali vsi prebivalci, tudi otroci in mladina.¹⁵ Spomenica je bila slovesno izročena generalu Leonu Rupniku 23. decembra 1943. - Kongres kulturnih delavcev je bil z velikim številom udeležencev zgovoren in neposredni odgovor politični propagandi pod okriljem Nemcev ter je izredno uspel. V Semiču je bila domala zbrana vsa slovenska kreativna ustvarjalnost.

Povejmo, da je v tem času v Ljubljani, kljub poostrenemu režimu domobranske policije, pod okriljem Osvobodilne fronte potekala podobna podpisna akcija med somišljeniki, ki je jasno deklarirala svojo pripadnost narodnoosvobodilnemu boju.

Zahtevne so bile tudi tehnične priprave; upoštevajoč vojne razmere, so bile na vrhuncu. Med organizacijske priprave je sodila slavnostna ureditev dvorane.

V osnovni šoli je bilo zbirališče in tudi razstava; zahtevna je bila zlasti priprava razstave tiska. Zaradi varnosti so udeleženci kongresa spali vsi na enem kraju, v osnovni šoli. V dneh kongresa ni bilo pouka. Igralski tečaj, ki je potekal prav v teh dneh (vodili pa so ga igralci Presetnik, Gale, Česnik in drugi), je bil prestavljen v Dergančevo hišo.¹⁶ Pohvalna je bila organizacija strežnega in intendatskega osebja ter skrb za prehrano; vanj so vključili tudi Črnomoelj. Pomemben je bil režim bivanja, pripraviti je bilo treba zavarovanje objektov in širše okolice, prostore za nastavitev in režim bivanja. To pa prav gotovo ni bilo vse. Za celoto je odgovarjal intendant glavnega poveljstva Jože Drakler-Polh, njemu pa je bil v pomoč Alojz Bukovec-Smile.

Banket, ki je sledil, je bil razkošen. Hrano so kuhali v šolski kuhinji partizanski kuharji, pecivo (kremne rezine in drugo) so, menda, pripravljali v Črnomlju, krajan Jože Malenšek pa je v pekovski in krušni peči pekel odojke in teletino. Na banketu in ob sprejemu so stregle semiške mladenke. Bile so enotno oblečene v modra krila, bele bluze, z belimi trakovi v lasih. V sobi z vrati na galerijo so tudi stregle s čajem, kuhanim vinom, rumom in drugimi pijačami. Ker so bile izbrane za pogostitev, pri samem programu niso bile navzoče.

Kongres je potekal v sokolskem domu 4. in 5. januarja 1944. Tu so bile tudi diskusija in recitacije.¹⁷

Program prvega dne je bil razdeljen v pozdrave, vodilne referate, manifest in resolucijo ter razpravo.

Udeleženci so se zbirali popoldne 4. januarja, medtem ko se je začelo zasedanje istega dne v večernih urah, približno ob 22. uri. Kongres je zaradi varnosti zasedal samo v nočnih urah in je trajal "vse do sončnega vzhoda".¹⁸

Dvorana, kjer je potekal kongres, je bila okrašena s slovenskimi trobojnicami ter zastavami zavezniških držav. Ob geslih Cankarja in Prešerna so bila gesla partizanski vojski, nacionalnemu komiteju, Titu in voditeljem zavezniških držav. Mimi Malenšek se spominja, da je bil velik napis Narod si bo pisal sodbo sam.

V programskem delu je prisotne najprej pozdravil Josip Vidmar, nato so kongres pozdravili še Boris Kidrič, Franc Rozman-Stane in

19 Slovenski poročevalec, 13. januarja
1944, str. 8.

20 Kumbatovič, o.d., str. 438.

21 o.d., str. 436.

22 Šnuderl, o.d., str. 126.

23 isti vir

24 Kumbatovič, o.d., str. 435

predstavniki zavezniških misij, angleške major Jones in ameriške poročnik Wuchinich.

Vidmar je pozdravil kongres v imenu izvršnega odbora Osvobodilne fronte, Kidrič v imenu CK KPS. Poročevalec v Slovenskem poročevalcu poroča, da je v "jedrnatem nagovoru analiziral napore naše slovenske kulture v preteklosti, njegovo povezavo s sedanjo borbo slovenskega naroda ter pozdravil pomen udeležbe slovenskih kulturnih delavcev v sedanji vojni našega ljudstva."¹⁹ Sledil je pozdrav komandanta Rozmana. Tudi njega je Slovenski poročevalec podrobneje predstavil: "Pozdravil je zbor kot komandant in poudaril pomen dela kult. delavcev v vojski sami ter pozival na še tesnejše in še bolj razumevaločje sodelovanje med slovensko kulturo in slovensko vojsko. Posebno lep je bil njegov nagovor zboru, ki ga je povedal kot pristni ljudski sin in v katerem je izrazil zavest naših najširših ljudskih množic, ki jo ima v pogledu slovenske kulture na našo zgodovino in na sedanji osvobodilni boj." Sledila sta pozdrava majorja Jonesa in poročnika Wuchinicha. Pozdrav je bil pomemben. Pred tem si je ogledal razstavo o partizanskem tisku, ki ga je prevzela. Kumbatovič ga je obudil s hvaležno spominsko patino: "Stal je na odru poleg velike sikajoče acetilenke, ki se je odsvitala v njegovih očalih. Za temi očali, tako se nam je zdelo, so mežikale jasne in hudomušne oči. Prevzelo ga je, prevzelo partizansko ozračje. Tako je bilo, kakor da govori iz srca, brez diplomatskih ovinkov, brez pridržkov. Pripovedoval je o svojih stikih po partizanskih četah. O tem, kako fantje prenašajo v svojih torbicah knjige in brošure, ljubeznivo in ljubosumno, o vsem in vsemu navzlic: pohodom, ognju, mrazu in lakoti. Potlej je govoril o listih, knjižnicah in razstavi. In mislim, da ni bilo samo zavezniško laskanje to geslo, ki ga je povedal ob sklepu: da narod, ki se bojuje s knjigo tako odločno kakor s puško - ne more biti premagan."²⁰

Osrednja referata sta bila Vidmarjev in Jakčev, po Kumbatovičevi oceni "dovolj individualna". Dele Vidmarjevega referata je objavila Ljudska pravica. "... Za zaključek se vračam k strogemu in neizprosному Župančičevemu vprašanju: 'Kdo si, ki rad bi vodil narod moj?' Kakor je trdo vprašanje, vodilna sila naše osvobodilne borbe lahko odgovori nanj in lahko strogemu poetu zre v oči. Lahko in samozavestno reče: Jaz sem, ki vodi slepe sile naše preteklosti k jasnemu smotru, jaz sem, ki ustvarja ter uresničuje duha naše kulture, njene politične ali narodnostne sanje, njene vizije o sreči človeštva in njeno človečansko mislijo v slovenskem narodu. Jaz sem, ki daje temu narodu obraz po prividih naših genijev in ki ga povzdiguje v zbor velikih in človečanskih narodov sveta..." Po Kumbatovičevi sodbi je bil referat teoretsko visoko intelektualno zastavljen. Bil je "spodbudno izročilo o zedinjeni Sloveniji, kakor se je to zrcalilo v delih Franceta Prešerna, Frana Levstika in Ivana Cankarja," hkrati pa je bil "humanistični protest zoper nasilje ..." ²¹ Makso Šnuderl pa je bil do Vidmarjevega govora bolj kritičen. O njem pravi: "Vidmar je imel glavni referat o naši književnosti in osvobodilni borbi, odgovarjal je na vprašanje Otona Župančiča: 'Kdo si, ki vodiš narod moj?' in na koncu nerodno rekel, da je to komunistična partija, namesto da bi logično rekel, da je to narodov lastni genij, ki se izraža iz Prešerna, Levstika in Cankarja, ki se je utelesil v OF, v katere okviru ga vodi KP!" ²²

Stroki približan je bil referat Božidarja Jakca, ocenjen je bil kot dober. ²³ Kumbatovič pravi, da je bil prežet z "zavestjo o zgodovinskem dogajanju z zgledom v svobodno prihodnost". ²⁴ Sledila je raz-

prava. V njej so sodelovali vsi, ki so bili za to določeni, a tudi drugi, Božo Vodušek, Vladimir Pavšič-Matej Bor, dr. Bogomir Magajna, dr. Dragotin Cvetko, Filip Kumbatovič, dr. Fran Zwitter, Drago Vidmar, Karol Pahor, Bogdana Stritar, dr. Metod Mikuž, Jaka Avšič. Po izboru diskutantov sklepam, da so razpravljali o problematiki, ki je predvsem zajemala posamezne veje umetniškega izpovedovanja.

Kumbatovič pripoveduje, da je bilo "marsikaj improviziranega". Oblika razpravljanja je bila za večino razpravljalcev nova in niso bili vajeni takega načina dela. Način dotedanjega dela tega ni dopuščal. Do vsebine je bil kritičen tudi Boris Kidrič, a tudi Kumbatovič ugotavlja pomanjkljivosti. Predvsem, da "ni bilo nikakršnih referatov o posameznih panogah kulturne dejavnosti."²⁵ V opravičilo pa navaja, da so bili iz upravičenih vzrokov odsotni sklicatelji kongresa dr. Makso Šnuderl, Edvard Kocbek, France Bevk, Ivan Jerman in Nikolaj Pirnat, ki je bil zaradi nemške ofenzive še vedno v XVIII. diviziji.

Sledil je manifest kulturnih delavcev, ki ga je prebral Vidmar in je bil sprejet z velikim navdušenjem, nato pa še obsežna resolucija, ki jo je napisal in prebral dr. Fran Zwitter. Namenjena je bila domači in tuji javnosti. Tudi ta je bila sprejeta z navdušenjem in soglasno.

Z enakim navdušenjem so zborovalci sprejeli brzozavke zavezniških držav, Stalinu, Churchillu in Rooseveltu ter Titu in Nazorju, Sovjetski akademiji znanosti in umetnosti ter PEN centrom zavezniških držav. Čeprav se kopije brzozavk niso ohranile, sklepam, da so v njih pozdravili vojaške napore velike koalicije, izrazili soglasje z njimi, poudarjali svoj prispevek ter pripravljenost za sodelovanje v boju do zmage. Po Kumbatovičevi opombi so jugoslovanski pisatelji pridobili že mednarodni sloves z učinkovito antifašistično intervencijo na kongresu v Dubrovniku leta 1933. Dogodek je imel v slovenski kulturni javnosti velik odmev. Podrobneje nas o tem - med drugimi - seznanja dr. France Koblar, govori o delu mednarodnega kongresa PEN v Dubrovniku in ga ocenjuje: "Leta 1933 smo imeli v Dubrovniku znameniti mednarodni kongres penklubov, kjer je prišlo prvič do obračuna med demokratičnim pojmovanjem življenja in pisanja ter med pristaši fašizma - zlasti se je kongres zavzel za človeško ravnanje s političnimi nasprotniki in za človeške pravice židovskih pisateljev. Tu so bili nepozabni prizori, kako sta nastopila Šalom Aš in Ernst Toller in kako je boj vodil Wells ter ga prignal do tega, da so bili pristaši fašističnih nazorov in njihovi zastopniki pritisnjeni ob steno. Res je bil dubrovniški kongres začetek tega, kar se je pozneje tako krvavo končalo - a bil je začetek mirovne vojne, boj za človeške pravice, razkrinkavanje tiste laži, ki je potem za čas premagala skoraj svet in ki se bo v vsej grozi pokazala šele v prihodnjih časih. Dubrovniški kongres je prvi nastopil proti rasizmu, nasilju grobega nacionalizma (zato so nemški zastopniki morali oditi) in ohole civilizacije. Leto 1933 je v dvojnem oziru pomembno - za Nemčijo in za svet."²⁶ - Slovenski pisatelji so tedaj, ne glede na svetovni nazor, zgodovinsko, jasno in samostojno nastopili v svojem imenu in v imenu svojega naroda!

Zamisel o pozdravnih brzozavkah PEN centrom zavezniških držav je nastala na pobudo kulturnih delavcev in predstavlja ustvarjalni delež kongresu. Pozdrave Sovjetski akademiji znanosti in umetnosti so poslali zato, ker sovjetski pisatelji niso bili vključeni v PEN. Telegram pa je bil verjetno en sam, vendar poslan na več naslovov. Bil je premišljeno in samozavestno oblikovan, do česar so imeli kulturni delavci

26 France Koblar, Moj obračun, str. 153

kot koalicijski borci in borci za ponovno uveljavitev vsega, kar je bilo v zvezi s slovenstvom, vso pravico. Čutiti je enakopravnost, borbenost in odločnost bojevati se do konca.

Slovenski kulturni delavec doslej ni posegal v evropsko kulturno zgodovino. Preveč je bil zavzet s svojimi eksistenčnimi vprašanji. Sedaj je bil njegov poseg umesten. Telegrami so pomenili spodbudo k bojevanju, predvsem pa so lahko služili za zgled. Bili so bojevniški prispevek protifašistični solidarnosti, predvsem zaradi nasilja in ogrožanja človeštva. Zato je upravičena trditev Josipa Vidmarja, da slovenskega kulturnega delavca ta čas "povzdiguje v zbor velikih in človečanskih narodov sveta".

Težišče na kongresu v Semiču pa ni bilo na referatih, ki so bili načelni, temveč na diskusijskih prispevkih, ki so odslikavali dejansko stanje v kulturi. Izhajali so iz lastnih izkustev in dela, predvsem pa so bili aktualni. Opazna je bila tudi za poročevalca Slovenskega poročevalca, po njegovih besedah so se dotikali "kulturnih vprašanj in organizacije vseh panog" in so v "marsičem prinesle odločilne zaključke".²⁷ Tudi Kumbatovič pripoveduje, da je služilo gradivo "za kritično razčlemba prvih rezultatov in za najnujnejše zakonodajne odločbe v izvršnem odboru Osvobodilne fronte".²⁸ Dr. Dragotin Cvetko pa govori, da so razpravljajci poročali "o kulturnih prizadevanjih v partizanskih enotah, poudarjali, kaj je že bilo storjenega in napovedovali, kaj še bo." Problemi so bili pomembni, bili so v zvezi s pevci, igralci in prireditelji mitingov.

Od ene do druge ure zjutraj je sledila "polnočna večerja", nato pa so bile do šestih zjutraj recitacije. Ves naslednji dan je sledila godba in ples.²⁹

Kaj vse so recitali, ne vemo. Recitali so Vladimir Pavšič - Matej Bor, Karel Destovnik Kajuh, Jože Udovič, Jože Brejc - Javoršek in Božo Vodušek, prozo pa je bral dr. Bogomir Magajna.³⁰ Peli sta Nada in Bogdana Stritar, poročevalca v Slovenskem poročevalcu pa omenja še Puharja in tenorista Segedina. Marta Paulin - Brina je "plaho in ljubeznivo" zaplesala ples belokranjske žene.³¹ Igralci so nastopili z deli Prešerna, Cankarja, Kosovela in Bevka. Na kongresu so uprizorili tudi igro Jožeta Javorška Sanje se bodo uresničile.

V zvezi z recitacijami sporoča Jože Gale zanimivo in pomembno literarnozgodovinsko podrobnost, ki dopolnjuje podobi Vladimira Pavšiča - Mateja Bora in Karla Destovnika - Kajuha. Vzrok pa je bil naslednji: Pred kongresom je padla kot partizanka Borovo deklet Erna Jamar - Nina. Novico je 17. decembra 1943 sporočil kurir Galetu, Boru si je ni upal, čeprav je bil prisoten tudi Bor. Dogodilo se je v Dergančevi gostilni v Semiču. Kurir je pristopil k mizi in namignil Galetu, naj gre z njim, zunaj pa mu je povedal, da je padlo Borovo deklet. Čeprav nerad, je moral potem povedati tragično novico Boru, ta pa je naslednjega dne odpotoval v štab XV. divizije, da bi poizvedel podrobnosti o njeni smrti. Povedali so mu, da je padla blizu Vavte vasi (Straža), kolono je presekala nemška enota.³² - Ko so poslušalci že mislili, da so se recitacije končale (tako pripoveduje Gale), se je ponovno dvignil Bor in počasi in zbrano stopil na oder. Nastala je vznemirljiva tišina. "V njej se je med nami in njim spletla tenkočutna vez ... in rodi se nova pesem." Aplavz se še ni polegel, ko se je iz druge strani dvorane prebijal na oder Kajuh, ki je moral vedeti za težo Borove žalosti. Da bi ublažil tovarišu bolečino, je recital iz tenkočutne ljubezenske lirike. In spet pripoveduje Gale: "Vzdušje

27 Slovenski poročevalec, 13. januarja 1944, str. 8

28 Kumbatovič, o.d., str. 439

29 Šnuderl, o.d., str. 126

30 Ker omenja dr. Bogomir Magajna verz: "hej, ta partizanska puška nam svobodo pribori!" bi sklepali, da je recitiral Pesem slov. partizanov in morda še pesem, ki jo je objavil v Slovenskem zborniku 1945, Pesem o vojni. - Vida Taufer s pesmimi ni nastopila. Domnevam, da je bila v Stični na zasebnem obisku, zato pesmi ni prinesla s seboj.

31 Slovenski poročevalec, 13. januarja 1944, str. 8

32 Jože Gale, Igralci so prišli, str. 64-69

napoveduje duel ... Temperatura se stopnjuje." Poslušalci se zavedajo, da prisostvujejo "pravemu starogrškemu agonu". Nakar dogodek zaključuje: "Pesnika zamenjata govorniški prostor še dvakrat. Navdušenje poslušalcev je bilo brezmejno. S tem so recitacije dosegle vrhunec, nastop je bil zaradi spontanosti neponovljiv." Vzdušje je moralo biti sproščujoče.

Ob tej priložnosti je nastal portret pesnika Karla Destovnika - Kajuha (5. januarja 1944). Narisal ga je akad. slikar Božidar Jakac. Zaradi pomanjkanja časa ga je portretiral v črni kredi. Kot je pozneje Jakac pripovedoval, je dobil Kajuha sedečega na mizi (šola). Vesel se je zibal in bingljajl z nogami, klepetal in si nekaj žvižgal. Ker ga je hotel portretirati, ga je to motilo. Zato ga je opozoril: "Če boš bincal, te ne bom mogel portretirati." Kajuha ga je ubogal in obmiroval.³³ To je edini portret pesnika Karla Destovnika - Kajuha v partizanih.

Hkrati je Jakac naredil tudi nekaj fotografskih posnetkov kongresa, predvsem je fotografiral udeležence.

Ne moremo pa tudi prek dogodkov, kot jih pripoveduje dr. Dragotin Cvetko in kažejo pravo podobo delovanja še z druge, tovariške plati. Dogodek zasluži zapis. - Ko so v štabu brigade, v kateri je prebil nemško ofenzivo, zvedeli, da je doktor znanosti - do tega so prišli po zaslugi angleške vojaške misije, ki je želela podrobno zvedeti za izobrazbeno stopnjo borcev - so bili presenečeni. Tedaj mu je oficir Tome svetoval, naj se po kongresu ne vrača v brigado - brigada je bila pozneje vključena v XIV. divizijo. Tome je slutil, da Cvetko naporov ne bi preživel. V Semiču je Cvetko tudi ugotovil, da "noben ni bil tako revno opravljen" kakor on; kljub žalostnemu videzu pa so ga prijatelji in znanci prijazno sprejeli, intendant mu je obljubil celo angleško uniformo. Sklep, da se ne vrne v brigado, je povedal tudi vodilnim ljudem na kongresu, ti pa so s problemom seznanili Borisa Kidriča. Ko je naslednjega dne premišljal, kako naprej, je prišel ponj kurir z naročilom, naj gre na razgovor h Kidriču. Cvetko pripoveduje, da ga je Kidrič sprejel "nekako nasršen", kar je bilo značilno zanj. Vedeti mu je dal, kaj se lahko zgodi, če bo vztrajal na samovoljnem umiku iz brigade. Potem je sledil razgovor v otopljenem ozračju, v katerem ga je zanimalo, kaj ga je privedlo na tako misel. Pozorno je poslušal Cvetka, potem pa mu je dejal, da ga - razume in "končal z mnenjem, da pač nisem tiste vrste borec, ki je potreben za uspešno realizacijo osvobodilnega boja". Nalogam in ciljem Osvobodilne fronte lahko služi tudi drugače. Smehljaje mu je sporočil, da je dodeljen pravkar ustanovljenemu Znanstvenemu inštitutu, mu izročil odločbo o imenovanju za člana te inštitucije ter mu s stiskom roke zaželel še veliko uspehov.³⁴ Kidričevo razumevanje je bilo že prislovično. Tako človeško je reagiral tudi v mnogo bolj zapletenih situacijah. Dejanje ga kaže kot visokega intelektualca in tenkočutnega človeka. Na dogodek sem želel samo opozoriti, upravičeno pa bi zaslužila taka ravnanja, ki kažejo njegovo osebnost, večje pozornosti.

Za to priložnost sta bili pripravljene tudi razstavi, razstava partizanskega tiska in razstava slik Božidarja Jakca. Udeleženci so si ju ogledovali pred kongresom, v odmorih in pozneje. Zlasti razstava tiska je bila skrbno pripravljena. Obe razstavi pa sta bili zelo izvirni in sta poudarjali pomen kongresa. Iz Slovenskega poročevalca izvemo, da je razstava tiska vsebovala "na tisoče primerkov različnih časopisov, revij, brošuric, letakov, okrožnic itd." Hkrati poročevalec ni prezrl, da je razstava posebej zanimala zastopnike angleške in ameriške vo-

33 Ustna izjava Tatjane Jakac, 21. septembra 1999

34 Cvetko, o.d., str. 111, 112

35 21. septembra 1999 mi je Tatjana Jakac pripovedovala, da je Jakac na Titov portret zelo pazil. Sliko je nosil vedno s seboj, v posebni aktovki. Navadno jo je nosila Tatjana, le na Urški jo je pomagal nositi dr. Marijan Breclj.

36 Slovenski poročevalec, 13. januarja 1944, str. 8

37 Kumbatovič, o.d., str. 438

38 Cvetko, o.d., str. 111

jaške misije. Veliko zanimanje je vzbudila tudi razstava Božidarja Jakca, čeprav so prvotno načrtovali razstavo slikarskih del vseh slikarjev partizanov. Vidmarjevo vabilo Francetu Miheliču priča o tem. Jakac se je malo prej vrnil z delegacijo iz Jajca z dragocenimi pričevanji s poti in portreti Vladimira Nazora, dr. Rade Pribičevića, dr. Vlada Dedijera, dr. Jambriška in drugih. Tu je bil prvič razstavljen portret Josipa Broza Tita, ki ga je Jakac portretiral v Jajcu.³⁵ Slovenci so tedaj Titovo podobo videli prvič. Razstava je bila edinstvena. Portretom je dodal Jakac še upodobitve Vidmarja, Kidriča, Franca Rozmana in drugih. Bile so edinstven prispevek časa.

Bili pa sta tudi zelo odzivni. Slovenski poročevalec je o razstavi tiska zapisal: "Ganljivo je bilo gledati, kako so v ta improvizirani intimni kulturni hram s spoštovanjem stopali naši pesniki in umetniki, vsi v uniformah, s puškami in bombami. Na oblekah in na obrazih se je marsikomu poznala dolga pot in težko življenje. Kljub vsemu pa je vsem brez izjeme gorel v očeh pogum in dobra volja, ki so jo ohranili ves čas zborovanja."³⁶ Pomembne pa so bile misli Filipa Kumbatoviča: "Bilo je dovolj za te kratke dneve po tej dolgi ofenzivi. Dovolj za ta surovi čas, ko se ljudje zmerjajo med seboj z banditi in ušivci in z izdajalci in ovaduhi. Dovolj za pričevanje o tem, da smo zagledani v nekaj novega, svetlega, neomadeževanje."³⁷

Hkrati so bila pomembna srečanja, ki so prinesla spremembo v življenje in nova poznanstva. Značilna zanj je brezskrbnost. Bila so izredno tovariška, v pogovorih so odpadle vse pregrade med ljudmi. V vojni so bili ljudje razumevajoči, pripravljeni si pomagati. Zgovorna je pripoved dr. Dragotina Cvetka: "... Kljub mojemu žalostnemu videzu so me tovariši prijazno sprejeli." Pogovarjal se je z Josipom Vidmarjem, Filipom Kumbatovičem, Francetom Miheličem, Zdenko Haas, Jožetom Udovičem, Doretom Klemenčičem, Miletom Klopčičem in drugimi. Razgovor je veljal predvsem doživetjem v brigadi.³⁸ Podrobneje in zgovorno je o tem pisal dr. Bogomir Magajna, pri tem pa ni skrival daru tenkočutnega opazovalca in pisateljskih ambicij: "... Veliko veselje je bilo sedeti po tistem času med pesniki, pisatelji, igralci, pevci, političnimi voditelji, slikarji in med slovitimi predstavniki vojske. Živahne semiške terenke so hodile od mize do mize in stregle z ljubeznivim nasmeškom na ustnicah. Zdelo se je, ko da je nekdo ta dan začaral in da ni vojske ne bitk več nikjer. Znanci, ki se že par let ali več niso videli, so si veselo stiskali roke. Nihče ni mislil na to, da so med gosti nekateri, ki bodo morali kmalu darovati svoje mlado življenje boginji partizanske smrti v naročje, med njimi tudi pesnik Kajuh. Živahni mladi Kajuh se je po cele ure razposajeno smejal, pa je za nekaj minut vendarle spreletela njegov obraz zamišljena otožnost in resnoba: Kdo ve, kod so tiste minute romale njegove misli: morda k materi, morda k dekletu, morda po njegovi divni rojstni pokrajini, kjer mu je bilo usojeno pasti čez nekaj dni. Nič nadutosti ni bilo videti na njegovem licu, čeprav so njegove pesmi prepevala stotera krdela partizanov, tisoč terencev in terenk, po vseh pokrajinah Slovenije. Terenke, ki so stregle pri mizah, so se ob njem ustavljale več kot pri drugih in ga gledale zamišljeno.

In spet je bil tu pesnik Bor, mlad fant, a star partizan, ves radosten, da ga je usoda privedla na zborovanje. S seboj je prinesel zbirko še neobjavljenih pesmi in iskal z očmi nekoga, ki bi mu jih dal v oceno. Ko je pozneje zbirka izšla, so jo Nemci zasegli in uničili, ohranilo se je le nekaj izvodov. Tu je bil pred vojno sloveči pesnik Božo, (Vodušek

39 Bogomir Magajna, *Odmev korakov*, str. 130, 131

40 Gale, o.d., str. 74

41 Kumbatovič, o.d., str. 432

42 Odlok je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu, 13. januarja 1944, str. 7.

- op. E. C.), ki je noč in dan iskal, da bi iz teh težkih dni in dvojnih borb našel novo obliko, čisto novo, pa se mu je zapelo samo po sebi: Hej, ta partizanska puška nam svobodo pribori. Ni mogoče, ko bobne topovi in gorijo hiše po vsej domovini, ko mečejo fašisti ljudi med plamene, ko visijo talci, strašen sad po drevesih. Tu je bila Brina, plesalka, polna mladega smeha, in se ni zavedala, da bodo tako kmalu v strašni štajerski ofenzivi zmrznile noge tako, da ne bomo več mogli sanjati za Ano Pavlovno in drugimi zvezdami plesa, da ne bomo več mogli slediti najtanjšim ritmom in trepetom našega življenja. Bili sta tu pevki Nada in Bogdana in z lahko tremo sta čakali na umetniški miting, ki bo šele v urah po polnoči; in slikarji, ki so s svinčnikom lovili na papir podobe, na kakršne se včasih niti v sanjah niso upali misliti; in novinarji in tiskarji in muziki, katerih skladbe je pelo vse ljudstvo.”³⁹ Srečanja pa so lahko zapustila trajno bolečino. Tako je bilo srečanje Sveta Marolta-Špika z Jožetom Galetom, ki se ga spominja: “V odročnem zatišju Semiča, kjer naju ni nadlegoval hladen veter, sva s Svetom Maroltom sedla na osušen hlod ... Razgovorov za razmišljanje o vsem drugem je bilo dovolj ... Vezali pa so naju tudi osebni spomini na doživetja v Ljubljani, kjer jim lahko posveti človek svoje misli v teh časih le v izjemnih, redkih in mirnih trenutkih.”⁴⁰ Pripoved zaključuje spoštljivo in trpko: “Nisva se več videla. Med boji XIV. na Štajerskem je bil ranjen, zajet in poslan v bolnišnico. Ozdravljenega ustrele kot talca v Zagorju ob Savi.”

Kongres slovenskih kulturnih delavcev je odmeval doma in v tujini, po njem pa so se tudi zgledovali. Soglašamo s Kumbatovičevim mnenjem, da je doma s “kulturno politično akcijo” požlahntil osvobodilno gibanje “na terenu in v ilegali”.⁴¹ Kot je razvidno iz vseh priprav, je bil kongres deležen največje pozornosti in skrbnosti. Hkrati pa je dokazal, da je bilo v osvobodilnem boju domala vse, kar je nosilo v slovenskem svetu ime kulturni delavec. To je bila tudi prva kulturniška manifestacija na ozemlju nekdanje Jugoslavije, ki so jo pripravili kulturni delavci in kaže visoko stopnjo organiziranosti in stanovske zavesti. Istočasno pa je pospešil nastanek nekaterih pomembnih kulturnih inštitucij, ki so bile potrebne in smo jih že pričakovali. V teh dneh je bilo ustanovljeno Slovensko narodno gledališče na osvobojenem ozemlju s sedežem v Črnomlju.⁴² Za ravnatelja so imenovali univerzitetnega docenta in pisatelja Filipa Kumbatoviča, za dramaturga Mileta Klopčiča, tajnika Slovenske matice in pesnika, za člana pa Anico Čepe, Staneta Česnika, Jožeta Galeta, Janeza Jermana, Marijana Kristančiča, Marto Paulin, Vladimira Pavšiča - Mateja Bora, Lojzeta Potokarja, Franceta Presetnika, Smiljana Samca, Vladošo Simčič, Rada Simonitija, Emo Starc, Bogdano in Nado Stritar ter Jožeta Tirana. Njihov namen ni bil samo uprizarjanje gledaliških del, temveč tudi vzgojiteljski. Hkrati so izdali odlok o ustanovitvi Znanstvenega inštituta pri IOOF. Njegov direktor je postal dr. Fran Zwitter, univerzitetni profesor, njegov namestnik Boris Ziherl, člani kolegija pa inž. France Avčin, dr. Darko Černej, Stane Krašovec, dr. Vladimir Krivic, dr. Cene Logar, dr. Pavel Lunaček, inž. Dušan Serbec, prof. Jože Zemljak in pravnik Lojze Ude. Na pobudo nekaterih udeležencev pa je prišlo tudi do reorganizacije kulturnega življenja. 15. februarja 1944 je bil zaradi preglednosti in načrtnosti reorganiziran kulturni in prosvetni oddelek v odseke, za njihovo delo so bili odgovorni načelniki posameznih odsekov.

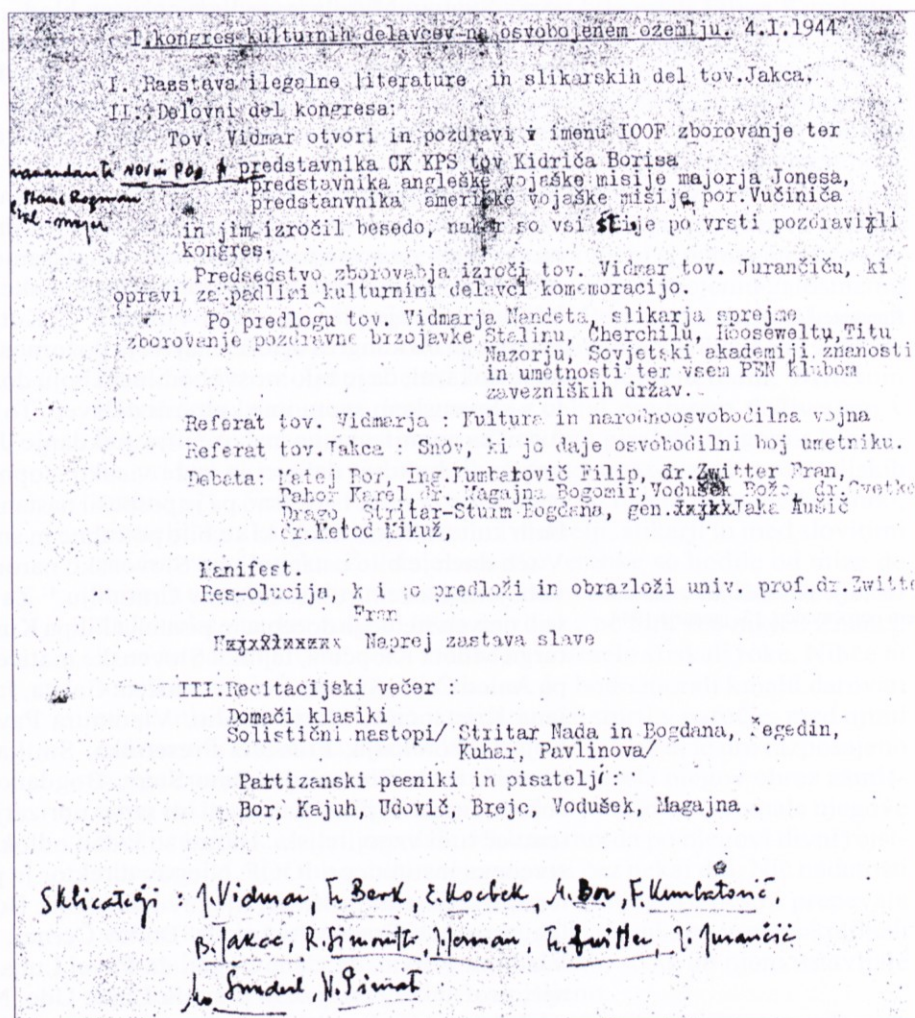
Glede na pomen so upravičeno pričakovali odziv iz tujine. Da kon-

gres ni ostal nezapažen, dokazuje pisanje v Slovenskem poročevalcu.⁴³ O njem je poročal Radio Moskva, upravičeno pa so pričakovali odzivov tudi na zahodu.

Ni pa bil to edini stik kulturnih delavcev v obdobju vojne z zahodnimi zavezniki. Iz dnevnika dr. Maksa Šnuderla izvemo, da so še istega leta (1944) naslovili svojo pisno prošnjo, naj ne bi bombardirali Ljubljane. Zanimivega podatka ne moremo več rekonstruirati ne dokumentirati.

Čeprav o tem viri ne govorijo, domnevam, da so slovenskemu zgledu sledili Hrvati (1944), ki so imeli prav tako živahno kulturno življenje. Po arhivskih virih je bila zanj sestavljena močna in ugledna slovenska delegacija. Njeni člani so bili: France Bevk, Vladimir Pavšič - Matej Bor, dr. Dragotin Cvetko, Nikolaj Pirnat in France Mihelič.

Kongres v Semiču je bil zadnji v vojnem času, peti kongres je sledil 5. avgusta 1945 v Ljubljani.

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL

OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

MELITA VOVK: KO ZORIJO JAGODE, 1974

Ilustracija za delo Branke Jurca

Borut Križ

NAJSTAREJŠI HALŠTATSKI GROBOVI V NOVEM MESTU

Kapiteljska njiva 2000

Čiščenje groba IX/61 na Kapiteljski njivi, foto: B. Križ

Med množico prazgodovinskih in antičnih najdišč, ki leže na območju Novega mesta, Kapiteljska njiva predstavlja osrednje in najboljše arheološko najdišče. Zato ne preseneča, da že od sredine osemdesetih let 20. stoletja tu kontinuirano potekajo zavarovalna arheološka izkopavanja. Po našem dosedanjem vedenju smemo z gotovostjo trditi, da arheološko najdišče meri več kot 22.000 m², da je zaradi večstoletne kmetijske obdelave zelo ogroženo in da je bilo to zemljišče v "uporabi" vse 1. tisočletje pred našim štetjem. Na tem kopastem vrhu, ki leži med starim mestnim jedrom Novega mesta in Bršljinom, smo doslej našli žarne grobove iz pozne bronaste dobe oziroma iz kulture žarnih grobišč (10. – 8. st. pr. n. š.), skeletne grobove iz starejše železne oziroma halštatske dobe (8. – 4. st. pr. n. š.), množico žganih grobov iz mlajše železne ali latenske dobe (3. – 1. st. pr. n. š.), ostanke poselitve iz mlajše bronaste dobe ter prazgodovinsko, verjetno kultno jama.

Leta 1983 je z zaščitnim arheološkim izkopavanjem tega najdišča pričel kustos Dolenjskega muzeja Tone Knez, po letu 1990 pa smo zavarovalno izkopavanje intenzivirali, tako da zadnjih deset let arheološko delo poteka vsaj štiri mesece letno, s sistematičnim odkopom 4 x 4 m velikih kvadrantov, na katere smo celotno Kapiteljsko njivo geodetsko razdelili.

Leta 2000 smo z zavarovalnim arheološkim delom pričeli 1. aprila in ga po štirih mesecih zaključili. Terenska ekipa je štela 8 do 22 članov, tako diplomiranih arheologov kot študentov arheologije, študentov drugih strok in dijakov, restavradorjev za arheološke predmete in delavcev kopačev, ki so sodelovali v okviru javnih del.

V začetku smo začeli z izkopom severovzhodnega dela arheološkega najdišča na mestu, kjer smo z deli prenehali v letu 1999 in kjer smo z gotovostjo pričakovali grobove iz mlajše železne dobe. Tu smo v 8 kvadrantih našli in raziskali 7 latenskih grobov, ki pa so bili povečini že poškodovani. Na tem mestu so v času 2. svetovne vojne italijanski vojaki izkopali večje število strelskih jarkov, zaklonov in bunkerjev in tako zadeli na kar nekaj prazgodovinskih grobov. Nekaj grobov je bilo poškodovanih ob kopanju jarkov za kabelsko televizijo in za strelovođe ob gradnji postaje te televizije v osemdesetih letih 20. stoletja.

Žgani latenski grobovi so vsebovali lončene posode, železno orožje in kovinsko opremo. Tako smo v teh mlajšeželeznodobnih grobovih v letu 2000 našli dva zvita železna meča, tri sulične osti, nekaj železnih sponk – fibul in železno verigo. Grobne jame so bile v tlorisu okrogle ali pravokotne oblike, žganina je bila povečini stresena na dno grobov, prežgane kosti pa zbrane na kupčku. Vsi ti grobovi sodijo v 3. in 2. stoletje pr. n. š., najdeni predmeti pa nakazujejo domače, staroselsko prebivalstvo, ki je živelo na tem prostoru v času keltske prevlade.

Z izkopavanjem smo pričeli tudi na zahodnem delu najdišča, kjer grobov pred pričetkom del nismo pričakovali, saj smo tu že leta 1999 arheološke najdbe v celoti pogrešali. Domnevali smo, da smo našli zahodni rob grobišča, v letu 2000 pa smo želeli to domnevo le potrdi-

Izkopno polje 2000 z grobnimi jamami in arheološko ekipo, foto: B. Križ

ti. Nemalo presenečeni pa smo naleteli na množico večjih pravokotnih grobnih lis, kakršne so le pri skeletnih starejšeželeznodobnih grobovih. V grobnih jamah so se pojavili predmeti, značilni za halštatskodobne prebivalce Dolenjske. Prostorčno izdelana lončenina, lončena vretenca, stekleni, jantarni in bronasti nakitni predmeti in železno orožje.

Sprva grobovi niso kazali kakšne posebne ureditve, kasneje pa se je pokazalo, da so vendar urejeni v posamezne kroge (obročje), ki v tlorisu predstavljajo način pokopavanja v okrogle gomile, ki so za Dolenjsko v starejši železni dobi tako značilne. Vzrok za navidezno neurejenost pa tiči v dejstvu, da so na tem delu grobišča posamezne gomile stale druga ob drugi in je zato določanje "pripadnosti" posameznih grobov v gomile dokaj negotovo. Zemljene gomile, ki so bile tu v 1. tisočletju pr. n. š. nasute, so bile s poljedelsko obdelavo popolnoma sploščene in jih danes v konfiguraciji zemljišča ne opazimo več.

Grobne jame halštatskih grobov so v tlorisu pravokotne oblike in so merile do 340 x 145 cm. Skozi nasutje gomile so bile vkopane v sterilno osnovo hriba do 140 cm globoko, vendar pogosteje bolj plitvo. Večje število grobov, odkritih v letu 2000, se med seboj prekriva in "seka". V nekaj primerih je mlajši pokop skoraj v celoti uničil starejšega, tako da so od starejšega ohranjeni le posamezni obrobni deli grobne jame, dodatki v grobu pa so bili uničeni in izgubljeni. Sterilna zemlja oziroma geološka osnova hriba, na katerem so bile nasute zemljene gomile, je povečini rumenooranžne barve z dodano množico železovih, manganovih in kromovih oksidov. Ob natančnem arheološkem izkopavanju se grobovi v tej oranžnorumeni zemlji kažejo kot sivorjave temnejše pravokotne lise, ki so pogosto "obrobljene" z zelenkastočrnimi pasovi – ostanki lesenih krst. Predmeti v grobu običajno leže razporejeni funkcionalno tako, kot so služili pokojniku v življenju. Deli oblačilne opreme, kot so pasne sponke in obročki, se nahajajo v višini pasu, sponke za pripenjanje obleke na prsih; nakitni predmeti – zapestnice in nanožnice na rokah in nogah, steklene, koščene in jantarne jagode na prsih; orožje ob telesu. Seveda pa ne smemo pozabiti, da deli pokojnika praviloma zaradi razkrojevalnega delovanja zemlje niso več ohranjeni, in le v izjemnih primerih najdemo skromne ostanke skeleta. Tako lahko na usmerjenost pokojnika sklepamo le po položaju predmetov v grobu. Lončene posode, ki so najpogostejši pridatek v grobovih, so praviloma pridane k nogam pokojnika.

Z redkimi izjemami smemo sklepati, da so bili pokojniki položeni v lesene krste ali pa, kot kažejo nekatere sledi, kar v lesene zaboje ali konstrukcije, ki so bile zgrajene v sami grobni jami. Les seveda ni več ohranjen, ohranile pa so se sledi črnih pooglenelih desk ali pa sivozeleni pasovi gline na mestu, kjer so ležali leseni deli.

V kar velikem številu grobov pa pridatkov nismo našli, kar lahko pripišemo trem glavnim vzrokom. Nekateri grobovi niso bili dovolj globoko vkopani, zato so bili predmeti uničeni z oranjem, v nekaterih grobovih so bili predmeti izdelani iz organskih materialov (les, usnje, kosti) in so bili uničeni (razkrojeni) v zemlji, v nekaj primerih pa lahko z gotovostjo trdimo, da so bili grobovi izropani. Menimo, da so plenilci delo opravili tam, kjer so poznali razmere in grobni inventar, in to zelo zgodaj oziroma neposredno po zakopu pokojnika. Pogoste tarče plenilcev so grobovi večjih dimenzij s skrbno izdelano grobno

konstrukcijo. Posamezen, pozabljen – založen predmet v takem grobu priča o pomenu pokojnika, saj ti predmeti izstopajo po kakovosti ali po velikosti. Lep primer je grob 66 v gomili IX, ki je izrednih dimenzij – 340 x 145 cm – in je bil 130 cm globoko vkopan v sterilno osnovo hriba, v njem pa se je ob stranici ohranila večja železna sekira, drugih predmetov v grobu pa ni bilo več.

Pridatki v grobovih določajo spol pokojnika. Orožje je značilen moški atribut, nakit, lončena vretenca in uteži pa ženski. Železni ukrivljeni nožiči so pridatek tako ženskih kot moških grobov. Med orožjem prevladujejo železne sulične osti ter tulaste in plavutaste sekire. V letu 2000 smo našli tudi dva dokaj redka železna ukrivljena meča - mahaire. To redko orožje je predstavljalo bolj statusni simbol imetnika v prehodu iz 8. v 7. stoletja pr. n. š. kot resnično orožje. Žal je bil grob IX/77 dokaj poškodovan, tako da so se ohranili le ukrivljen železen meč, dve sulični osti in ukrivljen železen nož, ostali pridatki pa so bili uničeni, v grobu IX/61 pa so poleg mahaire, velikega ukrivljenega noža, treh suličnih osti, železne sekire in pasne sponse ležali še lončena skleda in osem kovinskih predmetov, ki pa so dokaj korodirani in jih še čaka temeljito čiščenje, konserviranje in restavriranje.

Med najstarejše halštatske grobove sodi moški grob IX/48, ki je bil v celoti obložen s kamenjem. V grobu se je ohranila lončena posoda, železna sulična ost, kovinska utež, železen nož in bronasta igla z okroglo glavico, ki grob postavlja v 8. st. pr. n. š. Poleg centralne lege v gomili, ki nakazuje poseben status pokojnika, ki je bil verjetno tudi začetnik svojega rodu – grob je najstarejši v gomili, pa je vredno omeniti še osteološko gradivo, ki se je ohranilo v grobu. Tako se je ohranilo nekaj delov dolgih kosti nog in rok ter del lobanje z zgornjo in spodnjo čeljustjo z zobmi.

V ženskih grobovih prevladujejo lončeni predmeti, tako je grob X/9 vseboval 14 lončenih vretenc, tri piramidalne uteži, tri lončene posode, večjo jantarno jagodo ter bronasti zapestnici in bronasti nanožnici.

Po številu steklenega nakita izstopa grob IX/73, ki je vseboval še nekaj steklenih jagod, katerih oblik doslej še nismo poznali. V drugih ženskih grobovih se stekleni pridatki pojavljajo dokaj redko, več je bronastih predmetov. Za razliko od dosedanjih izkopavalnih sezon smo v letu 2000 našli kar precej bronastih fibul, različnih tipov in oblik, prevladujejo pa zgodnejše fibule – ločne, vozlaste, čolničaste in rtaste. Vse sodijo v čas 8. in 7. st. pr. n. š.

Tudi lončenina je časovno občutljiva, saj se oblike in krašenje posod spreminjajo. Določeni tipi posodja so značilni za posamezna stoletja. Pretežna večina posodja, ki smo ga izkopali na Kapiteljski njivi v letu 2000, je dokaj stara in sodi v prva stoletja halštatskega obdobja. To so predvsem latvice in črno žgane posode s plastičnim okrasjem.

Po začasni analizi najdb iz leta 2000 lahko naše vedenje strnemo v nekaj ugotovitev.

Večina raziskanih grobov sodi v prva stoletja halštatskega obdobja, torej v čas 8. in 7. st. pr. n. š., v nasprotju z dosedanjimi rezultati iz prejšnjih let, kjer pa so absolutno prevladovali mlajši halštatski grobovi iz 5. in 4. st. pr. n. š.

Grobovi tega časa so dokaj skromno opremljeni za razliko od mlajših, kjer število in kakovost predmetov opravičuje ime cvetoči dolenski halštat.

Presenetilo nas je tudi veliko število in razporeditev grobov, ki

Borut Križ
NAJSTAREJŠI HALŠTATSKI
GROBOVI V NOVEM MESTU

nakazujejo obstoj večjega števila zemljenih gomil na sorazmerno majhnem, stisnjemem prostoru.

Nedvomno smo z arheološkim zavarovalnim izkopavanjem leta 2000 zadeli na najstarejši del halštatskega grobišča, ki se, kot kaže, širi proti zahodu in severu. Na 1200 m² veliki površini, ki smo jo raziskali, smo tako izkopali in dokumentirali 109 starejšeželeznodobnih skeletnih in sedem mlajšeželeznodobnih žganih grobov. Skeletne grobove lahko pripišemo najmanj trem gomilam, z nadaljevanjem raziskave v naslednjih letih pa bomo dejansko število gomil lahko natančno definirali.

Pomen v letu 2000 odkritih grobov je gotovo večji, kot ga nakazujejo posamezne najdbe, saj so grobovi iz začetka starejše železne dobe dokaj redki ne le v Novem mestu, temveč v vsej dolnjiški halštatski skupini. Tako nam sedaj te najdbe omogočajo boljši vpogled v prehodno obdobje iz bronaste v železno dobo, v dobo, ko Dolenjska vstopa v evropsko prazgodovino tvorno in aktivno in pusti neizbrisen pečat identiteti evropske civilizacije.

Kapiteljska njiva – grob IX/77, železno orožje v grobu, foto: B. Križ

Kapiteljska njiva – grob IX/69, bronast razdelilni obesek s stiliziranimi živalskima glavama, foto: B. Križ

ZGODNJA POSELITEV KAPITELJSKEGA HRIBA

Arheološka podoba novomeškega Kapiteljskega hriba v luči novih raziskav

Ostanki izjemno kvalitetno grajenega zidu pod starim mestnim obzidjem

V zadnji treh letih so bile po dolgoletnem premoru izvedene nove arheološke sondažne raziskave na različnih delih Kapiteljskega hriba, s katerimi smo želeli razjasniti nekatere doslej ne dovolj jasne oziroma materialno pomanjkljivo dokumentirane domneve. Novo mesto, kot eno najpomembnejših arheoloških območij v Sloveniji s kontinuiteto najdb od pozne bronaste dobe – kulture žarnih grobišč, preko starejše in mlajše železne dobe globoko v rimsko obdobje tja do sredine 4. stoletja, je imelo doslej delno raziskano le naselbino na Marofu, ki je zanesljivo živela le v železni dobi. Temu času na območju Novega mesta pripadajo obsežna halštatska in latenska grobišča na Kapiteljskih njivah, na Znančevih njivah v Kandiji, v Portovalu in v Smolovi hosti ob Ragovski ulici, medtem ko žarnogrobiščnim grobovom na Klemenčičevih njivah in rimskodobnim grobovom na Beletovem vrtu doslej nismo poznali pripadajočih naselij.

Manjše problemsko sondiranje na proštijem vrtu leta 1978 je pokazalo skromne sledove antične naselbinske plasti, vendar izkopavanje takrat zaradi finančnih težav ni bilo izvedeno do sterilne osnove. Domnevo o poselitvi hriba v prazgodovinskem obdobju so upravičevale tudi najdbe prazgodovinskih keramičnih posod, ki jih je prof. Alojzij Turk našel na vrtu za svojo hišo, to je na severnem pobočju Kapitlja pod stavbo proštije. Najdbe iz leta 1929 se žal niso ohranile in tako domnevne časovne opredelitve ne moremo preveriti.

In zakaj je vprašanje poselitve novomeškega okljuka v kontekstu poselitvene zgodovine centralne Dolenjske tako zanimivo in pomembno? Preprosto zato, ker si je v kontinuiteti uporabe tega prostora težko predstavljati utrjeno prazgodovinsko gradišče na Marofu s kakih 800 let naselbinske zgodovine, ob njem pa dominantno vzpetino na okljuku reke, ki bi ostala neposeljena, v nekem smislu nenadzorovana in prepuščena zaradi izjemno ugodne in strateške lege za naselitev nekega drugega, Marofu konkurenčnega rodu ali plemena. Nasprotno, domnevali bi lahko akropolo, sedež veljaka, na dominantni okljuka, ostalo posadko oziroma prebivalstvo pa na vzpetini, ki zapira oziroma nadzira dostop na akropolo z najslabše naravno branjene strani. Današnje stanje raziskav ravninskega sveta v vznožju oziroma ožji okolici utrjenih višinskih gradišč kaže, da je večina prebivalstva v mirnih in varnih obdobjih brez vojn živelo v zaselkih ali raztresenih domačijah v ravnini in se je za zemljenimi nasipi ali kamnitimi obzidji utrjenih naselij zatekalo le v nevarnosti spopadov.

Iz ožjega območja mesta imamo še zanimive rezultate arheološkega nadzora in dokumentiranja plasti ob rekonstrukciji komunalnih vodov na Rozmanovi ulici na lokaciji Ljubljanskih vrat. Pred nekdanjo stavbo kresije, danes je v njej Knjižnica Mirana Jarca, smo v letu 1992 odkrili temelje mestnega obzidja in ugotovili točno lokacijo Gorenjih ali Ljubljanskih vrat. Območje je bilo preurejeno po načrtih prof. Marjana Mušiča. Rezultat teh raziskav je prezentacija temeljev vhoda v mesto in nanj navezanega obzidja v tlakah cestišča in pločnika. Podrobnejše poročilo z risarskim in fotografskim gradivom pri-

pravljamo za objavo v eni naslednjih številčk Rasti. Vendar pa ob teh raziskavah nismo ugotovili nobenih starejših sledi poselitve, kar pa je glede na situacijo in pozidanost tega prostora v zgodovini mesta povsem razumljivo. Tudi če so na tem mestu take plasti obstajale, so bile zaradi velikih gradbenih posegov ob mestnih vratih v celoti uničene.

A povrnimo se k aktivnostim v zadnjih treh letih. V letu 1998 je ekipa Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Novega mesta opravila arheološki nadzor in dokumentiranje kamnitega zidu na prostoru med proštijško kaščo in kapiteljsko cerkvijo. Ob prenovi kašče je bil porušen in nato na novo pozidan zid, ki se na severu naslanja na kaščo, na jugu pa zaključuje s pilastrom ob vhodu na območje cerkve, to je na nekdanje novomeško pokopališče, ki je bilo tu v uporabi do leta 1820. Ob tem je bil odkrit kamnit zid, čvrsto grajen z apneno malto, v kateri so bili primešani tudi drobcji zdrobljene opeke. Tak način gradnje zidov je bil običajen v antičnem obdobju, neposredno pa datacijo podrobneje določa bronast novček cesarja Galiena (260–268), ki je bil najden v malti. Novček torej določa nastanek zidu v zadnjo tretjino 3. stoletja, obseg izkopa pa tudi tedaj zaradi finančnih problemov ni sledil celotni velikosti objekta, ki se očitno skriva na tem mestu. Območje bo potrebno raziskati vsaj z uporabo nedestruktivnih raziskovalnih metod, to je z georadarjem ali metodo merjenja upornosti zemlje (georezistenca), s čimer lahko tudi brez izkopavanja pridobimo zanimive podatke o grajenih strukturah. Tako bomo zamejili območje objekta in ugotovili njegov tloris, za podrobnejše preverjanje o fazah gradnje, namenu objekta in še čem pa bo potrebno izvesti izkopavanje.

1 D. Breščak, Rast XI, 1, 2000, str. 31.

V letu 1999 smo izvedli sondiranje ob zvoniku kapiteljske cerkve in na peš poti ob zakristiji.¹ V sondi ob zvoniku je bila pod nivojem grobov starega mestnega pokopališča odkrita obsežna naselbinska plast iz obdobja poznega latena, to je iz časa druge polovice 1. stol. pred našim štetjem. Naselbina časovno sovпада s starejšimi grobovi keltsko rimskega planega grobišča žganih grobov grobišča Novo mesto–Beletov vrt. Na to opredelitev kažejo identične najdbe iz obeh najdišč: fragment fibule tipa Beletov vrt in del ostenja keramičnega narebrenega pokala na nogi. Oba tipa, ohranjena v celotnih primerkih, poznamo iz vrste grobov z Beletovega vrta. Situacija se je ponovila tudi v sondi ob zakristiji, le da smo v njej poleg omenjene plasti dokumentirali tudi kamnit, z apneno malto grajen zid. Ali ga časovno lahko povezujemo z zgoraj opisanim, ki je bil odkrit med kaščo in cerkvijo leta 1998, še ni jasno. V tem primeru namreč nismo opazili primesi zdrobljene opeke v malti, ki je za antični čas tako značilna. Vsekakor pa lahko rečemo, da smo z odkritjem in dokumentiranjem naselbinske plasti, ki je sočasna starejšemu delu grobišča na Beletovem vrtu, odgovorili vsaj na eno od dotedanjih nejasnosti v poselitveni sliki Novega mesta.

Na drugo smo odgovorili v letu 2000. V septembru in oktobru smo namreč s sredstvi občinskega fonda za raziskovalno dejavnost in Ministrstva za kulturo iz fonda Uprave za kulturno dediščino za arheološke raziskave izvedli sondiranje na novomeških Šancah. Območje, kjer je ohranjen del srednjeveškega mestnega obrambnega obzidja, je v zavesti mesta sila nepomembno in zanemarjeno. Obzidje se počasi krusi, pod njim pa nastaja vse večji nasip odpadlega gradbenega materiala, dopolnjen s priložnostno odloženimi odpadki. Stanje tega ob-

* EŠD = evidenčna številka dediščine v Zbirnem registru kulturne dediščine, ki ga vodi Uprava za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo RS

močja, ki je na terasi nad staro porodnišnico omejeno z vrsto za Novo mesto tako značilnih kostanjev, je zares žalostno.

Celotno območje starega mestnega jedra Novega mesta ima status kulturnega spomenika, posamezni objekti pa so znotraj tega območja še posamično razglašeni z občinskim odlokom, ki je bil sprejet v letu 1992. Odlok je bil objavljen v Uradnem listu RS, št. 38/92. Tak status posamičnih spomenikov seveda imajo objekti na Kapiteljskem hribu. To so: cerkev sv. Nikolaja, EŠD* 494. proštija, Trubarjeva ulica 3, EŠD 8591, Kapiteljska kašča, EŠD 8592 Fajdigova hiša, Kapiteljska 8 (nekdanj stolp na mestnem obzidju, danes v lasti družine Kramarič), EŠD 8568, in nekdanja mežnarija, Kapiteljska 2, EŠD 8569, tak status pa ima tudi še ohranjeni del mestnega obzidja. Novomeško obzidje je omejevalo in varovalo staro mestno naselbino na okljuku in mu poleg naravno z reko Krko zavarovane lege nudilo še dodatno varnost in nadzor nad ljudmi in trgovskimi proizvodi. Mesto je dobilo vrsto pravic in privilegijev, s tem ko je Rudolf IV. izdal ustrezno listino. Listina je datirana s 6. aprilom 1365, ki ga smatramo za datum ustanovitve mesta. Ena od pravic je bila tudi postavitve obzidja, ki je mesto uspešno varovalo tudi v času turških vpadov v naše kraje, kasneje pa je bilo po ukazu v 17. stoletju podrt. Podrti so bili tudi vsi stolpi razen Fajdigovega in stolpa, ki se skriva v nekoliko predelani stavbi na Šolski ulici. Arh. Marjan Mušič je v svoji študiji o razvoju mesta bolj ali manj hipotetično nakazal potek obzidja in razpored stolpov, ne da bi svoje domneve potrdil z materialnimi, tu mislim predvsem na arheološke dokaze. Na enega od stolpov smo naleteli pri arheoloških raziskavah leta 1978 na proštijem vrtu.

Na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine se zgodovinskega in kulturnega pomena tega dela mesta dobro zavedamo, zato smo že večkrat opozarjali na potrebo po nujni prenovi in statični konsolidaciji ter ureditvi Šanc na tak način, da jih bo mogoče tudi obiskati in si jih ogledati. Podatki, ki jih za prenavo potrebujemo, pa so z enkrat preskromni, zato smo v letu 1999 konkurirali s prijavo raziskovalne naloge na razpisu Mestne občine Novo mesto za raziskovalno dejavnost. Pred fizično obnovo obzidja, ki bo tako tehnično kot finančno kar zahteven projekt, moramo pridobiti podatke o temeljenju in načinu gradnje, stanja temeljev, morebitnih razpokah, pa tudi o poziciji stolpov in drugih podrobnostih, ki bi utegnile vplivati na način preнове. Drugi sklop vprašanj, na katere tudi potrebujemo odgovore, pa je arheološke narave. Želeli smo preveriti morebitno prisotnost arheoloških plasti in njihovo stanje ohranjenosti in vsebino kulturnih plasti.

Glede na razpoložljiv denarni fond smo se morali odločiti le za izkop ene same sonde. Njeno mesto smo izbrali pod tistim delom obzidja, ki je najbolj izpostavljeno proti jugozahodu in s katerega je bil najboljši nadzor nad celotnim pobočjem pod mestnim obzidjem vse do bregov Krke, vizualno pa obvladuje ves zahodni del Novomeške kotline do obronkov Roga, Srobotnika nad Stražo in Gorjancev. K izboru na tem mestu je pripomoglo tudi stanje ohranjenosti oziroma poškodb na tem delu obzidja, obsežnost nasipnega stožca pod zidom, izpostavljenost mikrolokacije, bližina in stanje kostanjevih dreves, predvsem zaradi možnosti poškodb koreninskega sistema in ne nazadnje tudi zazidana odprtina nekdanjih vrat, ki je vidna v obzidju dobra dva metra nad tlemi.

S terenskim delom smo pričeli 25. septembra 2000. V delovni ekipi,

ki jo je vodil arheolog ZVNKD Novo mesto, so sodelovali še konservatorski tehnik – restavrator, konservatorski tehnik – risar in štirje delavci, s konzultacijami pa še konservatorka arhitektka in arheolog Dolenjskega muzeja. Delo je trajalo 14 delovnih dni, ki pa smo jih opravili s prekinitvami, in izkopavanje zaključili s strojnim zasipanjem sond 14. novembra 2000. Zaradi občutno premajhnih finančnih sredstev na eni in izredno pomembnih rezultatov sondiranja na drugi strani smo sami poiskali dodatna finančna sredstva ter si pri raziskavi pomagali tudi s strojno pomočjo (Malkom, d.o.o., Novo mesto). Za geodetsko snemanje situacije na terenu smo vključili usluge firme Geodet iz Novega mesta.

Osnovna želja je bila pridobiti podatke o nastanku obzidja, načinu gradnje in predvsem temeljenja, stanja temeljev, njihovi globini, razpokah itd., kar bi posledično lahko vplivalo na izbiro metod in sredstev za prenovo. Zavedamo se namreč, da je območje novomeških Šanc izjemno pomembno za obravnavo historičnega mestnega areala, pa tudi, da so redka mesta z ohranjenimi srednjeveškimi obzidji ali vsaj njihovimi originalnimi ostanki. Novo mesto na srečo tak del obzidja ima. Z arheološko metodo pa moramo ovrednotiti območje Kapitlja seveda tudi v starejših obdobjih, od prazgodovine preko antike v zgodovinska obdobja. Gre torej za obdobja, ko je bil prostor Novomeške kotline poseljen in uporabljan precej drugače kot danes in ko moramo odmisлити vso grajeno strukturo, upoštevati drugačno stanje poraslosti terena in seveda računati s precej manj številčno populacijo. Eden od ciljev te raziskave je bil torej usmerjen v iskanje podatkov o starejših fazah naselitve in uporabe tega, za Novo mesto tako pomembnega hriba, še posebej zaradi dejstva, da doslej fragmentarni podatki zahtevajo ustrezne dopolnitve.

Osnovna sonda je bila dolga 4,5 m in je segala 3 m od obzidja. V njej smo pod današnjo hodno površino, v kateri je bilo dosti recentnih odpadkov, odkopali prvo plast sivorjavega humusa, pod njo je sledila svetlo rjava do rumenorjava plast zemlje, v njej pa so bili kosi strešne opeke (bobrovca) in korcev, sledila je plast sive zemlje s posameznimi drobnimi kamni, tej pa je sledila obsežna ruševinska plast kamenja in peska, ki je nastal kot posledica razpadle malte. V tej plasti, ki je bila prekinjena z vmesnimi tankimi nanosi rjave zemlje, je bilo dosti kosov opeke, fragmenti glazirane keramike in porcelana, drobci stekla, med njimi tudi irizirajočega stekla. Na globini 172 cm pod hodnim nivojem je ruševinska plast prešla v plast sterilne ilovice, tik nad prehodom in še znotraj ruševinske plasti pa so se pojavili kosi oglja, ki se je mestoma kazalo kot tanka žganinska plast. Sondo smo prepolovili najprej na 2 x 3 m, nato pa smo jo zaradi odkritja zidu, ki poteka pravokotno na smer obzidja, podaljšali do roba terase. Med najdbami v zgoraj opisani ruševinski plasti moram posebej omeniti nekaj fragmentov keramike, ki po prostoročnem načinu izdelave, načinu žganja in zmesi uporabljene gline kaže povsem prazgodovinski značaj in bi jih lahko časovno postavili na začetek 1. tisočletja pr. n. š.

V zmanjšani sondi smo sledili zidu vse do roba terase, kjer se je pokazalo, da se zid nadaljuje polkrožno proti jugu in so njegovi temelji postavljeni globoko na pobočje (glej geodetski posnetek in skico rekonstrukcije verjetnega tloriga stolpa na podlagi odkritih delov zidu). Zaradi posedanja terena je na dveh mestih prelomljen, kar se kaže v do 5 cm širokih cezurah. V sondi smo očitno odkrili vzhodni in severni

zid nekega objekta, ki je bil izjemno skrbno grajen s kvalitetno apneno malto in iz pravilno klesanih kamnov. Vzhodni zid je potekal v isti smeri kot mesto obzidje, ki se je dobesedno "usedlo" nanj in ga tako izkoristilo za soliden temelj. Povsem jasno je namreč, da sta struktura gradnje mestnega obzidja in struktura gradnje pod njim na videz popolnoma različni. Poleg tega sta vzhodni in severni zid objekta, ki smo ga v tej sondi na novo odkrili in o katerem doslej po nam znanih in dostopnih virih ni nikjer znanih podatkov, med sabo prepleteno povezani, kar pomeni, da sta grajeni sočasno, organsko. V liniji, kjer se je mestno obzidje usedlo na vzhodni zid stolpa, je postavljena vrsta večjih kamnov, tej pa sledi površna, mestoma iz drobnih kamnov grajena struktura, ki jo danes prepoznavamo kot staro mestno obzidje. V obzidju vertikalno nad severnim zidom stolpa tudi ni nikjer ohranjenih sledov kake vezave, ki bi kazala, da je v času, ko je igralo obzidje svojo obrambno funkcijo, tu stal kak iz obzidja izstopajoč stolp. Gre torej za dva gradbena posega, ki sta se zgodila v različnih časovnih obdobjih. Če je bilo mestno obzidje grajeno potem, ko je mesto dobilo svoje mestne pravice, torej po 15. aprilu 1365, je stolp nedvomno starejši, žal pa nam za podrobnejšo časovno opredelitev njegovega nastanka še manjkajo potrebni podatki oziroma drobne najdbe.

Ker v prvotnem obsegu sonde nismo odkrili celotne debeline severnega zidu, smo jo strojno razširili in podaljšali proti pobočju. Zaradi bližine kostanja in njegovega obsežnega koreninskega sistema, ki ga nismo smeli poškodovati, tudi ob razširitvi sonde nismo ugotovili celotne debeline zidu. Zato smo se odločili, da prvotno sondo strojno zasujemo, severno in južno od nje pa izkopljemo še dva testna jarka. Kot izhodišče za lociranje prvega smo uporabili predpostavko, da mora obstajati tudi južni zid stolpa, ki mora potekati vzporedno s severnim od linije mestnega obzidja proti zahodu preko celotne terase in se mora navezati s polkrožnim zahodnim zidom, temeljenim na pobočju. Testni jarek je meril meter v širino (v smeri V–Z) in 5,6 m v dolžino (v smeri S–J). V njem smo dejansko odkrili južni zid stolpa, ki je debel 2,06 m. Stratigrafija plasti je bila podobna tisti, ki sem jo opisal v prvi sondi, vendar s pomembno dopolnitvijo. Pod nivojem temeljev zidu stolpa in znotraj njegovega obsega smo namreč naleteli na doslej nedotaknjeno prazgodovinsko naselbinsko plast, v njej pa na kose keramike in do 17 cm debelo plast rdečerjave zemlje s kosi ožganega hišnega lepa. Gre za v ognju prežgane ostanke ilovnatnega premaza, ki so ga v prazgodovinskem načinu gradnje hiš uporabljali za zatesnitev špranj v stenah koč, zgrajene iz brun na vogalih in vmesnega prepleta iz vej.

Za ugotovitev debeline severnega zidu stolpa smo strojno odkopali še testni jarek severno od prvotne sonde. V njem smo odkrili vogal stolpa, ugotovili, da je debelina severnega zidu 1,94 m, izmerjeno pri vrhu ohranjenega zidu, proti temelju, katerega dno je na globini 1,80 m pod današnjim nivojem, pa se zid stopnjasto širi do debeline 2,10 m. V tem jarku se je povsem jasno pokazalo, da sta strukturi stolpa in mestnega obzidja povsem ločeni ter da je mestno obzidje grajeno na izredno skromnih temeljih, na mestu naših sond temeljev pravzaprav sploh ni.

S sondiranjem smo torej dokazali tudi obstoj masivno grajene kamnite stavbe, verjetno prosto stoječega stolpa, še pred postavitvijo mestnega obzidja. Po načinu gradnje v skrbno poravnanih horizontalnih

vrstah bi lahko domnevali čas romanike ali celo kasne antike, pri čemer pa se zavedamo, da trenutno za tako hipotezo nimamo nobenih drugih dokazov. Zanimivo je, da je bil ob izkopavanjih, ki jih je Zavod v zadnjih letih opravil v Črnomlju, odkrit kasnoantični stolp, ki je tako po strukturi gradnje kot po tlorisu zelo podoben novomeškemu, vendar pa je v Črnomlju vezan na celotno kasnoantično obzidje, ki je varovalo mesto na okljuku.

Z odkritjem temeljev stolpa na Šancah pa morda ponovno odpiramo razpravo o lociranju "stiškega gradca" na področju Novega mesta. Ta naj bi po mnenju nekaterih stal na prostoru kapiteljske cerkve, morda naj bi se skrival celo v zidovih njenega zvonika. O tej temi je v Rasti objavila zelo zanimiv članek Meta Matijević,² ki je s pomočjo obdelave arhivskih in zgodovinskih virov in kritične presoje dosedanjih razlag oziroma navedb pokazala na možno lokacijo ob nekdanji mestni vojašnici, sedaj sodišču. Za razširitev te diskusije in ne da bi se pri pripravi tega prispevka zelo poglobljal v ponovno obravnavo virov pa lahko prispevam naslednji komentar. Z oznakami Gradec oziroma Gradišče je na področju Slovenije poimenovanih veliko število prazgodovinskih naselbin, utrjenih z nasipi, okopi in kamnitimi obzidji, ki so danes seveda porušena in pokrita z zemljo. Take primere, če naštejemo le nekaj najbližjih, imamo na novomeškem Marofu, v Dolenjskih Toplicah na Cvingerju, na Vinjem vrhu nad Belo Cerkvijo, Viru nad Stično, Libni ... Toponimov Gradec in njegovih izpeljank je v Sloveniji vsaj 320.³ Tovrstne naselbine so bile v času starejše in mlajše železne dobe na dodatno utrjenih vrhovih hribov in gričev, ki so jih izbirali glede na njihov strateški položaj v pokrajini. Doslej smo tako naselbino na Kapitlju zgoj domnevali, saj zanjo nismo imeli materialnih dokazov. Z zadnjima sondiranjema pri zvoniku leta 1999 in na Šancah leta 2000 pa smo dokazali obstoj naselbine v času pozne bronaste dobe (10.–9.stol pr.n.š.) in v času poznega latena (1. stol. pr.n.š.) in le vprašanje naslednjih raziskav je, kdaj bomo z najdbami lahko opredelili tudi naselitev v vmesnem obdobju. Zato toponim Gradec (Gratz) za Kapiteljski hrib v smislu oznake neke utrjene prazgodovinske naselbine z vidnimi nasipi ni nobeno presenečenje, nasprotno, le potrjuje uveljavljeno pravilo.

V tej luči lahko razumemo menjalno listino med avstrijskim vojvodo Rudolfom in stiškim opatom Petrom iz leta 1365, da je bilo z zamenjavo predanih šest kmetij skupaj z zemljiščem, ki se je imenovalo Gradec tudi, da je bilo predano zemljišče na Kapitlju, na katerem so se tedaj zemljeni okopi prazgodovinskega utrjevanja še dobro videli, gradišče torej, Gradec.

Drugo vprašanje je, kdaj je bil zgrajen, predvsem pa, kdo je zgradil stolp, katerega temelje smo odkrili na Šancah. Očitno je starejše od mestnega obzidja, za točnejšo datacijo pa še nimamo dovolj podatkov. Zgodovinski viri poročajo, da je bila posest pred letom 1365 stiška, prav tako kakor Bajnof, katerega kronist Pavel Pucelj poroča o izgradnji stolpa na kraju, kjer je bilo kasneje ustanovljeno Novo mesto.⁴ Pavel Pucelj namreč k letu 1081 zapiše, da je bil tedaj zgrajen stolp poleg vrtov in znotraj obzidja, vendar tik njega, ter nedaleč od reke Krke. Temelji stolpa na Šancah stojijo tik ob zunanji strani mestnega obzidja, ki pa je mlajše po nastanku, po oblikovanosti terena pa lahko rečemo, da je ta stolp stal znotraj, a tik ob prazgodovinskem nasipu ali obzidju, zaradi katerega je območje hriba dobilo ime Gradec.

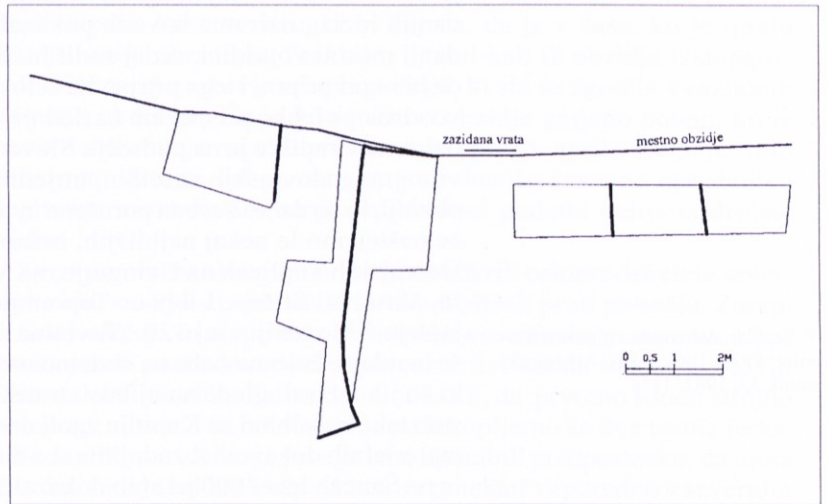
Pred nami so tako nenadoma podatki o domnevno dveh stolpih, o

² Rast X, 3,4, julij 1999, str. 281ss.

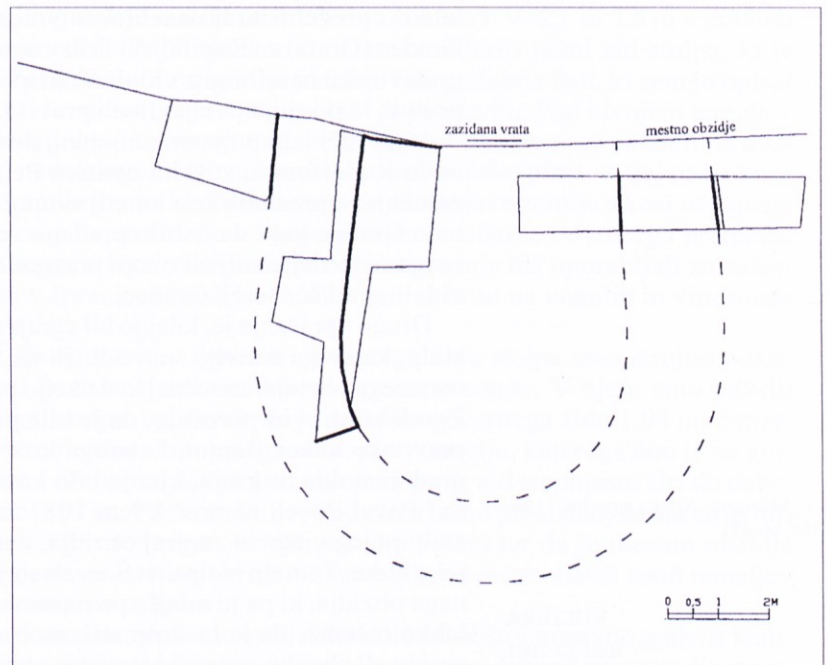
³ F. Truhlar, Arheološka najdišča Slovenije, 1975, 106 ss; isti, Arheološki vestnik 33, 1982, 115s

⁴ J. Mlinarič, Stiška opatija 1136-1784, str.43).

čemer lahko razpravljamo, vse dokler ne bo možno opraviti nekaterih nadaljnjih arheoloških raziskav. Med te v zadnjih letih zelo uspešno uvrščamo tudi tako imenovane nedestruktivne, pri katerih gre za uporabo predvsem georadarja in metode merjenja upornosti (elektrorezistenca). To vrsto raziskav bi morali uporabiti na domnevni lokaciji Bajnofškega turna pri sodnji, medtem ko bi na Šancah morali nadaljevati z arheološkim izkopavanjem, pri katerem bi po stratigrafski metodi izkopali lani delno odkriti stolp v celoti, pri tem pa bi imeli priložnost pod nivojem temeljev stolpa podrobneje dokumentirati prazgodovinske naselbinske plasti. Z dodatnimi pregledi še nekaterih arhivskih virov pa ostaja dovolj zanimivega dela tudi zgodovinarjem in arhivarjem.

Novo mesto - Šance 2000: situacija sond

UREJEVANJE OKOLICE NOVOMEŠKEGA KAPITLJA

Vprašanja in odgovori

Sredi osemdesetih let komaj minulega stoletja oziroma tisočletja me je novomeški prošt, gospod Jože Lap, vabil na obisk v Novo mesto, da bi si skupaj ogledala okolico Kapitlja. Želel je, da bi razmislili, kaj vse bi bilo treba narediti, da bi zunanji prostor, zlasti ob cerkvi in njeni neposredni bližini, dobil urejeno zunanjo podobo po načelih, ki veljajo za urejanje zunanjega prostora.

Ko sem se ob prvi priložnosti oglasil v Novem mestu, sva si kapiteljski svet zgolj ogledovala, a je bilo očitno, da je primerna celovita ureditev res potrebna. Potem ko so se dela na stavbah nekoliko umirila in so okrog cerkve to in ono tudi že postorili, ko so na primer trasirali pot in jo tlakovali, ko je tudi bila na novo narejena pot iz mesta do Kapitlja, je postala celovita ureditev šele prav aktualna. In v letu 1998 sem dobil pisno vabilo gospoda prošta in predstavnika krajevne skupnosti, naj spet pridem in naredim načrt za celotno ureditev. Z menoj je šel še sin Andrej, ki je tudi univ. dipl. inž. krajinarstva, da sva skupaj vse temeljito pregledala, preučila, izmerila, dopolnila situacijske načrte in iskala zamisli za končno ureditev.

Naloga ni bila preprosta, kajti od prej kljub poizvedovanju nisem našel nikakršnih podlag ali pisnih podatkov, iz katerih bi se dalo kaj razbrati. Zato sem skušal izvedeti od posameznih strokovnjakov in starejših Novomeščanov, kako je bil prostor urejen nekdanj. Posvetoval sem se tudi z oblikovalci posameznih segmentov, ki so pri prenovi Kapitlja že sodelovali, z arhitektoma Jožetom Kastelicem in Petrom Simičem. Strinjal sem se z njima, da tik ob cerkvi ne kaže saditi visokega drevja, čeprav je včasih tako drevje tam že raslo, kakor sem zvedel in tudi videl na razglednici iz starih časov. Nisem se pa posvetoval z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Novega mesta, in sicer iz razloga, ker v nobenem dokumentu, ki jih hrani Kapitelj, in tudi iz drugih poizvedovanj ni bilo razvidno, da bi na področju kapiteljskega hriba sploh bilo kdaj kaj urejenega, kar bi bilo treba pri obnovi kot kulturno dediščino upoštevati. Priložnostne saditve, s katerimi je g. prošt poskušal vzdrževati zunanji prostor, se tudi niso ohranile. Potreba je torej bila, da se vse naredi na novo, kolikor mogoče v skladu s funkcijo sakralnega objekta, v skladu z dominantno točko v mestu in v skladu z zakonitostmi, ki veljajo za vrtno ali parkovno ureditev.

Kakšen je bil zunanji prostor?

Kapiteljska cerkev in proštija stojita na dominantnem hribčku Novega mesta. S severne, vzhodne in južne strani je Kapitelj obdan z niže ležečimi poslopji vseh vrst in delno z vrtovi. Na celotni zahodni strani se izza močnega kamnitega zidu razprostira proštijijski gospodarski vrt. Ozka dovozna cesta z dveh strani in dve stopničasti poti za pešce povezujejo Kapitelj z mestnim jedrom. Pred proštijo in pred kaščo se prostor razširi v majhen trg, ki ima na sredi starodavni vodnjak. Cestni del je asfaltiran, medtem ko prostor pred kaščo še ni tlakovan. Kašča je prazna, ne služi več svojemu namenu in čaka na obnovo in novo funkcijo – na cerkveni muzej. Pred njo, v smeri vhoda, stoji

silhueta kamnitega vodnjaka, ki tudi ne služi več svojemu namenu. Upošteva jo te danosti, smemo reči, da je celotna soseščina Kapitlja dokaj raznovrstna, tako po funkciji kot po strukturi. Zato so pogledi navzdol, na vse strani, po svoji vsebini in kakovosti različni. Po vsebini in po svoji kulturni pojavnosti je najzanimivejša soseščina na južni strani po celotni dolžini cerkve, kjer kapiteljski svet meji na urejen vrt. Loči ju sicer nizka kamnita ograja, ki je zgolj simbolna, kajti urejen sosednji odprt svet se s svojo tratno površino in posameznimi drevesi kljub višinski razliki lepo vključuje v gornji prostor v neposredni bližini cerkve. Najizrazitejšo povezavo tvorita drevesi na spodnjem koncu, ki poleti s svojo mogočno zeleno maso, pozimi pa z izrazitim skeletjem gravitirata k cerkvi in sta tako sestavni in boljši del rastlinskega inventarja na hribu.

K uglednejši soseščini sodita še dve hiši prav tako na spodnjem delu, na južni strani, medtem ko je večji del mesta, zlasti vzhodni del, s pogledi proti Gorjancem nasičen s strehami različnih oblik, različnih smeri in struktur, ki so pravo nasprotje urejenosti.

Na skrajnem spodnjem koncu kapiteljskega sveta, po robu, raste nekaj grmovnic z neurejeno razporeditvijo. Prevladujoča je skupina kitajskih brinov (*Juniperus sinensis Pfitzeriana*) z dvema večjima drevesoma - jesenovcema (*Acer negundo*), mlajšim orehom ter mlajšim jesenom (*Fraxinus excelsior*). Med spodnjim robom in cerkvijo raste še lipa (*Tilia species*), ki je bila tja posajena kot simbolno drevo v čast osamosvojitve Slovenije. Tu in tam po površini in ob cerkvi životari še kakšna druga grmovnica.

Najširši vrtni prostor se razteza na severni strani po vsej dolžini cerkve. To je relativno raven svet, ki naj bi predstavljal park ob cerkvi. A na celotnem prostoru rasteta, poleg omenjenih, na spodnjem robu le dve drevesi, oba bela javorja (*Acer pseudoplatanus*), po robu na razmejitvenem prelomu zemljišča je še ostanek ligustrove meje (*Ligustrum ovalifolium*). Tla so povsod neurejena in porasla s slabo trato, ki sega do zidov cerkve. Na spodnji terasi tega prostora so kapiteljski ter sosednji gospodarski vrtovi vse do spodnjih hiš. Ves ta svet ne daje videz urejenega prostora. Na spodnjem delu tega sosednjega zemljišča, kakih štirideset metrov od cerkve, raste skupina navadnih smrek (*Picea abies*), ki so visoke in kažejo na zaključek svoje življenjske dobe.

Na sprednjem gornjem predelu zemljišča pred cerkvijo, na desni strani od vhoda, rasteta še dve odrasli drevesi, javorja (*Acer pseudoplatanus*), in ob prednjem zidu še ostanek cvetoče meje, bele medvejke (*Spiraea vanhouttei*).

Po sredini zelenice na južni strani vzdolž cerkve, torej med cerkvijo in nizkim zidom, je potegnjena pot, tlakovana s kamnitimi kockami, ki vodi iz spodnjega vzhodnega dela iz mesta h glavnemu vhodu v cerkev. Levo in desno od poti raste kaka grmovnica, v tleh so zakopani reflektorji, zemljišče pa tudi ni urejeno.

Zelenica med cesto in kamnitim zidom

V letu 1988, ko sem kot povabljenec prišel na ogled in na pogovor za ureditev parka ob kapiteljski cerkvi, sem pričel razmišljati o celotnem kapiteljskem in proštijem prostoru, tudi o brežini nad cesto, ob kamniti ograji. Bila je enako neugledna kakor ves ostali prostor. Na njej sta rasli dve navadni brezi (*Betula verrucosa*), ki sta bili delno okleščeni ali polomljeni, njune korenine pa so vidno prepletale

površino zemlje. Brezi sta s svojo pojavo še dodatno kazili podobo brežine. Po brežini je sicer rasla neugledna trava, a že pri košnji so bile z njo velike težave, ne samo zaradi neravnega terena, kjer je bila košnja otežena, ampak tudi zaradi korenin obeh brez in količkov, povezanih z žico ob robu ceste. Zaradi izrazite sončne lege prostora pred proštijo in pred cerkvijo in zaradi razmeroma velikih tlakovanih in asfaltiranih površin je ob hudi poletni pripeki vročina kar puhtela iz tal. Temu primerno je bilo ozračje in počutje.

Pogled na kapiteljski zunanji prostor skozi čas

Po naših ugotovitvah okolica Kapitlja ni bila nikoli smotno ter v kakršnemkoli slogu urejena. Vse kaže, da so okolico cerkve in proštije urejevali le priložnostno, zdaj tako, zdaj drugače, včasih pa celo nič. Gotovo pa obstojajo kake stare fotografije, na katerih bi se dalo kaj videti. Ena izmed njih je bila objavljena v reviji Rast (julij 1999), na nji je razvidno, da je bilo okrog cerkve pa tudi nad cesto ob gospodarskem vrtu kar nekaj večjih dreves. Po spominih gospoda prošta je bila leta 1968, ko je prišel v Novo mesto, okolica povsem zanemarjena. Na vseh koncih je poganjalo samosevno rastje, tudi drevje in plevel. Ko so divje rastoče rastlinje pospravili in posekali tudi nekaj dreves okoli cerkve, posadili kako novo drevo ali grmovnico, pač v okviru možnosti, so prostor nekako za silo oskrbovali in s tem "prijadrali" v novejši, kulturnejši čas, ko se je za usodo Kapitlja vse bolj zanimala in zavzemala tudi širša kulturna javnost. To je bilo za proštijo in Kapitelj in za celotno mesto nadvse dobrodošlo, hkrati pa tudi obveza za resnično in celovito ureditev. Čas je dozorel za celovito ureditev prostora za potrebe cerkve in za kulturno podobo celotnega kapiteljskega hriba, seveda vse v skladu z načeli in dognanji krajinarstva oziroma vrtno arhitekture. Prav verjetno je, da prvič v vsej zgodovini.

Dileme in rešitve načrta

Za boljšo preglednost je zunanji prostor kapiteljskega hriba razdeljen na tri sklope: neposredno okolico cerkve, zelenico (brežino) nad cesto skupaj z obzidjem in soseščino.

Končni ureditveni in zasaditveni načrt sta naravnana na zagotovilo, da bo v prihodnje poskrbljeno za redno oskrbo. Vrtne in parkovne ureditve niso enkratna stvaritev, kakor na primer stavbe in druge stvaritve iz anorganskih materialov. Brez zagotovljene redne oskrbe bi bila vsakršna vrtna ureditev že vnaprej obsojena na neuspeh.

Neposredna okolica cerkve

Načrt za ureditev odprtega prostora ob kapiteljski cerkvi predvideva celotno ureditev. Obhodna pot, ki vodi od spodnjih mestnih stopnic do vhoda v cerkev in povezuje spodnji del z vrhnjim, je speljana po sredi zelenice na južni strani cerkve in je že tlakovana s kamnitimi kockami. Tako je zelenica po vsej dolžini cerkve razdeljena na dvoje. Notranja stran je zaradi vhodov v cerkev razdeljena na še manjše enote, medtem ko je zunanja stran, ki predstavlja razmeroma ozek pas med potjo in zidom, neprekinjena po vsej dolžini do vrha. Po drugi, to je po severni strani cerkve, in tudi po spodnjem delu zelenice je speljana obhodna, netlakovana, s peskom posuta pot za potrebe procesij. Okoli cerkve so po zelenici razporejeni še žarometi, ki so vkopani v tla, in sicer trije na južni, trije na vzhodni ter eden na severni strani.

Ureditev parka ob cerkvi upošteva najprej funkcionalne potrebe

cerkve (dohodi in obhodi ter osvetlitev), a hkrati predvideva vrtno ureditev višje stopnje, primerne statusu kapitlja in dominantni točki celotnega mesta.

Najvidnejši del parka, čeprav razdeljen na manjše enote, je na južni strani cerkve. Ozadje tega parkovnega prostora je urejen sosednji vrt. Oba prostora se kljub vmesnemu nizkemu zidu ter višinski razliki optično združujeta in sestavljata širok odprt parkovni prostor, ki drug drugega oplemenjujeta. Drevesne gmote v sosednjem vrtu se z nekaj dodatki na vrhnji terasi ob zidu organsko navezujejo druga na drugo in razširjajo parkovni prostor. Da bi to dejstvo izraziteje poudarili, sta poleg že obstoječih dveh dreves na vrhnji terasi na zgornjem delu (*Acer pseudoplatanus*) dodani še dve posamični drevesi, himalajska bora (*Pinus wallichiana*), ki s svojo svetlo pojavnostjo poglobljata in vizualno združujeta oba vrtova v enoten parkovni prostor.

Poleg omenjenih dreves, ki imajo funkcijo povezovanja, je na tem delu parka med potjo in zidom predvideno še dodatno funkcionalno zelenje. Vkopani žarometi so s treh strani obsajeni z nizkim vertikalnem zelenjem (stožčaste smreke *Picea glauca Conica*). Gre za zavarovanje in droben poudarek. Kljub tem dodatkom ima celoten prostor med potjo in zidom značaj horizontalne ureditve, to je "ve-like" zelene trate.

Notranje zelene ploskve med potjo in cerkvijo pa imajo arhitektonsko zasnovano. Strogo odmerjene, vedno zelene žive mejice, odrejene barvne kompozicije znotraj nizkih mej in za spremljavo nekaj oblikovno določenih dreves. Med cvetočimi rastlinami na tem delu prevladujejo vrtnice mnogocvetnice. Poudarek je na redu in barvnih učinkih, kar vse je razvidno na zasaditvenem načrtu. Mejica iz pušpana (*Buxus sempervirens*) naj ima končno višino 50 cm, meja iz tise (*Taxus baccata*) pa naj ima končno višino 80 cm. Predvidena drevesa so ozke, stebraste rasti in naj ne presegajo višine petih metrov. Ta steb-rasta drevesa so kot majhni vertikalni poudarki odsev gotskih vertikal, kakršne je v naših krajih ob sakralnih stavbah zelo rad uveljavljal arhitekt Jože Plečnik.

Vzhodni, spodnji del parka, med spodnjim zidom in cerkvijo ohranja obstoječe kitajske brine in ima kot dodatek ojačano rahlo zaveso ali okvir iz čug (*Tsuga canadensis*), po zidu pa še spremljavo z vrtnicami popenjavkami, to je s svetlobo in barvno spremljavo k obilnemu zelenju. Ne gre za popolno zaveso, ampak za rahlo ločitev kapitlja od anahronističnega okolja v spodnjem delu mesta. Goščava anorganskih streh, ki so raznovrstne, kakor da druga drugo izpodrivajo in so vidne od zgoraj navzdol, se ne more povsem odprto povezovati z žlahtno arhitekturo kapitlja. Da pa zavesa ne bi delovala premočno, sta izmed obstoječega rastlinja na tem delu odstranjeni drevesi jese-novca (*Acer negundo*). Razrasla bi se v preveliko zeleno gmoto, ki bi prevladovala nad svojim okoljem.

Po severnem, zunanjem robu parkovnega zemljišča je predvidena večja cvetoča meja vse do "kašče". Ta meja bo uokvirjala parkovni del ob cerkvi, pod njo se začenjajo gospodarski vrtovi. Žarometi imajo tudi na tej strani spremljavo. Sicer pa na celotni površini tega razširjenega dela parka prevladuje ravnina, ki je zasejana z novo travo. Ob cerkvenem zidu je predviden polmetrski drenažno-pohodni pas v višini trate in brez robnika.

Zgoraj, med obhodno potjo in cerkvijo, ostaja manjša zelena površina, skoraj greda, na kateri je predviden močan poudarek z rododen-

droni (*Rhododendron species*) in njim podrejeno spremljavo (*Calluna, Polygonum ...*). Ob zidu med cerkvijo in kaščo, kjer so že bila drevesa, sta predvideni posebni drevesi cigarovca (*Catalpa bignonioides*), ki bosta z belim cvetjem in velikimi listi oplemenitila gornji tlakovani predel. Ker bosta s svojimi krošnjami gravitirala na cesto in dvorišče, bosta hkrati predstavljala poudarjen kontrast zelenju na drugi, vrhnji strani ceste. Dopolnjen bo tudi ostanek žive meje ob gornjem zidu ob cesti, in sicer z enako belo medvejko (*Spiraea vanhouttei*).

Predvideno zelenje na območju pred prostijo ob kašči in pred cerkvijo bo s svojim zelenjem in cvetenjem oplemenitilo celotno osrednjo podobo hriba in bo hkrati poudarjeno ugodno delovalo na ekstremne vremenske razmere (vročina, vlaga, vetrovi), ki so tam pogostne.

K celotni zunanji ureditvi kapiteljskega hriba spada tudi dvorišče pred kaščo. Tam je že vodnjak, pred njim pa je v osi proti cesti predvidena lipa (*Tilia platyphyllos*), in sicer tista, ki sedaj raste na prostoru pod cerkvijo. Ker je bila posajena v čast rojstva slovenske države in ima simbolno vrednost, bi bilo prav, če bi rasla na primernejšem mestu, to je na trgu oziroma "dvorišču" ob "vaškem" vodnjaku. Dvorišče okrog vodnjaka naj bo popločeno z lomljenimi kamnitimi ploščami.

Predlagani park ob cerkvi bo zahteval redno ter intenzivno oskrbo. K temu spada redno obnavljanje sezonskega cvetja, redna košnja trave, redno okopavanje gredic, redno obrezovanje živih mej in še kaj. Po potrebi še varovanje rastlin pred boleznimi in škodljivci. To zadnje se nanaša v glavnem na vrtnice.

Zelenica (brežina) nad cesto

Stanje na brežini, kakršno je bilo in je opisano v uvodnem delu, ni moglo ostati. Toda, kako brežino preurediti, da bi bila sama v sebi zaključena celota in hkrati harmoničen sestavni del celote? Bilo je več možnosti, a odločiti se je bilo treba za tisto, ki zadovoljuje najširša pričakovanja. Naj navedem nekaj vprašanj in odgovorov.

Enovita trata po vsej površini. Na celotno površino bi bilo treba navoziti ustrezno količino rodovitne prsti, da bi jo lahko zravnali in uredili trato. S tem bi dosegli lepšo, enovito tratno površino. Trata je sama po sebi izjemno lepa parkovna prvina, a imeti mora svojo velikost ter intenzivno oskrbo, pravilno gnojenje ter košnjo na deset dni ali še pogosteje. Tem zahtevam bi težko ustregli, zlasti ker se brežina zaključuje koničasto, ozko in strmo, kjer košnja skoraj ni mogoča. Ozek pas s trato pa tudi nima prave vizualne vrednosti. Tako trata odpade že iz tega razloga. Je pa tu še močan zid, ki ima sicer svojo gospodarsko funkcijo, ko ograjuje gospodarski vrt, hkrati pa deluje agresivno in povečuje anorgansko vzdušje na celotnem hribu.

Trata z barvitimi sezonskimi ornamentami. Ornamenti so arhitektonsko urejene in oblikovane gredice s sezonskim cvetjem. Čeprav brežina taki ureditvi ni naklonjena, bi bila z dodatnim trudom izvedljiva. Vpadljivi barvni učinki sredi trate bi bili prisotni le med rastno dobo, torej poleti in delno še spomladi in jeseni. A taka ureditev je zelo draga. Nabavni in oskrbovalni stroški bi bili izjemno visoki in ponavljali bi se vsako leto.

Ureditev z drevoredom. Prav preprosto bi bilo, če bi ob cestnem robu posadili drevoredna drevesa. Celoten obcestni prostor bi s tem zaživel veličastneje. Ostal pa bi problem s celotno brežino. Ostala bi gola ali z neugledno trato, poleg tega pa bi jo drevored (močna črta

ob cesti) vizualno povsem odrezal.

Horizontalna zasaditev s pokrovnimi rastlinami. Te rastline bi nadomeščale trato in s tem bi se izognili redni košnji, to je problematičnemu in dragemu delu. A oblikovno bi to bila poleg mogočnega zidu dokaj siromašna rešitev. Ostala bi zgolj popravljena horizontala brez tektonske napetosti.

Kombinirana zasaditev. V tem primeru gre za tako imenovano dvoetažno zasaditev z vertikalnim in horizontalnim zelenjem. Taka zasaditev se je izkazala za ozko brežino in svojstven prostor kot najprimernejša. S tako zasaditvijo je močno poudarjen okvir celote, najprej z mogočnim zidom, potem pa še s takim zelenjem. Upoštevati je bilo treba mogočen zid, ki je sicer v določenem skladju s še bolj mogočno cerkvijo, a je hkrati dovolj agresiven in močno povečuje anorgansko vzdušje na celotnem prostoru. Zidovje, asfaltirana cesta, popločenja in še kaj, vse to dehumanizira prostor in povečuje blišč svetlobe skozi leto in dan, poleti povišuje že tako visoko temperaturo zraka in zimskim vetrovom daje prostejšo pot. In še bi lahko kaj negativnega našteji v zvezi z brežino samo in s celoto. Predvideno zelenje vse te negativne vplive omejuje, zidu daje spremljavo, brežino vključuje v kapiteljski svet, ustvarja prijetnejše bivalno vzdušje in hkrati poudarjeno razmejuje gospodarski del hriba od sakralno kulturnega.

Gre pa tudi za stvarno podobo prostora. Kamnit zid je sam na sebi lahko lep, a lepši je, če je oplemeniten s spremljajočim zelenjem. Predvideno vertikalno zelenje, pančičevke (*Picea omorika*), ki so najlepše parkovne smreke, so razporejene tako, da bodo zid le delno zakrivale, ko se bodo razrasle. So torej spremljava zidu. S posebno barvo iglic, ki bo zaživela šele po nekaj letih, z elegantno srpasto zaviti mi vejami, ki se bodo tudi šele oblikovale, bodo posebnost in bodo dajale svojstven pečat brežini, ograji in celotnemu prostoru. Če bi nasproti cerkve posadili samo eno, bi z ozko, gotsko obliko in rastjo konkurirala gostski cerkvi. Ko pa so razporejene v večjem številu in po določenem redu, imajo drugačno funkcijo, oblikovno in stvarno in so z obilno zelenino protiutež obilnemu anorganskemu vzdušju, ki je močno prisotno. In z one strani ne zakrivajo pogledov na cerkev.

Spodnje, nizko rastoče grmovnice pokrivajo tla in s svojo rastjo – z vsakoletnim pomladanskim odganjanjem listov, s poletnim cvetenjem, jesensko barvitostjo listja in odmiranjem – dopolnjujejo mogočno navpično zelenje in bogatijo ritem letnih časov.

Celotna brežina je po tem načrtu urejena enovito ali z drugo besedo velikopotežno, torej dvoetažno, s poudarjeno zelenino navzgor (vertikalno zelenje) in strnjeno rastočo in z letnimi časi razvijajočo se podrastjo (horizontalno zelenje). Vse to daje obzidju in celotnemu prostoru poseben značaj. To je nasprotje razdrobljeni dekorativnosti, ki je tako pogosta, kamor koli se ozremo. Le majhen izsek, ob drogovih za zastave, kjer je funkcija prostora določena ter aktivna, je oblikovan nekoliko po svoje, ostreje navezan na letne čase. Spomladi izstopata rododendrona: zimzelen (*Rhododendron catawbiense*) in listopaden (*Rhododendron molle*) ter jeseni izstopajoč kitajski dren (*Cornus kousa sinensis*). Ta droben dodatek ima tudi svojo posebno podrast, pač sebi primerno spremljavo.

Soseščina

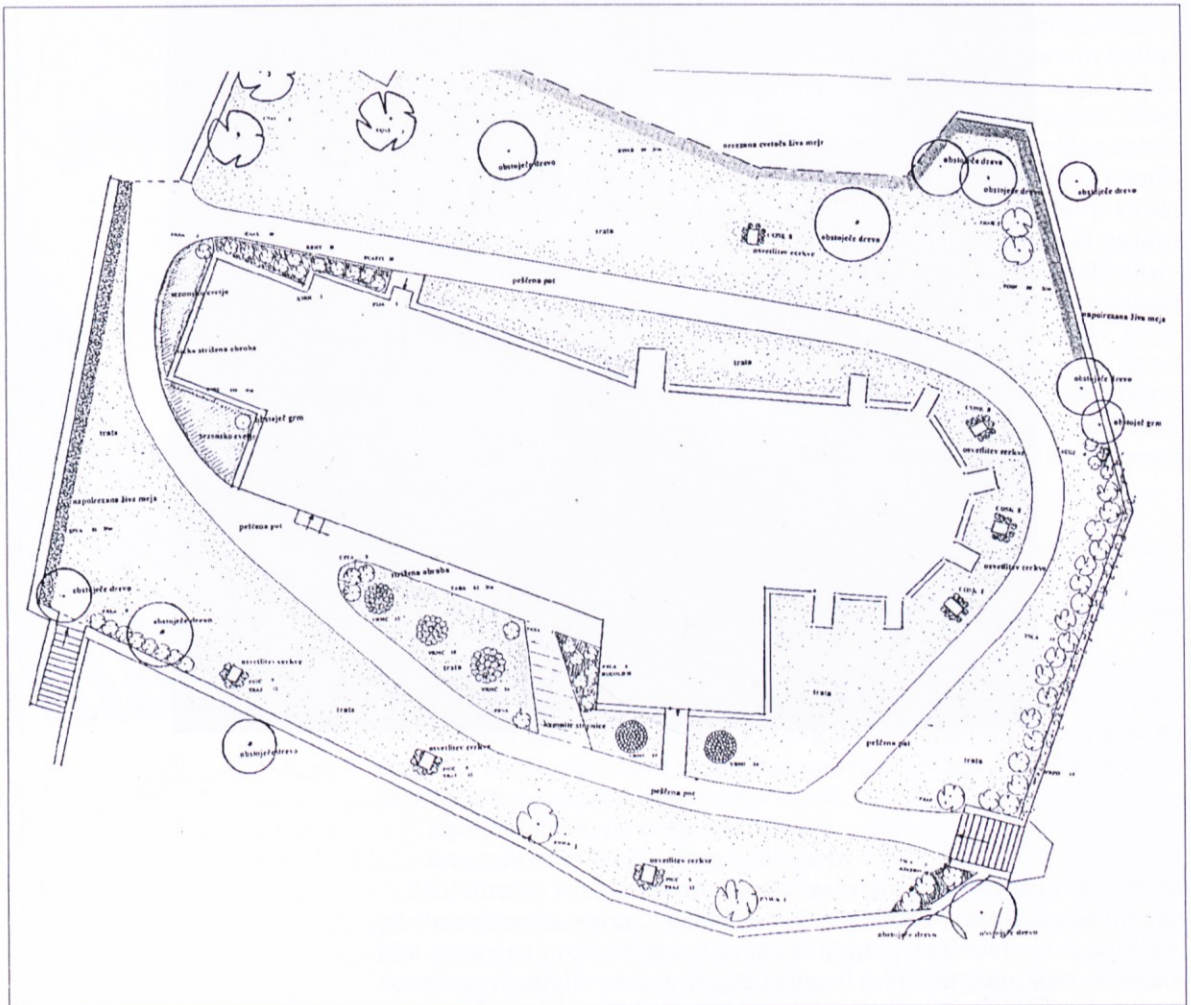
Bilo bi nadvse dobrodošlo, če bi bila primerno urejena tudi druga soseščina, kakor je pri sosedu na južni strani. Zlasti če bi bila nova

pot na severni strani, ki vodi iz mesta, vsaj na robovih bolj urejena. Tam bi bila primerna rezana živa meja na vsaki strani poti.

Sklepna misel

Kapiteljski hrib je v vsakem pogledu pomemben za celotno Novo mesto, še več, za celotno Dolenjsko. Upam si celo trditi, da je pomemben v nacionalnem smislu. Zato je skrb zanj potrebna in nujna tudi danes, in sicer za celoto, tako za stavbno dediščino kot za okolje in vse dejavnosti, ki so bile pomembne skozi čas in so pomembne še danes. Danes morda še bolj, saj gradimo našo nacionalno samobitnost na temeljih, ki smo jih podedovali, ki so nam potrebni tudi danes in bodo potrebni še jutri. Možnosti za ureditev je gotovo več, a treba se je odločiti za eno, in sicer za tisto, ki upošteva celoten kapiteljski prostor, ki ima potrebno strokovno utemeljitev, je oblikovno in tehnično povezana s funkcijo cerkve in je v okviru realnih možnosti. Ureditev nikakor ne bi smela biti zgolj parcialna, neodgovorno preprosta ali celo zgolj dekoraterska.

Parkovna ureditev ob cerkvi sv. Nikolaja v Novem mestu

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL

OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

MOJCA CERJAK: KAKO SO NASTALE KRESNICE, 1995

Ilustracija za knjižno delo Mirka Kunčiča

Ivan Gregorčič

"TREBA SE JE LOTITI DEJAVNE JEZIKOVNE POLITIKE"

Pogovor z jezikoslovcem dr. Janezom Dularjem

Janez Dular

1943. leta rojeni slovenist dr. Janez Dular je bil po končanem učiteljskišču v Novem mestu in končani slavistici na Filozofski fakulteti v Ljubljani najprej asistent, nato pa docent (do leta 1989) za slovenski knjižni jezik in stilistiko na katedri za slovanske jezike te fakultete. Doktoriral je z disertacijo pod naslovom Glagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku, strokovne članke o glasoslovju, pomenoslovju, skladnji in sociolingvistiki pa je objavljaval v Slavistični reviji, Jeziku in slovstvu, zlasti pa v zbornikih Slovenski jezik, literatura in kultura; bil je tudi soavtor učbenikov za pouk slovenščine v srednjih šolah in član uredniškega odbora za izdajo Slovenskega pravopisa. Vsaj tiste, ki smo ga poznali kot zagretega slavista (in vsaj na videz nekoliko zadržanega človeka), je presenetil z odhodom v politiko. V letih 1990-1992 je bil minister za Slovence po svetu, nato pa v letih 1996, 1997 minister za kulturo. Zavedajoč se potrebe po zakonski zaščiti rabe slovenščine, je v tej funkciji pripravil Predlog zakona o rabi slovenščine kot uradnega jezika, ki predvideva tudi ustanovitev državnega urada za jezik kot obvezne sestavine državne uprave. Čeprav ga je prejšnja vlada imenovala za v.d. direktorja tega urada, pa urad še ne deluje; Predlog zakona je v postopku obravnave v Državnem zboru. Trenutno je dr. Janez Dular glavni urednik celjske Mohorjeve založbe. Tudi o vseh teh raznovrstnih dejavnostih dr. Janeza Dularja teče beseda v pričujočem pogovoru.

- Poklicno ste že dolgo vezani na Ljubljano. Zanima me, kakšna je vaša navezanost na Dolenjsko.

Povedal bom, kakor sem že marsikom: če štirinajst dni ne vidim Vavte vasi, sem kakor bolan.

- Kakšne podobe vam vzbudijo besede otroštvo, mladost, Vavta vas?

Zdaj sem že v tistih letih, ko iz oddaljenega sklopa spominov na otroštvo in mladost seva nekako posplošeno blago občutje in ko bi morda lahko podpisal Prešernova verza

Zato, mladost, po tvoji temni zarji
srce zdihvalo bo mi, Bog te obvarji!

Moj otroški svet je bil prostorsko zelo pregleden, jasno orientiran po straneh neba, varen, vendar ne zaprt: vhodna vrata domače hiše so bila obrnjena proti severu, s praga si najprej zagledal nizek svinjak, čez njegovo streho pa se je pogled pognal mimo krošnje stare ovsenke in se oprl ob zeleneče pobočje Straškega hriba; če si se zasukal proti

Zgoraj levo: "Leta 1949 nas še ni bilo sedem".

Zgoraj desno: Z maturantskim ključem čez kandijski most v Novem mestu (1963).

vzhodu, si onstran ceste, skozi široko vrzel med Pečjakovo in Sajevčevo hišo, poletel z vranami čez njive proti Jurki vasi in naprej proti Novemu mestu in še naprej nad neskončno ravnino ...; zahodno obzorje so sestavljali naš kozolec in pod, za njima pa krošnja Čebanove tepke ter v ozadju mogočna in skrivnostna kulisa Pogorelca; za pogled proti jugu pa je bilo treba stopiti okoli hišnega vogala ali iti z mamo do zelnika blizu cerkve svetega Jakoba – tam se je prostor v širokih mehkih valovih razlival prek polja in hoste do ljubkega Ljubna in še naprej do Gorjancev in Gač: nebesa pod Triglavom. Če mladostni spominski sklop postavim v to pokrajino, ga razčlenim ter si skušam natančneje obnoviti posamezne prizore in doživetja, pa se hitro izkaže, da se v vsaki podobi skriva veselje ali bridkost, smeh ali solze. Nebesa pod Triglavom se spreminjajo v vice pod Rogom in v njih se sunkovito izpodrivajo podobe (tokrat samo za vzorec): pastirski ognji na gmajni – izgubljena in obžrta krava; zrele ovsenke – draženje sršenov v duplu (in seveda pik); skrivni ribolov v Krki – krvaveča rana na stopalu (nekateri so črepinje že takrat metali kar v vodo); branje mohorskih knjig na peči – hrapave in od garanja razpokane očetove dlani; polne košare jurčkov – mamin obup ob prihodu rubežnika okoli leta 1950 (zaradi dobrih dveh hektarjev obdelovalne zemlje smo bili podvrženi obvezni oddaji in hudim davkom, hkrati pa smo bili izločeni pri otroških dokladah, poletni počitniški koloniji ipd.); polšje pasti – polomljene stare smučke; mamin in očetov glas med cerkvenimi pevci pri polnočnici – odpoved birme ter aretacija spoštovanega župnika Jožeta Kresa (ko so v Novem mestu zažgali škofa Vovka) ; pravljice o Palčku, Brbuču in coprnica – skrivno prisluškovanje šepetanju odraslih o povojnih pobojih v Rogu; medsebojna pomoč sosedov pri delu v vinogradu (in potem "likof") – počitniško garanje v opekarni ali v silosu (za čevlje, obleko in šolske knjige); novorojeno jagnje (oče nam ga je zjutraj prinesel pokazat kar v posteljo) – poginulo tele (zaradi nestrokovne pomoči pri porodu); bezanje murenčkov iz luknjice – krute igre z ujetimi breclji; zanosno nabiranje bršljina za cvetnonedeljsko butaro – zadrega sošolcev ob učiteljevem zbiranju statističnih podatkov o obiskovanju verouka; naseljene škorčje valilnice na jablanah – izpraznjeni in propadajoči čebelnjaki ... Z vsem tem sem zaznamovan, tega ne izbriše nobena Ljubljana, noben Sydney.

Taborniki in zidarski mojster zidajo kuhinjsko stavbo na Valeti pri Portorožu (1962).

našem si sežemo v roke ..." Za zgled mi je bil profesor Marijan Dobovšek. Marsikatero taborniško "disciplino" gojim še danes, npr. večdnevno pohodništvo v neznano oziroma "solo čez drn in strn".

S komisijo za slovenščino pri maturi zadnjič pri pisatelju Jožetu Dularju v Metliki (1999).

- Ker prihajate iz Vavte vasi, kjer je bil rojen tudi pisatelj Jože Dular, me zanima, ali je med vama kakšna sorodstvena vez; (kaj tudi o družini/rodu, iz katere/ga izhajate.)

V Vavti vasi in okoli nje je menda osrednje nahajališče našega primka (iz župnijskih matičnih knjig sem ugotovil, da so "Dullerji" tod živeli že pred več kakor 350 leti), sorodstvene vezi med posamezniki pa so že zelo zabrisane. Pisatelj Jože Dular je bil vrstnik mojih staršev, v sorodu pa nismo bili; midva sva se redko videvala (nazadnje predlanskim v Metliki), čeprav sem se jaz še rodil pod slamnato streho in sem v otroštvu poznal nekaj starejših vaščanov, ki jih je on uporabil kot jurčičevske modele za oblikovanje oseb v svojih novelah in romanih. Naša rodovina ima po moški liniji sicer dolg vavtavški rodovnik, po ženski liniji pa se je biološko in duhovno krepila iz najrazličnejših slovenskih pokrajin: očetova babica (moja prababica) Barbara je bila doma z Blok, mati (moja babica) Jera pa iz Stranske vasi pri Semiču; mamini starši so se pisali Gruden in so se približno pred sto leti priselili s Črnega Vrha nad Idrijo v Jurko vas. V moji generaciji se je deblo zelo razraslo (imam tri sestre in tri brate, vsi razen mene živijo s svojimi družinami na Dolenjskem in na "dularjadi" se nas zbere okoli petdeset).

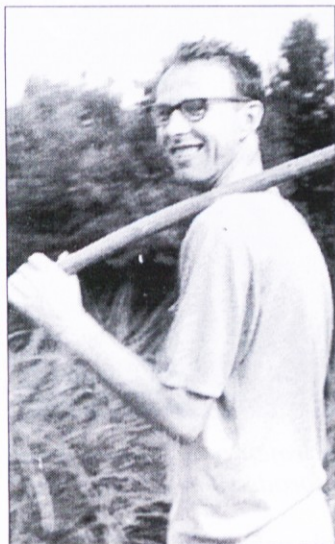
- Po končani osnovni šoli ste se odločili za učiteljsiše. Kaj je najbolj vplivalo na tovrstno poklicno usmeritev?

Bilo je več dejavnikov: učiteljski poklic se mi je zdel lep in je popolnoma zadoščal mojim takratnim ambicijam, pot do njega je bila videti razmeroma zanesljiva in ne predolga (pet let), bilo je tudi nekaj svežih zgledov v okolju. (Pa tudi nekaj svaril, ampak o tem pozneje.)

- Bi, prosim, poskusili na kratko orisati vzdušje na novomeškem učiteljsišču in profesorje, ki so to vzdušje ustvarjali.

Na učiteljsiše sem se vpisal proti koncu petdesetih let in se znašel sredi množice vrstnikov z vseh koncev Dolenjske (posebno dosti je bilo Belokranjcev, nekaj tudi Zasavcev). Učiteljski poklic je takrat nosil dve izraziti potezi: skokovito naraščajočo feminizacijo in marksistično ideološko represijo. Učiteljsiše kot kadrovska šola je bilo ideo-

Ivan Gregorčič
"TREBA SE JE LOTITI DEJAVNE
JEZIKOVNE POLITIKE"
Pogovor z dr. Janezom Dularjem

Še po vrnitvi od vojakov rad prime "za orožje" (1970).

Jubilejni zbor nekdanjih apezejevskih predsednikov skupaj z Markom Munihom (1976).

loško še posebej zaznamovano (čeprav so bili nekateri profesorji človeško korektni in – kot sem spoznal dosti pozneje – intimno daleč od marksizma). Teško je popisati, kako si se počutil, ko si skoraj na vsaki konferenci šolskega mladinskega aktiva (vsaj dvakrat letno) dobesedno ex cathedra slišal poziv, naj se tisti, ki ne osvojijo "znanstvenega" svetovnega nazora, raje preusmerijo v kateri drug poklic, kajti učiteljskega ne bodo mogli/smeli opravljati. Čeprav si bil prav dober ali odličen dijak, si ves čas živel z občutkom, da te lahko kadar koli nazeženejo s šole. Vse znanje, vse delo pri tabornikih, v glasbeni šoli, v mladinski delovni brigadi in drugje ni moglo odtehtati tvoje načelne neprimernosti za ta poklic. Iz tistih, ki smo izhajali iz krščanskega družinskega okolja, je taka duhovna mesoreznica v nekaj letih večinoma naredila skrivače in oportuniste ali pa jim je vero resnično zatrla. To se mi v zadnjih desetih letih potrjuje v odkritih pogovorih na obletnicah mature, takrat pa smo morali svojo stisko večinoma skrivati celo drug pred drugim. Očem in ušesom "Velikega brata" seveda kljub temu ni ostala skrita. V mojem primeru se je to pokazalo ob koncu petega letnika: ker sem želel iti takoj po maturi študirat slavistiko, sem na občino poslal prošnjo za dovoljenje (v nasprotnem primeru bi moral takoj vrniti ali najprej odslužiti štipendijo, ki sem jo nekaj let prejemal), občina pa je vprašala za mnenje vodstvo učiteljsišča – in moja prošnja je bila zavrnjena. (Da ne bo nesporazuma: nič ne jokam zaradi krivice; moje enoletno učiteljevanje v Mirni Peči je bilo potem dobra strokovna in življenjska izkušnja, pozneje pa so me – vsaj deloma morda zaradi naklonjenosti in posredovanja takratnega mirnopeškega ravnatelja Franca Nahtigala – vendarle spustili študirat.)

- Po učiteljsišču izbira smeri nadaljnega študija najbrž ni bila težka?

Ne, res ne. V nižji gimnaziji in na učiteljsišču sta me s slavistiko "zastrepila" profesorja Janez Kolenc in Jože Sever; več let sem bil tudi profesorjev pomočnik v šolski knjižnici in sem postal pravi knjižni molj.

- Kakšni pa so spomini na študijska leta in učitelje na univerzi?

Ko sem sredi poletja prišel iz Mirne Peči v Ljubljano, nisem vedel niti tega, kje stoji Filozofska fakulteta niti kakšen je študijski program na slavistiki (slovenščina – srbohrvaščina). Pognal sem se v študij in septembra opravil obvezne izpite čez prvi letnik, vendar imam še danes občutek, da so me nekateri profesorji "spustili" bolj zaradi ugotovljenega trdnega znanja iz srednje šole in zaradi razumnega pogovora kakor pa zaradi moje sveže pridobljene fakultetne učnosti. Nadaljnji študij je tekel brez posebnosti; čeprav sem veliko časa posvečal tudi petju in organizacijskemu delu v APZ Tone Tomšič, skoraj vsako soboto in nedeljo pa sem preživel doma v Vavti vasi, sem diplomiral v rednem roku. S profesorji nisem imel težav, največ sem poslušal dr. F. Bezlaja, prof. F. Tomšiča, dr. J. Toporišiča in dr. B. Pogorelec, pri književnosti pa dr. B. Paternuja in dr. E. Štamparja.

- Po končanem študiju ste kmalu postali njihov delovni kolega ...

Tega nisem nikoli načrtoval. Moj namen – postati gimnazijski profesor – je bil z opravljenjo diplomo dosežen in upal sem, da bom po vrnitvi od vojakov dobil ustrezno službo kje na Dolenjskem, najraje seveda v Novem mestu. Potem pa se je na pobudo dr. Brede Pogorelec zasukalo čisto drugače: leta 1969 sem postal glavni lektor pri Delu, leta 1972 pa asistent na Filozofski fakulteti.

Kot razrednik sedmega razreda v Mirni Peči (1963).

- *Delo na fakulteti je preplet pedagoškega in znanstvenega dela. Katera plat vam je prinašala več zadovoljstva?*

Največ zadovoljstva mi je prinašal ravno preplet. Če je med študenti vsaj nekaj bistrih glav in zavzetih src, se človek z veseljem trudi, da jim postreže ne samo s pregledom že znanega, temveč tudi z novimi podatki ali vsaj novimi, izvirnimi razlagami. Vprašanja, odgovori in ugovori študentov so odlična spodbuda za raziskovalno delo na univerzi.

- *Vaše raziskovalno delo je bilo vezano na raziskave jezika v razponu od glasoslovja, pomenoslovja, skladnje do sociolingvistike. Vas ni nikdar mikalo raziskovanje književnosti, recimo jezikovnih oz. slogovnih posebnosti npr. Prešernove ali kakšne druge poezije?*

Mikalo me je že, vendar mi je sprotna priprava za fakultetna predavanja v skladu z dogovorjeno delitvijo dela po študijskih programih posameznih letnikov narekovala druge prednosti. Pot v to smer se je že začinjala s študijem zvrstnosti in stilistike, v svoji bolj praktični izpeljavi pa se mi ponuja zdaj, ko moram kot urednik književne založne razčlenjevati in presojati prispela nova umetnostna besedila.

- *Bi na kratko ocenili naše jezikoslovje v drugi polovici sedaj že preteklega stoletja? Katera področja "delovanja jezika" se vam kažejo kot najbolj potrebna znanstvene "obdelave"?*

Pojem "naše jezikoslovje" je za mojo sedanjo strokovno pristojnost preširok, saj ne spremljam vsega, kar počnejo slovenski jezikoslovci raznih usmeritev (npr. tudi romanisti, germanisti, klasični filologi, sinologi idr.); celo glede slovenistike sem bil zadnjih deset let bolj zunanji opazovalec kakor pa notranji dejavnik. Gotovo sta poglobitna dva dosežka jezikoslovne slovenistike Slovar slovenskega knjižnega jezika in Toporišičeva Slovenska slovnica; poleg tega je treba omeniti številne terminološke in zgodovinske slovarje, besedotvorne študije, slovenski prispevek za Slovanski lingvistični atlas in (še nedokončano) delo za Etimološki slovar. Napredek je torej opazen predvsem v območju slovaropisja in slovničnega opisa (v smislu strukturalizma, tvorbnopretvorbne razčlembe in skladenjskega pomenoslovja); znanstvene obdelave pa sta potrebni predvsem jezikoslovna pragmatika (raba jezika v tipih govornih položajev, npr. konstruiranje pogajalskega besedila, utemeljevanja) in analiza besedil za (kibernetično) obravnavanje sporočil (npr. sestavljanje računalniških programov za strojno sintezo govora ali za strojno zapisovanje govornih besedil, programov za strojno prevajanje idr.).

- *Ste tudi sodelavec slovarskega dela novega slovenskega pravopisa. Zakaj priprava in izdaja tega zamujata? Pravila so (sicer tudi po dokaj težkih "porodnih krčih") izšla že leta 1990.*

Deset let dela za tak slovar pravzaprav ni dosti preveč (SSKJ so delali okoli trideset let). Za dve ali tri leta bi se čas priprave lahko skrajšal, če bi imeli nekoliko močnejšo in bolj uglaseno delovno skupino, še bolj pa, če bi se uredniški odbor ukvarjal samo s pripravo slovarskega dela Slovenskega pravopisa.

- *Zdi se, da ob sicer dobro opisanem delovanju slovenščine manjka poljudnejših priložniških del za splošno vsakdanjo rabo. Sami ste kot pisec sodelovali tudi pri nastajanju srednješolskih učbenikov. Kdo*

naj bi pisal tovrstne učbenike? Nekateri, ki so jih pisali univerzitetni profesorji - npr. dr. Jože Toporišič - so včasih sprožili buren negativen odziv.

To drži. Marsikdaj se ljudje v zvezi s tem hudujejo npr. na dr. Toporišiča, po mojem večinoma neupravičeno. On je dober pisec znanstvenih razprav za jezikoslovce in je odkril ter strokovno opisal marsikatero posebnost slovenščine, žal pa ni zadosti ljudi, ki bi bili zmožni "prevajati" take razprave v poljudnejše priročnike in prijetne učbenike. Ti ljudje morajo imeti dosti didaktičnih izkušenj, hkrati pa biti pripravljeni na sodelovanje z jezikoslovcem, čeprav je to včasih zelo neprijetno.

- Zdi se, da se je v preteklosti precejšnja skrb posvečala sami stroki, manj pa "tehnologijam" prenosa te stroke v uporabno sporočanje. Nekako se zdi čudno, da se na Filozofski fakulteti ni razvila katedra za metodiko predmeta, ki nosi temeljno substanco naroda.

To vprašanje sem že sam večkrat javno postavil. Ne gre samo za to, da nam manjka piscev učbenikov, temveč so cele generacije diplomantov slovenistike, današnjih srednješolskih profesorjev, prihajale z univerze nepripravljene za jezikovni pouk. Marsikateri se je zato temu pouku izogibal in je z dijaki "drgnil" samo književnost ali pa jim je jezik z neustreznimi metodami pristudil, namesto da bi jih navdušil za njegove številne in čudovite izrazne možnosti. Danes na Filozofski fakulteti imajo asistentko za to smer in upati je, da se bo v nekaj letih razvila.

- Za vse, ki smo vas poznali kot študionega in zagretega slovenista, je bilo kar presenečenje, da ste stopili v "politične vode".

Tudi ta moj korak je bil nenačrtovan. S fakultete nisem odšel zaradi političnih ambicij, temveč iz čisto osebnih razlogov. Potem sem bil več kot eno leto "samostojni kulturni delavec" (lektor in publicist), dokler se ni po volitvah leta 1900 obrnil name mandatar za sestavo prve demokratično izvoljene slovenske vlade, naš dolenski rojak Lojze Peterle. Z njim sva se pred tem dobro poznala že kakih petnajst let, predvsem zaradi sodelovanja pri reviji "2000". Odločitev ni bila lahka, vendar me je nekako prepričal, da gre za usodne zgodovinske zadeve in da je kadrovska stiska pri sestavljanju vlade huda.

- Vaša prva vidnejša politična funkcija je bila minister za Slovence po svetu, čeprav seveda tudi ne čisto brez povezave z osnovno poklicno stroko, saj ste preučevali tudi jezik zamejskih Slovencev. S kakšnimi težavami ste se srečevali pri tem novem delu in h kakšnim ciljem ste težili?

Lojze Peterle se je pri izbiri skliceval prav na moje poznanje zamejske problematike, ker sem sodeloval pri nekaj sociolingvističnih raziskavah (problematika dvojezičnosti, jezikovna asimilacija ipd.) med Slovenci v Porabju (Madžarska), Kanalski dolini (Italija) in na Koroškem. Številne zamejske kulturne in politične delavce sem spoznal tudi na apezejevskih koncertnih turnejah ter na poletnih seminarjih slovenskega jezika, literature in kulture, na seminarjih za zamejske učitelje ipd. Namen moje funkcije je bil po eni strani pokazati zamejcem (in izseljencem), da jim slovenska politika želi pomagati v boju za ohranitev jezika in narodne identitete, na drugi strani pa jih mobilizirati najprej za organiziranje mednarodne podpore pri naši

Minister za kulturo pri odprtju razstave v ljubljanski Mestni galeriji (1996).

državni osamosvojitvi, potem pa tudi pri gospodarskem sodelovanju (za naložbe v slovensko gospodarstvo, izvoz, strokovno svetovanje pri iskanju modela privatizacije idr.). Težavi sta bili predvsem dve: bil sem minister brez listnice, tj. brez samostojnega proračuna in brez strokovne ekipe ("ministrstvo" smo sestavljali trije ljudje), poleg tega pa je bilo treba premagati nezaupljivost ljudi, ki smo jih nagovarjali, kajti "desni" zamejci in politični emigranti so bili dotlej zapostavljeni (nekateri celo preganjani), "levi" pa so se bali, da se bo zdaj vse skupaj zasukalo in da bodo oni zapostavljeni. Treba jim je bilo povedati in dokazati, da je ideološke pristranskosti in skrivnega prenašanja denarja čez mejo konec. Mislim, da smo bili glede tega dokaj uspešni, saj so Slovenci v zamejstvu in po svetu kar oživelili in množično sodelovali pri osamosvojitvenem dogajanju. Po letu 1992 se je njihovo navdušenje precej ohladilo, govori se tudi o razočaranju. Ampak to je že druga zgodba, mene pri njej ni bilo več zraven.

- V zadnjih vladah tovrstnega ministrstva ni več; bi bilo morda še potrebno?

Naša oblast je po lanskih volitvah hotela odpraviti celo ustrezno državnozbornsko komisijo (samo ostri protesti civilne družbe so preprečili ta namen); govorjenje o posebnem ministru za Slovence po svetu je ta trenutek politično popolnoma nerealno, saj je z novim zakonom o vladi prišlo celo do združevanja nekaterih "tradicionalnih" ministrstev (npr. za šolstvo in za znanost) in s tem do manjšanja njihovega števila. Neimenovanje posebnega ministra pa ne pomeni, da lahko opustimo dejavnost, ki bi jo sicer opravljal on. Ta dejavnost je vsekakor potrebna in smiselna; če ni posebnega ministra, se morajo pristojni vladni uslužbenci nižjega ranga še bolj potruditi, da dosežejo enak učinek, kajti minister marsikaj doseže brez posebnega truda – že zaradi svojega simbolnega ugleda in političnega vpliva.

- Kot minister za kulturo ste pripravili Predlog zakona o rabi slovensčine kot uradnega jezika. Katera spoznanja so narekovala tako, celovito pravno ureditev tega področja?

Slovenski narod je ustvaril svojo državo ne toliko zato, ker bi bilo to gospodarsko bolj upravičeno (prav nasprotno: gospodarsko bi bila bolj upravičena večja država, saj ponuja večji trg in zmore večjo koncentracijo kapitala za pomembne naložbe); ustvaril jo je predvsem zato, da bi bolj zavaroval in lažje razvija svojo kulturno (in s tem seveda predvsem jezikovno) identiteto. Politiki, ki tega ne upoštevajo, so izdajalci slovenske ljudske volje. Če se torej ugotovi, da se državni jezik izriva iz javnosti (in to je danes v Sloveniji menda že vsakomur očitno), reševanja tega problema ni dopustno prepustiti samo dobri volji kulturno najzavednejših posameznikov, temveč se ga je treba lotiti z dejavno jezikovno politiko, to pa glede na resnost položaja lahko pomeni uporabo vseh sredstev, ki jih ima država na voljo – od propagandne dejavnosti vladnih služb prek finančne politike (npr. subvencije za jezikoslovne, didaktične ipd. raziskave, davčne olajšave za pravne in fizične osebe, ki dajejo prednost domačim imenom firm, izdelkov, blagovnih znamk ipd) do kazenskih sankcij za kršilce pravnih predpisov o rabi jezika v javnosti. Slovenija ima že zdaj celo vrsto tovrstnih predpisov, v njih pa je veliko vrzeli (predvsem glede določanja odgovornosti za uresničevanje). Novi zakon bi te vrzeli odpravil, naredil problematiko preglednejšo in ustanovil državni urad, ki bi

Ivan Gregorčič
"TREBA SE JE LOTITI DEJAVNE
JEZIKOVNE POLITIKE"
Pogovor z dr. Janezom Dularjem

skrbel za razvijanje, uveljavljanje in usklajevanje jezikovne politike v državi. V Evropi je že kar nekaj držav s takimi zakoni in jezikovnimi uradi. Slovenija bi morala te zadeve urediti, preden vstopi v Evropsko zvezo – ali se sploh zavedamo, kaj brez ustreznega zakona o jeziku lahko v praksi pomeni pojem "prost pretok kapitala, informacij in delovne sile"? Tujih jezikov se je seveda treba učiti, vendar ne zato, da bi z njimi nadomestili svojega, temveč da bi prek njih prišli do novih podatkov, novega znanja, to znanje pa potem samostojno razvijali v svojem jeziku.

Na Trubarjevi proslavi v Derendingenu (1996).

- Kateri so poglobitveni pokazatelji oziroma elementi ogroženosti slovenščine v današnjem času?

Ne gre za smrtno ogroženost slovenščine kot jezika, gre za njeno izrivanje iz javnosti v zasebno sfero (pa še tam čedalje pogosteje slišimo ne samo slengovski "ful kul", temveč celo Happy birthday to you namesto npr. Kolkor kapljic, tolko let). Z jezikom pa je tako: če se na določenem življenjskem področju neha uporabljati, se tam tudi neha razvijati in kmalu ni več kos novim izraznim potrebam, ki jih prinaša politični, tehnološki idr. razvoj. S tem, da se odpovedujemo svojemu jeziku, ne škodujemo toliko jeziku, temveč predvse svojim interesom (ne samo kulturnim, temveč tudi političnim, gospodarskim idr.: kdor se s svojim trgovskim partnerjem ne pogovarja v svojem maternem jeziku, je praviloma v šibkejšem pogajalskem položaju, saj se človek v nobenem tujem jeziku je more izražati tako natančno, hitro in pretehtano kakor v maternem). Jezikovna podrejenost se prej ali pozneje sprevrže v gospodarsko in politično odvisnost.

NAŠ GOST
Rast 1 / 2001

- V slovenščini je seveda skoncentrirana duhovna nacionalna substanca. V to, da se bo z njo ohranjala in razvijala tudi v prihodnje,

smo prepričani mnogi, toda ne vsi. Kako bi komentirali mnenje dr. Mirjane Nastran Ule, predstojnice Centra za socialno psihologijo, ki v pogovoru za Sobotno prilogo Dela pravi "da je grajenje državne identitete na arhaičnih rečeh, kot so jezik, nacionalnost, religioznost, nekaj, kar nas vleče nazaj."

Dr. Uletova ima državo očitno za višjo vrednoto, kakor so jezik, narodnost, religioznost. Jaz pa mislim, da je zadeva obrnjena – smisel države je vzdrževati tako družbeno organiziranost, ki zagotavlja ohranjanje najvišjih skupnih vrednot državljanov; rekel sem že, da smo Slovenci ustvarili državo predvsem zato, da bi bolje zavarovali in lažje razvijali svojo kulturno identiteto. Jezik, kultura in religija nas ne vlečejo nazaj, temveč nas ukoreninjajo, ukoreninjenost pa je (in bo še bolj) potrebna, drugače nas bo globalizacija odpihnila.

- Verjetno je pričakovati tudi ugovore drugačne sorte: o omejevanju izrazne svobode pa o tem, da to stane "gotovih dnarjev", čeprav podobne zakonske ureditve poznajo tudi nekatere večje države. Ste prepričani, da bo predloženi zakon sploh sprejet?

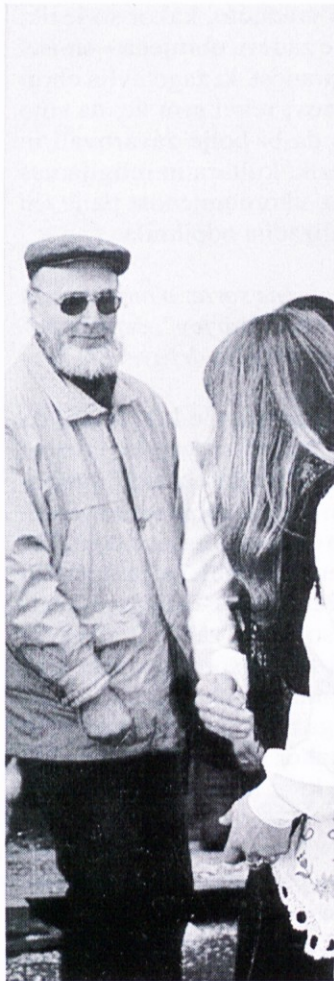
Vsaka svoboda je omejena s svobodo drugega. Če kdo misli, da mu je v Sloveniji zagotovljena svoboda informirati slovensko javnost npr. v angleščini, naj mi pokaže tisti predpis. Popolno izrazno svobodo ima samo v zasebnem sporazumevanju in v to se zakon ne bo vtikal. Pač pa nam zakonodaja zagotavlja svobodo oziroma pravico do informiranosti o javnih zadevah. Menda pri tem ni mišljena pravica do informiranosti v angleščini, temveč v slovenščini, v državnem jeziku. Ali imena sodno registriranih firm niso javna zadeva, ali javni napisi niso javna zadeva? Da bo jezikovni zakon sprejet, o tem sem skoraj prepričan, saj je menda vsem političnim strankam jasno, da ga javno mnenje podpira. Vprašanje pa je, ali ga ne bodo z desetimi in stotinami amandmajev tako razvodenili, kakor so pred sedmimi leti tisti člen Zakona o gospodarskih družbah, ki je prepisoval, da mora biti firma v slovenskem jeziku.

- Zakon predvideva ustanovitev posebnega državnega organa - urada za slovenski jezik, ki bi deloval v okviru izvršilne oblasti. Sistematično in trajno naj bi se ukvarjal z jezikovno politiko. Kakšni naj bi bili njegovi konkretni cilji in metode dela? Bi v primerih nespoštovanja zakonskih določil lahko tudi ukrepal?

Večina nalog državnega jezikovnega urada bi bila strokovnosvetovalne, spodbujevalne in usklajevalne narave, nekaj pa je tudi upravnih, kajti v drugi alineji je zapisano, da urad "izdaja mnenja in soglasja po tem zakonu" (ta mnenja in soglasja so izrecno navedena v 3., 11., 12., 16. in 17. členu).

- Poglejva konkreten primer: recimo, da eden najpriljubljenejših voditeljev zabavnih oddaj na nacionalni TV govori samoglasnike, ki so nezborni. Bi bil tovrsten pojav v "pristojnosti" urada ali bi pojav lahko spravili pod plašč pravice do individualne spontane govorice?

Ne, v "pristojnosti" državnega jezikovnega urada bi bilo predvsem odločanje o tem, kateri jezik se sme uporabljati (slovenski ali neslovenski), ne pa o tem, kakšen sme biti ta jezik, t.j., kaj se v njem šteje za pravilno, kje naj se piše vejica, kako se sklanja samostalniki ipd. (o takih in podobnih rečeh odloča npr. Slovenski pravopis, ki ga izda SAZU). Državni urad za jezik bi smel v omenjenem primeru samo

V plesnem koraku z brhko Rezijanko (1999).

opomniti vodstvo državne televizije (ali pa zasebne, če uporablja javno frekvenco) na neupravičeno kršitev knjižne norme v tisti oddaji in ga pozvati k ukrepanju. Če to ne bi učinkovalo, bi ostala samo pot političnega pritiska prek sveta RTV (v njem ima država svoje zastopnike).

- Da je lovljenje ravnotežja med t.i. stroko, željami širše zainteresirane javnosti (v tem primeru starši) in politiko težavno opravilo, se je na svojevrsten način pokazalo tudi ob vprašanju zunanjega preverjanja znanja kot elementu za izbiro novincev v tiste srednje šole, ki omejujejo vpis. Verjamete, da je bil model, ki ga je v kratkem času pripravila skupina strokovnjakov pod vašim vodstvom, res boljši od tistega, ki se je preizkušal in dograjeval nekaj let in je vseboval tri faze: tako imenovane "poizkusno", "tazaresno" in "popravno" (če z doseženim rezultatom učenec ni bil zadovoljen), in vse to s ciljem, da bi se blažila stresnost, ki pa je bila s strani zbiralcev podpisov pod okriljem t.i.ženske vlade navajana kot eden glavnih argumentov za odpravo?

No, pod novo ministrico se je zadeva vrnila v stare tire, vendar ne z vsebinskimi utemeljitvami: v razpravi na strokovnem svetu za splošno izobraževanje je bilo povedano, da je sedanja ureditev zakonsko sporna in didaktično absurdna (kandidat lahko prejme več točk od zakonsko neobveznih tekmovanj in od zakonsko nepredvidenega posebnega preverjanja znanja kakor pa od zakonsko določenega merila – ocen iz šestega, sedmega in osmega razreda osnovne šole. Strokovni svet je pravzaprav priznal, da je model treba spremeniti, vendar se je na pritisk z ministrstva za šolstvo odločil, da se bo to zgodilo šele naslednje leto, češ da je letos prepozno za spremembo (v resnici se je upiralo samo nekaj uradnikov, ker bi morali v času vpisovanja opraviti eno ali dve delovni soboti (tako kakor je menda na kmetijskem ministrstvu normalno, da se v času žetve dežura tudi ob koncu tedna). Namesto, da bi posebni preizkus delalo samo nekaj sto učencev, ga bo delalo več tisoč. Največji nesmisel pa je, da se posebni preizkus obravnava kot sprejemni izpit za srednjo šolo, čeprav je v naših srednjih šolah zadosti učnih mest za vse kandidate in bi bil potreben samo razvrstitveni izpit v primerih omejitve vpisa na čisto določeno šolo (tako je predvideval naš model).

- Najbolj se zdijo problematična tovrstna preverjanja zato, ker ne morejo zajeti celega spektra tako polivalentnega predmeta, kot je materinščina. V težnji po objektivizaciji se lahko obidejo bistva, omeji ustvarjalnost (kot npr. s togo predpisanimi elementi pri maturitetnem eseju). Se tudi vam kdaj zazdi, da gre pri tem za svojevrstno kvadraturo kroga?

Mislím, da je treba ločiti model na koncu osnovne šole od modela na maturi; vmes so štiri leta dozorevanja in maturanti (tako rekoč kandidati za visoko šolo) so zmožni marsičesa, česar osnovnošolci niso, med drugim tudi trezne presoje možnosti, da se pri pisanju eseja ne držiš "togo predpisanih elementov", temveč pokažeš tudi svojo izvirnost. V dosedanji praksi so bili primeri take izvirnosti žal silno redki (čeprav so zanj obljubljene dodatne točke), veliko pa je dijakov, ki brez nakazanih (ne strogo obveznih) opornih točk eseja sploh ne bi zmogli, "togo predpisani elementi" so njihova minimalistična rešitev.

Z apezejevskimi veterani in veteran-
kami po Kolpi (2000).

- *Bili ste tudi sodelavec dnevnika Slovenec. Zakaj poskus s tem dnevnikom (po vašem mnenju) ni uspel? Kako bi ocenili zdajšnje stanje v našem "tiskanem medijskem prostoru"?*

Vzrokov za propad Slovenca je bilo več. Poleg premajhnega začetnega kapitala je šlo za neizkušnost novinarskega in vodstvenega kadra, predvsem pa za neobstoj dobre krajevne in mednarodne dopisniške mreže in neobstoj lastne službe za distribucijo. Ni zanemarljiva tudi politična plat: številni direktorji niso hoteli dati oglasov v Slovenca (jim je bilo to odsvetovano, prepovedano?); ko so se v številnih vojašnicah in na policijskih postajah naročili tudi na Slovenca (prej so imeli naročeno npr. samo Delo), se je to prikazovalo kot afera ipd. Zdajšnje stanje v tiskanih medijih je popolna enostranskost; Slovenec je bil kljub vsem svojim napakam nekakšna konkurenca in kontrola; kar ga ni več, je nastopila popolna samopašnost. Ta samopašnost ustvarja javno mnenje, potem pa ga z anketami "odkriva" in se sklicuje nanj kot na nekaj samoraslega, objektivno danega.

- *Trenutno ste glavni urednik pri Mohorjevi družbi. Bi na kratko orisali profil te založbe in podali svoj pogled na stanje oziroma probleme v našem založništvu ta trenutek?*

Naši zgodovinarji so nesporno ugotovili, da ima Mohorjeva velikanske zasluge za književno "opismenjevanje" Slovencev. Ta faza je danes seveda stvar preteklosti, tudi "slovenske večernice" ne morejo biti več tisto, kar so bile, saj takih ne bi skoraj nihče več bral. Konkurenca je ostra, naklade upadajo, zadeve je treba obravnavati dosti bolj problemsko in odprto, pri avtorjih je treba odpravljati predsodke do Mohorjeve družbe kot manjvredne založbe. Kakor je danes že vsaka založba pripravljena izdati Sveto pismo ali katero drugo versko knjigo, če se le komercialni računi izide, tako je Mohorjeva že zdavnaj zapustila geto, v katerega so jo zaprli po drugi svetovni vojni, in izdaja tudi "problematične" knjige. Pri tem pa prihaja do neverjetnih nespozrazumov. Ko sem pred enim letom prejel rokopis za knjigo Marijana Eiletza *Moje domobranstvo in pregnanstvo*, sem se takoj odločil zanj, in sicer zato, ker se je od drugih tovrstnih knjig ločila v dveh pomembnih potezah: čeprav pisec ostaja v temelju zvest svoji zgodovinski odločitvi za domobranstvo, se opoveduje črno-belemu slikanju vojnega dogajanja ter je do sebe in do svoje strani v spopadu tudi kritičen, poleg tega pa posameznikom z nasprotne strani priznava njihovo človeško dostojanstvo in tudi možnost, da so se za partizanstvo odločili iz poštenih nagibov, po vesti. Tako "popustljivega" pisanja doslej nismo bili vajeni, zato sem bil kot glavni urednik založbe pripravljen na ugovore in celo očitke "ostrejših" domobrancev; zgodilo pa se je nekaj čisto drugega – napad je prišel s partizanske strani, pri tem pa se je kmalu izkazalo, da Eiletzevo knjigo (in mojo odločitev zanj) ostro kritizira človek, ki je sploh ni prebral. Tudi taki absurdni položaji so del resničnosti slovenskega založništva v ideološko-politično razcepljeni slovenski družbi.

- *Kateri so po vašem mnenju najpomembnejši oziroma najtežavnejši problemi časa in slovenstva?*

Po mojem je najpomembnejši problem današnjega časa neravnotežje med skokovitim znanstveno-tehnološkim razvojem (atomska energija, elektronika, genetika ...) in človekovo duhovno nedozorelostjo za odgovornost; moralni relativizem že prehaja v moralni nihi-

Ivan Gregorčič
"TREBA SE JE LOTITI DEJAVNE
JEZIKOVNE POLITIKE"
Pogovor z dr. Janezom Dularjem

lizem in z globalizacijo prodira v vse konce sveta. Za demografsko šibko in celo nazadujoče slovenstvo je posebno nevaren, saj lahko hitreje omaje naš vrednostni sestav, našo kulturo (samozavest je večinoma že tako šla po gobe). Če bi rekli, da naj Slovenci svoj statistični primanjkljaj nevtraliziramo s človeško kakovostjo, bi to logično pomenilo, da moramo biti v povprečju "kakovostnejši", boljši ljudje, kakor so npr. Italijani ali Avstrijci. Čut za realnost nam upanja na tako rešitev ne dopušča, zato je naša zagata res huda.

- Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu se bo v kratkem preselila v nove prostore, za katere ste v vlogi kulturnega ministra postavili temeljni kamen. Se boste udeležili otvoritve?

Prišel bom z največjim veseljem, če bom le pravočasno zvedel za datum. Na novomeško študijsko knjižnico zmeraj rad pomislim – ne zaradi temeljnega kamna, temveč zaradi čudovitih uric, ki sem jih v dijaških letih prebil v njej. Tam je tudi dočakala upokojitev gospa Viktorija Kulovec, moja učiteljica iz prvega razreda, potem ko so jo leta 1952 vrgli iz šolske službe, ker je javno hodila v cerkev.

Kako naj uredimo Mlakarjevo "plesno domačijo" (1997)?

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL
OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

ANČKA GOŠNIK-GODEC: PRIGODE KOZE KUNIGUNDE, 1984
Ilustracija za knjižno delo Kristine Brenkove

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL

Osnovna šola dr. Pavla Lunačka v Šentrupertu

Vsaka globlja zamisel se rojeva z ljubeznijo in s hrepenenjem. Oboje lahko dolgo tli, dokler v določenem trenutku ne vznikne. Tako bi lahko rekli za zbirko izvirnih ilustracij mladinskih del na osnovni šoli dr. Pavla Lunačka v Šentrupertu; začetek je bil 2. aprila 1994, ob počastitvi 375-letnice šolstva v Šentrupertu, korenine zamisli pa segajo precej dlje.

Morda je bila prva kal že tedaj, ko smo imeli na šoli 1975. leta imenitno razstavo slikarja in arhitekta Borisa Kobeta Šentrupert v letnih časih; tedaj sta na šoli ostali dve njegovi deli, povečali pa sta se še za dve deli, ko je bila v Trebnjem Kobetova razstava Po poteh Gubčeve brigade. V ta čas sodi tudi likovno darilo novinarskemu krožku za uspešno delo - grafična mapa Zlata ptica Tomaža Kržišnika. Iskrica, ki je tlela, je bilo tudi pobratenje s krajevno skupnostjo Prule v Ljubljani in srečanje ljubljanskih kulturnikov v Šentrupertu. Rezultat tega srečanja je bilo zajetno knjižno darilo rabljenih knjig, pa tudi dela nekaterih pisateljev, ki so živeli v tej krajevni skupnosti. Zame pa je bilo enakovredno tudi likovno darilo: dve igrivi ilustraciji Boža Kosa, dva grafična lista akademske slikarke Ejti Štih, še posebej pa sta žareli ilustraciji akademske slikarke Melite Vovk; ena je bila iz dela Antona Ingoliča Mladost na stopnicah, druga pa iz uspešnice Branke Jurca Ko zorijo jagode.

Šolsko leto 1993/94 je bilo zelo živahno; skozi vse leto smo se pripravljali na počastitev 375-letnice šolstva v Šentrupertu. Prvi slovenski dogodek je bil že ob slovenskem kulturnem prazniku; na pobudo pisateljice dr. Kristine Brenkove smo v knjižnici odprli stalno razstavo Slovenske slikanice za otroke sveta - tedaj je bilo 43 slikanic slovenskih pisateljev s slovenskimi ilustratorji v različnih jezikih. (Mimogrede: danes zbirka obsega preko 300 slikanic v dvajsetih različnih jezikih.) Preostali čas pa je potekal v pripravah na izid brošure o šolstvu. Potem pa je bilo razmišljanje: zbornik je skoraj nepogrešljiv spremljevalec različnih počastitev, vendar bo samo to premalo. Zato se je v februarju oblikovala zamisel, ki je res že dolgo tlela. V življenju sem imel srečo, da sem že od 1972. leta član republiškega odbora bralnih značk, v osemdesetih letih sem bil celo predsednik; skozi dogajanja sem se srečal s številnimi pisatelji in tudi z ilustratorji. Zato sem izkoristil znanstvo in vsaj nekatere poprosil, če bi bili pripravljeni podariti kakšno ilustracijo naši šoli. Med prvimi so bili ilustratorji, ki so že pomagali pri likovni podobi šolskega glasila Preproste besede - to so bili Marjanca Jemec Božič (ker sem jo prosil za ilustracijo, ko je bila v družbi s pisateljico Branko Jurca, je podarila štiri ilustracije na besedilo Branke Jurca), Božo Kos, Marijan Manček in Lucijan Reščič - nihče ni odklonil, vsak je dal vsaj dve ilustraciji. Nato se je začel način, ki sem ga ohranil vse do danes: Najprej sem ilustratorju pisno pojasnil namen, predstavil šolo, nato pa sva se dogovorila za telefonski pogovor; če je bila odločitev pritrđilna, je navadno sledilo srečanje z ilustratorjem. V prvi skupini so se odzvali akademski slikarji Ančka Gošnik Godec - tudi dve ilustraciji, Jelka Godec Schmidt, Matjaž Schmidt, Lidija Osterc, Roža Piščanec in

Daniel Demšar pa so podarili po eno ilustracijo. Prijetno presenečenje je bilo pri akademskem slikarju Milanu Bizovičarju; od njega sem odšel s tremi ilustracijami o pregovorih.

Največjo darežljivost pa je pokazala akademska slikarka Melita Vovk; že dolgo sem se želel z njo spoznati, saj živi v moji rojstni občini, pa je bilo to poznanstvo treba skleniti preko Šentruperta – najprej pisno, nato pa tudi v živo. Sprva je slikarka obžalovala, ker je le malo pred mojo prošnjo oddala ilustracije na besedilo naše rojakinje Vide Brest v šolo v Lescah. Ko pa sem prišel drugič, se je pred mano zvrstilo kar dvanajst ilustracij - celotna slikanica Mire Miheličeve Puhkova kresna noč.

Akademski slikar France Slana je bil že dober znanec Šentruperta, saj smo ob ponovnem imenovanju šole po dr. Pavlu Lunačku v oktobru 1992 priredili razstavo njegovih akvarelov, slikar pa nam je takrat podaril imenitnega Mačka, ki pazljivo spremlja dogajanja v šolski jedilnici, zato tudi prošnja, tokrat kar osebna, ni bila zaman: podaril nam je štiri poskusne ilustracije za delo Dima Zupana o Drekcju Pekcu.

Tako je bil sklenjen prvi krog, zbirka ilustracij pa je obsegala okrog 45 izvirkov in petnajst grafičnih listov.

Prizadevanja za razširitev zbirke pa so se nadaljevala. Znanstvo s pisateljico Elo Peroci je pripomoglo, da sem v poletnih dneh iz tujine, kjer živi njena hčerka, akademska slikarka Anka Luger Peroci, dobil prijeto ilustracijo besedila Ele Peroci Fantek in punčka.

Dlje časa sva načrtovala obisk pri akademski slikarki Jelki Reichman; ko pa je prišlo do uresničitve, se je zelo splačalo: dobil sem sedem ilustracij, ki so izšle v Cicibanu, med njimi tudi štiri ilustrirane pesmice Janeza Bitenca.

Nikakor se nisem mogel sprijazniti, da ne bi imel nobene ilustracije akademske slikarke Alenke Sottler, saj je bil njen oče doma iz Šentruperta; ko je zaradi obilice dela obljubo ob novem letu izpolnila, je ob spodbudnem pismu dodala lepo misel, da je lažje dati kot prositi.

Najstarejšo ilustracijo je podarila pisateljica dr. Kristina Brenkova; ilustracija šolskega učbenika okrog 1948. leta je delo Antona Koželja.

Leto 1995 je potekalo v pripravah na manjšo adaptacijo podstrešja, da smo pridobili prostor za malo šolo in računalniško učilnico. Že med adaptacijo pa sem spoznal, da je stena na podstrešje prazna in kar kliče po novih ilustracijah - zato sem začel z novo akcijo.

Najprej sem po preizkušeni metodi povprašal znance. Ker sem nekatere ilustratorje želel imeti celoviteje predstavljene, sem se najprej oglasil pri akademski slikarki Marjanci Jemec Božič; ko sem prišel na njen dom, so bile pred mano tri nove ilustracije iz dela Anča Pomaranča Branke Jurca.

Akademski slikar France Slana je že ob prvem darilu obljubil, da bo podaril celotno serijo ilustracij za delo Dima Zupana o Drekcju Pekcu; pot do njih je bila malce zavita, nazadnje pa je bila pravljica s srečnim koncem: na šoli je zdaj še deset ilustracij - založbi so se zdele preveč realistične, zato jih ni objavila, jaz pa sem še posebej vesel, ker teh ilustracij ni videti nikjer drugje kot samo pri nas.

Tudi akademski slikarki Meliti Vovk sem omenil, da zbirko širim. "Bom pa še kaj poiskala," je omenila in že drugič me je čakalo zanimivo darilo: deset kostumografij iz dela Frana Milčinskega Vesela zgodba o žalostni princeski. Tako so poleg zanimivih kostumov skicirani tudi igralci, ki so nosili te kostume.

Nisem ostal samo pri starih znancih; prijazni akademski slikar Kostja Gatnik je podaril naslovnico dela Mrzla reka. Kar hudo mi je bilo, da ne bi imeli nobenega dela vrhunske ilustratorke Marlenke Stupica; ob ponovnem pismu in priporočilu pisateljice dr. Kristine Brenkove sem dobil avtorski izvod sitotiska iz Palčice - slikarka namreč izvirnikov ne podarja - meni pa je tudi avtorski izvod sitotiska kot original ...

Imel sem srečo, da sem se srečal z akademskim slikarjem Francetom Miheličem, saj me je nanj vezal tudi prijeten spomin na njegovo prezgodaj umrlo ženo - pisateljico Miro Mihelič. Slikar mi v celoti ni mogel ustreči, saj mu večkrat ilustracij niso vrnil, dal pa mi je dva grafična lista - še posebej žari z lepoto grafični list Ples kurentov.

Tu pa je še zgodba o ilustratorju Lucijanu Reščiču, ki je prav v tistih letih krepko prestopil meje trebanjske občine in ostaja med najbolj iskanimi ilustratorji. Zgodba o Vidi Brest in njenem delu v zapuščini je bila stara že kar nekaj let - že 1993. leta je bila napovedana pesniška zbirka Tiho, tiho, srce. Ko smo bili že vsi črnogledi, je posijalo sonce; tudi ilustrator je razmišljal, da moramo svetu pokazati drugačno podobo pesnice Vide Brest, saj gre čas v pozabo, spomin pa lahko ohranijo pesmi. In kje bi bil najbolj primeren kraj, da bi viselo 17 izvirnikov, če ne v šoli v Šentrupertu, od koder je vzniknila zamisel o izdaji neobjavljenih pesmi Vide Brest?!

Vseh 51 ilustracij pa je bilo treba tudi okviriti - in spet ni šlo brez tuje pomoči. Tokrat nam je priskočila na pomoč Krka Novo mesto: čez poletje smo za njihov razstveni prostor posodili 21 ilustracij, mnoga dela pa so tako dobila okvir.

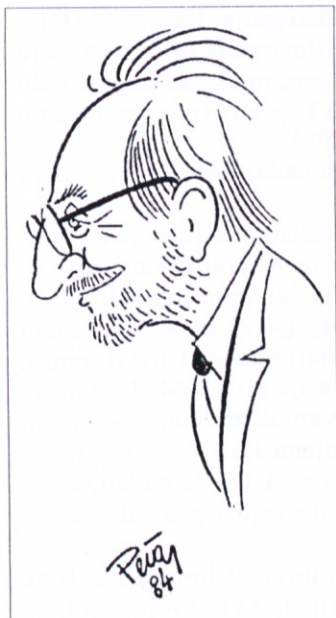
Za zbirko ilustracij je bil pomemben datum 31. avgust 1995; tedaj smo ob odprtju računalniške učilnice in igralnice za malo šolo - poleg našega predstojnika Zavoda za šolstvo prof. Jožeta Škufca sta bila tedaj z nami tudi minister za šolstvo dr. Slavko Gaber in državna sekretarka mag. Teja Valenčič - uradno odprli našo zbirko ilustracij, ki se je povzpela na že skoraj sto izvirnikov. To dejanje je naredil likovni pedagog Branko Šuster iz Novega mesta; njegove misli so še danes pravo bogastvo šolske Kronike bralne značke, zato je prav, da jih vsaj v drobcu navedem:

“31. avgust 1995 je rojstni dan odprtja zbirke, ko so nam dali možnost, da gledamo in vidimo. Ilustrirati pomeni osvetliti književno delo z likovnimi sredstvi, pomeni pa tudi olepšati, ozaljšati.

Knjižna ilustracija je stara skoraj toliko kot knjiga; od renesanse dalje, ko so ustvarjalci začeli podpisovati svoje stvaritve, pa do danes lahko med ilustratorji zasledimo imena največjih mojstrov likovne umetnosti - dokaz, da ilustracija ni kakšna manj vredna, je le drugačna vrst likovnega izražanja.

Kaj pomeni ilustracija otrokom? Svet okrog nas, stvarnost, se prehitro in neizbežno spreminja. Ilustracija pa to stvarnost zaustavi. Nek magičen dogodek je varno zadržan na sliki; otrok ga lahko gleda, ga večkrat vidi in še podoživlja. Čas je zaustavljen. Ilustracija je urejena, navadno je pregledna, jasna. In to, kar je urejeno, vedno močnejše učinkuje kot to, kar je slučajno. Zato ilustracija pogosto na otroka bolj učinkuje kot stvarnost. Dobra otroška ilustracija pa je lahko ključ do sobe otroštva!

Vsi ustvarjalci, ki delajo za odrasle in za otroke, so enotni v oceni, da je ustvarjati za otroke celo težje. Otroci še ne obvladajo laži in pretvarjanja odraslih. Hitro in bolj začutijo, kot pa z razumom dojame-

BORUT PEČAR: Karikatura pesnika
Toneta Pavčka, 1984

jo, ali je neko delo iskreno ali ne. Poleg tega je ilustracija likovno zgrajena iz istih sestavnih delov, kot je vsako drugo umetniško delo, in podrejeni se mora istim pravilom umetniške forme in kvalitete. Umetniki so sledili osnovni opredelitvi: likovno razložiti in/ali oplešati neko literarno delo, da bo le-to še globlje zaživelo."

Odtlej se za zbirko izvirnih ilustracij mladinskih del na šoli dr. Pavla Lunačka vedno pogosteje omenja naziv Galerija izvirnih ilustracij mladinskih del.

Ker pa lepote ni nikdar preveč, se je ob prehodu v 1996. leto zbirka spet razširila, saj je k nekaterim umetnikom ob novoletni voščilnici potovala tudi prošnja za podaritev ilustracij. Res niso vsi privolili, kot se nikoli ni zgodilo, a kar se je zbralo, je preseglo pričakovanja. S pošto so prišle štiri izvorne ilustracije akademske slikarke Mojce Cerjak iz knjige Mirka Kunčiča Kako so nastale kresnice. Z akademsko slikarko Ireno Majcen sem se srečal v Galeriji likovnih umetnikov, z menoj pa so odšle tri ilustracije; tam sem se srečal tudi z akademskim slikarjem Dušanom Mucem, dobil sem zanimivo ilustracijo, ki jo je še posebej občudoval umetnostni zgodovinar Jožef Matijevič. Nepozabno je bilo telefonsko srečanje z arhitektom, pisateljem in karikaturo Borutom Pečarjem; dve ilustraciji sta bili namenjeni iz pesniške zbirke Mete Reiner Skozi prste, še bolj pa smo bili veseli karikature nam nadvse priljubljenega pesnika Toneta Pavčka. V nekaj dneh je po pošti pripotovala prekrasna ilustracija akademskega slikarja Rudija Skočirja – naslovnica iz dela Sedem popotovanj Sindbada pomorščaka; delo je tako živo, da kar slišiš žuborenje morja.

Akademski slikar Andrej Trobentar je bil kar počaščen, ko sem ga poprosil za ilustracijo; ko sva se srečala, jih je precej razgrnil pred mano, jaz pa sem izbral tri iz zgodbe Nigjar, Jalčin in dedek, ki je izšla v zbirki Čebelica 1990. leta.

Pojavil se je nov ilustrator del Svetlane Makarovič – Gorazd Vahen in tudi on je podaril ilustracijo iz knjige Tacamuca.

V poletnih mesecih se je znašla v zbirki drobna ilustracija akademske slikarke Kamile Volčanšek Mala čarovnica.

Večno darežljiva znanka Melita Vovk je še tretjič odprla svoje "skladišče" in pred mano je bilo sedem prijaznih ilustracij iz zgodbe Vide Brest Ptice in grm. Tega sem bil še posebno vesel, saj uvrščam delo Ptice in grm med najlepše stvaritve vojnega časa.

Novo izkušnjo mi je dal akademski slikar Fojž A. Zorman; ker sem voščilo in prošnjo oddal brez žiga, je podvomil, ali zbiram za šolo. Nesporazum sva hitro odpravila in že čez nekaj dni je bila na šoli ilustracija O branju ob tekstu Tilke Jamnik.

Novo poglavje v Galeriji izvirnih ilustracij je nastalo, ko sem se srečal s slikarko Maro Kraljevo – zgodba ima daljši uvod, predvsem pa srečno nadaljevanje.

Ko sem bral Večerno sonato Vide Jeraj Hribar, sem naletel na misel: "Ko mi je dr. Pavel Lunaček prinesel sina edinca, sem mu poljubila roko." Zaželel sem si, da bi se srečal s Slovenko leta Vido Jeraj, da bi obudila spomin na dr. Lunačka. Spet sem prosil za sodelovanje pisateljico dr. Kristino Brenkovo. "Veste, zdaj ima Vida novo številko, pa sem jo nekam založila. Kar pokličite njeno sestro Maro Kraljevo, oh, pa še za kakšno ilustracijo jo poprosite!"

Uporabil sem preskušeno metodo in pisal, že naslednji dan pa je prijazno zažgolelo po telefonu: "Halo! Tukaj Mara Kraljeva. Odločila sem se, da bom dala nekaj ilustracij maminih pesmi – pridite!"

Kdo hitreje kot jaz! Poblíže sem spoznal umetniško družino Jerajevih – njuna mati Vida Jeraj, pesnica, je bila Prešernova nečakinja. Pravo bogastvo ilustracij se je zvrstilo pred mano: deset ilustracij maminih pesmi za televizijsko predstavitev pesmi, zraven pa še ilustracija iz Zvezdnih tolarjev in pretresljiva podoba matere, ki je v taborišču pod pled skrila otroke, da ne bi videli gorja. Usojeno je bilo, da se bova s slikarko še srečala, saj se je ilustracija podobe matere skotalila pod mizo in čakala na naslednje srečanje ... ki pa je kmalu prišlo, saj je bilo znova sporočilo: "Hčerca Tatjana je pospravljala po ateljeju in odkrila še štiri ilustracije – pridite!"

Omenil sem, da ima zgodba o Jerajevih nadaljevanje, zato o tem malo kasneje.

Živahno je bilo tudi, ko smo počastili Reščičevo srečanje z Abrahamom, občudovali vse ilustracije, ki so že na šoli (medtem se je zbirka njegovih del razširila na originala iz del Severina Šalija Pesnik na večerni poti in Ivana Gregorčiča Beg gazel, pa še za grafični list – priznanje, ki ga je podaril naš nekdanji učenec Ciril Repnik), prvič pa so bile začasno razstavljene ilustracije iz dela Medena pravljica, šola pa je še izdala zloženko o njegovem delu. Šentrupert je bil prvi, ki je začutil pomen ilustratorja Lucijana Reščiča – vse predstavitve, ki so se zvrstile za nami, so bile v bistvu le nadaljevanje tistega, kar smo mi začeli. (Stara zgodba: najtežje je uspeti v domačem kraju!)

Tudi drobni dogodki polnijo doživetja; novinar in urednik Tone Gošnik je ob svojem osebnem prazniku pripeljal vse svoje najbližje tudi v Šentrupert; tako je njegova sestra akademska slikarka Ančka Gošnik Godec lahko videla svojo Muco copatarico v esperantu, Tone Gošnik pa je obdaril šolo z grafičnimi listi akademskega slikarja Izidorja Moleta, spomladi pa smo dobili še grafična lista akademskega slikarja Karla Zelenka.

Dan šole 1997 je bil literarno in likovno prazničen; imeli smo prvo predstavitev dela dr. Kristine Brenkove Bežna srečanja, gostja pa je bila tudi akademska slikarka Huiqin Wang; učence je navdušila s slikarsko delavnico – slikanje na svilo, mene pa še posebej z dvema razkošnima ilustracijama, ki sta izšli v Cicibanu, zdaj pa se bohotita na šolskem hodniku.

Ko je bila v aprilu 1997 na zasebnem obisku v Šentrupertu naša dobra znanka, pisateljica Berta Golob, ki nam je že v preteklosti podarila grafično mapo arhitekta Jožeta Plečnika, je ob ogledu zbirke ugotovila, da slika ne sodi v mapo, pač pa na steno. Rezultat takega razmišljanja je bilo darilo, ki sem ga dobil na pisateljičinem domu v Struževem pri Kranju: zajeten šop karikatur, še eno Zlato ptico Tomaža Kržišnika – dela Staneta Jagodiča, Andreja Novaka, Iveta Šubica, Petra Jovanoviča in Zlate Volarič. Slike že dolgo bogatijo zgornji hodnik.

Ko smo počastili dan Zemlje, je s pianistko Vido Ramuščak (Slovenko, ki živi v Zagrebu, kdaj pa pomaga tudi Glasbeni šoli v Trebnjem) prišla tudi njena prijateljica, univerzitetna predavateljica, nečakinja Dobrice Cesarića. Dejala je, da takšne šole še ni videla, čeprav pozna skoraj vse šole na Hrvaškem. Rezultat navdušenja pa je drugič prinesla Vida Ramuščak – dva grafična lista iz Balad Petrice Kerempuha avtorja Ivana Lovrenčiča.

Dogodek leta bi lahko imenovali 16. junij 1997. Tedaj so se uresničila prizadevanja, da bi ponovno izšle pesmi Vide Jeraj. Slikarka Mara Kraljeva je ugotavljala, da nobena od treh hčera prežgodaj umrle

matere nima njene pesniške zbirke. "Že 1954. leta sem naredila za Mladinsko knjigo ilustracije, pa nič. Poglejte, kako so že porumenele!"

Tedaj sem že dobro poznal (zlatega) založnika Davida Tasiča, ki sem ga pregovoril, da bi izdal pesmi v svoji založbi Karantanija – še posebej, ker je esej o pesnici obljubil priznani mladi strokovnjak dr. Igor Saksida. Ko je bila v Šentrupertu tistega dne prva predstavitev razširjenega izbora pesmi Iz Ljubljane čez poljane, se je slikarka Mara Kraljeva kar pomladila – nihče ji ne bi prisodil, da je na pragu 88. leta – njeno srce je prekipevalo od sreče – te sreče pa je bila deležna tudi šola, saj je slikarka podarila vseh 17 ilustracij!

Poletje 1997 je prineslo tudi tri grafične liste ilustratorja Tomaža Kržišnika ...

Ko je bila v Novem mestu razstava del Sava Sovreta, sem tudi njega poprosil za kakšno ilustracijo; ni bilo težavno doseči, še posebej, ker je bila ob njem naša dobrotnica Melita Vovk, njegova sošolka. Jeseni so bile štiri njegove ilustracije na šoli ...

Jeseni pa se je zbirka povečala za nekaj ilustracij Izarja Lunačka. Na šoli smo imeli predstavitev slikanic televizijske napovedovalke Nataše Bolčina Žgavec (za katero sem šele tedaj zvedel, da je hčerka moje sošolke iz osnovne šole). Obe slikanici je ilustriral Izar Lunaček – prvič še kot osnovnošolec, drugič pa srednješolec. Njegove podarjene ilustracije imajo še posebno noto: Izar je vnuk dr. Pavla Lunačka, sin dr. Matjaža Lunačka.

Prednovoletni čas je ponovno potekal v znamenju novih prošenj za podaritev ilustracij, spomladi pa se je to uresničevalo. Že takoj po novem letu je izpolnil obljubo akademski slikar Jože Ciuha in podaril štiri črno-bele ilustracije iz Pionirskega lista. Konec januarja 1998 je ilustratorica Alenka Vuk poslala ilustracijo iz Cicibana, dve je poslal Igor Cvetko, kar štiri pa ilustrator Samo Jenčič – Cickovi ga lomijo. V Novem mestu me je čakala ilustracija akademskega slikarja Jožeta Kumra, zanimivo je bilo srečanje z ilustratorjem Mikijem Mustrom; od njega sem odšel z ilustracijo v naši mladosti priljubljenega stripa o Lakotniku in Trdonji. Spomladansko bero je sklenil akademski slikar Zvonko Čoh, tudi z ilustracijo iz Cicibana.

Večkrat je pokazal dobroto založnik David Tasič – prvič tudi tako, da je podaril deset črno-belih ilustracij Uroša Hrovata iz dela PraMatija ali Bučman Leopolda Suhodolčana.

Omeniti pa moram, da na šoli nastaja tudi zbirka umetniških slik – mnoge so rezultat slikarskih srečanj, ki jih je šola organizirala. V tej zbirki so že omenjena dela Borisa Kobeta, dalje Franceta Slane, Veljka Tomana, Janka Orača, Domna Slane, likovnega samorastnika Bogdana Breznika, zbirka pa se je zelo povečala, ko je David Tasič podaril portretne skice akademske slikarke Melite Vovk za knjigo pogovorov Srečavanja. Ob predstavitvi dela (hkrati s predstavitvijo novosti dr. Kristine Brenkove Hoja za bralci) smo izdali tudi zloženko o ilustracijah Melite Vovk in Mare Kraljeve.

Res se je zbiranje izvirnih ilustracij upočasnilo – težaven položaj šolstva ne zmore za okvire, dobrotnikov je vedno manj – vendar kaj še vedno kane. Veseli smo bili treh ročno slikanih izvirnih lesorezov akademske slikarke Marije Vogeltnik, akademska slikarka Eka Vogeltnik pa nam je podarila naslovnico zgodbe Mišek zmagovalec.

Ko si je šolo prišel ogledat akademski slikar Jože Kumer, ni prišel praznih rok; prinesel je ilustracijo Miklavž in parkelj, akademska slikarka Dunja Zupančič nam je dala avtorski izvod grafike, med

darovalce pa se je priključila tudi akademska slikarka Katarina Toman, hčerka nam dobro poznanega slikarja Veljka Tomana.

Vsa druga polovica 1999. leta in prva polovica leta 2000 je bila namenjena pripravi in uresničitvi zbornika o dr. Pavlu Lunačku, saj smo se spominjali stoletnice Lunačkovega rojstva. Zato je ljubezen do novih ilustracij le bolj tlela kot žarela. Pa vendar je nekaj le prišlo.

Ko so bili na ogledu šole člani društva Ex libris, je bil med njimi tudi akademski slikar Leon Koporc, ki je podaril kar pet ilustracij iz dela Leopolda Suhodolčana Skriti dnevnik, dve deli iz Kekca je dala akademska slikarka Andreja Peklar, eno delo pa arhitektka Lilijana Praprotnik Zupančič.

Zbirko umetniških del je za šest portretov obogatila svakinja Lunačkovega asistenta Lea Oražem, podarila pa jih je akademska slikarka Rada Šuštar. Veseli pa smo, ker je ob predstavitvi zbornika o dr. Lunačku podaril svojo pečnico tudi novomeški likovnik Branko Šuster.

Včasih kakšna ilustratorica zasije kot komet. Tako bi lahko rekli tudi za akademsko slikarko Suzano Bricelj, nekdanjo učenko novomeške grmske šole. S svojim diplomskim delom – na novo ilustrirano delo Frana Levstika Martin Krpan – je očarala strokovnjake in navdušila ljubitelje; kar počaščen sem, ker naše stene že krasi imenitna študija nepozabnega dela Martin Krpan.

Bližamo se sedanjemu trenutku – samo dva dni pred koncem tisočletja se je naša zbirka obogatila za štiri izvornike in dva grafična lista – izvornik in grafična lista je podarila akademska slikarka Daša Simčič, za še tri ilustracije pa je poskrbel ilustrator Adriano Janežič. Bo to zadnje? - Nihče ne more odgovoriti.

Celotna bera ni majhna: preko 240 izvirnih ilustracij mladinskih del in ob tem še okrog 25 grafičnih listov. Zadosti, da zbirka ne more biti neopazna.

Že kar nekaj let zbirka ni znana samo redkim posameznikom, pač pa širšemu slovenskemu prostoru. Zvrstile so se številne skupine, ki so se čudile tako ilustracijam in zbirki Slovenske slikanice za otroke sveta kot tudi urejenosti šole.

Med prvimi so bili na obisku kulturniki iz Bele krajine – in kar niso mogli verjeti, da niso vedeli za takšno bogastvo. Imeli smo 200 zlatih značkarjev ljubljanskih šol, profesorski kolektiv škofijske gimnazije, zbor gimnazijskih maturantov ob 50-letnici mature – med njimi prof. Jože Sever – številni posamezniki, tudi nekdanji učitelji in učenci šentruperške šole, dva avtobusa upokojenih farmacevtov iz vse Slovenije, umetnostni zgodovinarji iz Murske Sobote, kulturniki iz Velenja, učiteljski kolektiv iz Prekmurja, že omenjeni člani društva Ex libris – z nekaterimi člani smo postali kar prijatelji – “bralni virus” iz Novega mesta, na šoli se zvrstijo številne kulturne prireditve, ki privabijo vsaj bežne poglede na ilustracije, ogledajo si jih vsakoletni udeleženci raziskovalnega tabora – najboljši učenci iz občine – organizirano je bilo likovno srečanje v organizaciji Dolenjske banke. Na šoli so srečanja podružnice Bralnega društva za Dolenjsko, Belo krajino in Posavje. Še posebno navdušenost pa so lani pokazali učitelji s Tržaškega, napovedujejo se učitelji iz Celovca, prej bo še republiško srečanje dopisnikov revije Otrok in družina, obeta pa se tudi regijsko tekmovanje za Cankarjevo priznanje.

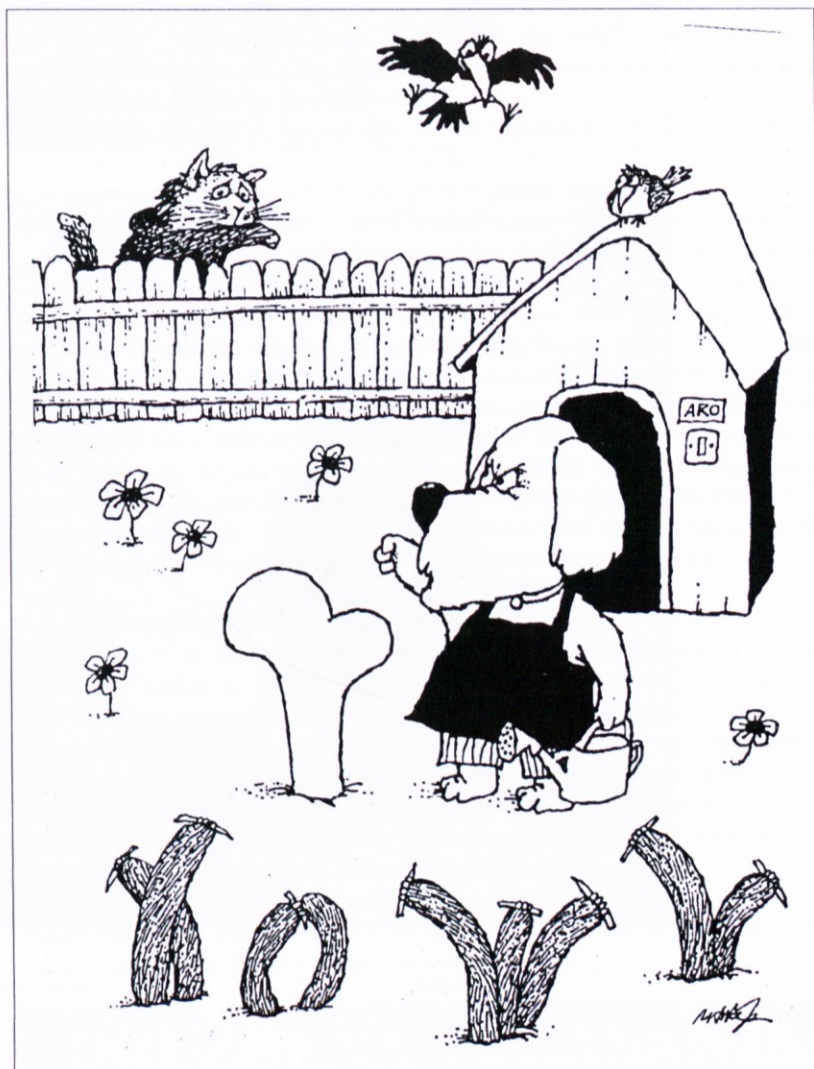
Takšna srečanja in srečavanja bogatijo tako obiskovalce kot šolo, navadno pa se nadaljujejo še z ogledom gotske cerkve sv. Ruperta in končajo z občudovanjem šentruperške pokrajine.

Živimo v hitrem načinu življenja, vsem se mudi, nimamo časa za sočloveka, zato se v nas ustvarjajo napetosti, ki se lahko samo stopnjujejo. Lepota pa ne povzroča napetosti – lepota ni nič manjša, če osreči več ljudi – in morda je vsa ta zbirka izvirnih ilustracij tudi naš odgovor na očitke, da šola ne vzgaja, hkrati pa naš način boja proti nasilju, saj učenci še nobene slike niso poškodovali! Če so bile nekdanj na novo prebeljene stene hitro popisane s svinčnikom, zdaj tega ni več. Res se morda ne zavedajo vsega tega, kar jih obkroža, vsekakor pa učenci občutijo, če se srečajo s prostori, ki česa podobnega nimajo. Tudi zaradi učencev je treba reči: Splačalo se je zbrati vso to lepoto! Saj se vse dobro prej ali slej tudi obrestuje!

Prihodnost Galerije izvirnih ilustracij mladinskih del? Je zagotovljena. Galerija bo živela, saj lepo ne more umreti. Strokovna komisija, ki so jo sestavljali dr. Milček Komelj kot predsednik in člana – umetnostna zgodovinarica Maruša Avguštin in likovni pedagog Branko Šuster – je ocenila likovno bogastvo šole, pod strokovnim vodstvom Maruše Avguštin pa nastaja tudi brošura o ilustracijah – Ilustracija – bližnjica h knjigi.

MARJAN MANČEK: Ta roža je zate,
1981. Ilustracija iz pesniške zbirke
Daneta Zajca

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL

OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

MARA KRALJ:
ILUSTRACIJA PESMI VIDE JERAJEVE

Za televizijsko oddajo (slika zgoraj)

MARJANCA JEMEC BOŽIČ:
ČUJ IN KATKA, 1974

Ilustracija za delo Branke Jurca

Angelca Žiberna

STARATI SE V EVROPI

Porast starejše populacije v Evropi in pri nas je več kot zanimiv, saj se bo po letu 2000 povečalo število starejših za 70 odstotkov. To je izziv industrijskega razvoja, napredka znanosti, človekove ustvarjalnosti in osveščanja prebivalstva. Zato v evropskih državah namenljajo veliko pozornost tem vprašanjem, na primer: kako obvladovati potrebe starejših, kakšno kvaliteto življenja pričakujejo prihodnji upokojenci, kakšen je položaj starejših v družbi, kakšne mite in zmote lahko pričakujemo v Evropi, saj še danes beležimo diskriminatorne pojave do starejših. Podaljšana starost pomeni novo kvaliteto življenja, kar se bo v prihodnje še stopnjevalo. Najnovejši zapisi strokovnjakov kažejo, da starost prinaša drugo pomlad, čas novih možnosti ustvarjanja in vznemirljivih izzivov za življenje starejših v družbi. Ali bo starost "zima življenja" ali "pomlad življenja", postaja vsebolj odvisno tudi od starejših ljudi. Kako sami dojemajo podaljšano starost, kako se vključujejo v aktivno življenje, kaj k temu prispevajo država, stroka, civilna družba?

O teh vprašanjih so govorili na 15. kongresu EUREG (Evropsko združenje starejših) v Berlinu ob mednarodnem letu starejših.

Odklanjanje stereotipov – prvi korak k spreminjanju odnosov

V stoletjih je prevladovalo mnenje, da so stari ljudje slabotni, sklerotični, osamljeni, depremirani, neproduktivni, nedejavni, neprilagodljivi itd. Premalo pa je prepoznavno, kakšni so današnji stari ljudje, ali jih poznamo dovolj. So neprestano v gibanju, aktivni v mnogih družtvih, še zlasti v humanitarnih organizacijah, predstavljajo se z ustvarjalnimi deli, še zlasti na področju kulture, turizma in socialnih dejavnosti. So v veliko pomoč mladim družinam, vnukom, sosedom in prijateljem, ki jim pomagajo v času bolezni in v premagovanju osamljenosti. Torej odklanjati moramo stereotipe, bolj vrednotiti aktivnosti starejših ljudi. V nekaterih državah so prav združenja starejših nosilci številnih programov, še zlasti na socialnem področju.

Ali so starejši ljudje res vsi enaki?

Predsodek je, da starejši spadajo v isto skupino, čeprav so si med seboj zelo različni. A tudi mlajši ljudje ne sodijo skupaj po starosti. Pa vendar je tako, da ko se doseže starost 60 oz. 65 let, že okolje oziroma država izloči ljudi iz družbenega življenja, ne glede na strokovno znanje in izkušnje. Šele v starejših letih človek razmišlja o svojem znanju, izkušnjah, kaj je bilo uspešno in kaj premalo domišljeno. Zato je modrost starejših prekaljena v življenju in delu in je v njej mnogo koristnega tudi za mlajše generacije.

V evropskih deželah vključujejo starejše, še zlasti strokovnjake, v razne svete, odbore na lokalni in državni ravni, da bi z znanjem in izkušnjami koristili razvoju posameznih področij.

Med starejšimi so tudi bolni, invalidni, pomoči potrebni

V starejših letih občutijo ljudje številne bolezni kot posledico dela, nezgod, težkega življenja, ki so prepoznavne šele v času po upokožitvi.

In kaj sedaj? Starejši bolniki težko pričakajo specialistični pregled, tudi zdravniki se vedejo stereotipno in pomirijo bolnike, češ vse to je starost, in tako tudi starejši ljudje sprejmejo bolezen kot stanje starosti. Nekateri raziskave v evropskih državah kažejo, da z zgodnjim odkrivanjem in zdravljenjem bolezni lahko največ pomagamo starejšim. V Franciji so s preventivnim delovanjem zmanjšali bolezenske težave in izboljšali zdravje starejših za 30 odstotkov. Pozitiven odnos do zdravja starejših vzbuja tudi voljo pri ljudeh po samozdravljenju. Starejši ljudje bolj prizadeto reagirajo na razne stresne situacije, v prejšnjem obdobju ali v sedanjem času. Zato so razvite številne svetovalnice, združenja za premagovanje psihosocialnih težav starejših ljudi, razvijajo preventivne programe in programe za pomoč starejšim.

Prof. Murphy iz Anglije meni, da večina starejših ljudi ohrani svoje duševno zdravje do zadnjega dne, da štiri petine upokojencev nad 85 leti nima težav s spominom in imajo sposobnost koncentracije – podobno torej mlajšim generacijam. Na vseh celinah našega planeta ima večina starejših ljudi stike s sorodniki, prijatelji. Težave pa so v medsebojni komunikaciji v večjih stanovanjskih naseljih, kjer se med seboj premalo poznajo. K osamljenosti je prispevalo še marsikaj. Npr. v zadnjih 60 letih se je spremenil pogled na družino. Velikih družin z več generacijami ni več. Nastale so razdalje med mladimi in starejšimi.

Skrb otrok za starejše slabi. Pa vendar starejši še vedno uživajo pomoč mlajših v času težav in tudi sami (več kot 40 odstotkov) prispevajo k dobremu gmotnemu stanju mlajših družin. V Evropi se pričakuje, da v prihodnje družine ne bodo zmožne zagotavljati oskrbo starejšim zaradi novega stila družinskega življenja mladih. Zapuščanje podeželja, migracijska gibanja, vse več razvezanih družin, v katerih upada skrb za starejše, bo spremenilo družinske vezi. Torej, mobilnost mladih bo povečala izolacijo starejših. Zato je pomembno, da se že mlajši pripravijo na starost, kje, s kom in kako bodo živeli. V industrijskih deželah že danes vsak tretji starejši človek živi sam. V Nemčiji vsak drugi, starejši nad 65 let, živi sam, v Belgiji je takih 44 odstotkov, na Nizozemskem 40, v Veliki Britaniji 37, na Danskem 36 ipd. Kjer starejši nad 65 let živijo sami, je kvaliteta starosti zmanjšana.

Kakšna je gmotna blaginja starejših v Evropi

V nekaterih evropskih državah so izvedli anketo "evrobarometer", ki kaže, da narašča prepad med upokojenci s primerno pokojnino in tistimi brez zadostne pokojnine. Vedno bolj spoznavajo, da starejši ljudje sicer manj trošijo za obleko, stanovanje, naraščajo pa stroški za zdravstvene storitve, zdravo prehrano, rekreacijo in kulturne potrebe. V nekaterih državah, npr. v Angliji, starejši več potrošijo od mlajših za potovanja in kulturo. Spreminjajo se potrebe starejših ob dejstvu, da gre za novo kvaliteto življenja. Obstaja negativna in pozitivna plat socialnoekonomske kakovosti življenja. Najstarejše generacije so zadovoljne z dohodki za kritje osnovnih življenjskih potreb, medtem ko imajo mlajši upokojenci z večjo izobrazbo povsem drugačne potrebe. Revščina je v evropskih državah prisotna, odvisna pa

je tudi od tega, kako se ocenjuje v posameznih okoljih kvaliteta življenja.

Udeleženci kongresa so v zaključke zapisali:

- Izobraževanje za življenje v starosti omogočiti vsem ljudem še v času pred upokojitvijo;
- odkrivati in odpravljati stereotipe, diskriminacijo, zlorabo in nasilje nad starejšimi;
- ohranjati njihovo dostojanstvo, razvijati medgeneracijsko solidarnost ter omogočiti njihovo integriranost na vsa področja družbenega življenja ter povečati njihov vpliv na strokovno in politično odločanje;
- razvijati tak sistem pokojninskega zavarovanja, ki bo omogočal neodvisno življenje starejšim ljudem;
- v zdravstvenem varstvu nameniti večjo pozornost preventivnemu zdravljenju, kar ohranja cenenost in boljšo kvaliteto življenja;
- spoznanje, da je aktiven človek bolj zdrav in koristen sebi in družbi, mora najti odziv v vladnih in nevladnih organizacijah, ki naj bi omogočale starejšim ljudem ustvarjalnost, kreativnost in uveljavljanje življenjskih izkušenj in strokovnega znanja.

Ob teh zaključkih velja poudariti še misli, izrečene v letu starejših, 1999. leta:

- Starost ni rojstni list, temveč vprašanje duha, zdravja in življenjske energije ter možnosti, ki jo nudi družbeno okolje in družina.
- Starost je lahko ustvarjalno obdobje, priložnost za novo življenje, novo učenje. Vsak dan življenja je lep, vreden in dragocen, če ga znamo sprejeti in vnesti vanj žlahtno vsebino.

Povzeto po gradivu kongresa EUREG

Foto: MIM

Uroš Škof **PODNEBNI POGOJI ZA USPEVANJE VINSKE TRTE**

Na območju Bizeljskega in Pišec

Območje Bizeljskega in Pišec leži v občini Brežice, v njenem severnem in severovzhodnem delu ter ga na severu zapira apneniška Orlica, na zahodu Suhadolski potok, na jugu pa imamo prehod iz gričevnatega terciarnega sveta v Brežiško polje ter na vzhodu v aluvialno ravnico ob reki Sotli.

Zaradi orografske razprostranjenosti slemen, grap, dolin ljudska govornica za to območje ni ustvarila nekega skupnega imena. Domačini uporabljajo za posamezne vzpetine, doline, polja lokalna imena. V teh imenih se pogosto v vzhodnem delu (Bizeljsko) dodaja pridevek gora, gor'ca ali gorica, kar priča na to, da so vinogradi in vinogradništvo stara oblika gospodarske dejavnosti. Nakazana posebnost je pripomogla, da je dobila pokrajina v geografski literaturi ime Bizeljske gorice. Poleg tega imena se uporabljajo še druga imena.

Kmetijska proizvodnja, na tem območju je v ospredju vinogradništvo, je odvisna od naravnih dejavnikov. Med temi dejavniki, ki odločujoče vplivajo na različno kvaliteto vina, pa so na prvem mestu podnebne razmere, saj je ta odvisnost še posebej znana pri različni kvaliteti vina. Za vinsko trto lahko rečemo, da je zelo občutljiva kulturna rastlina, pri kateri sta količina in kakovost pridelka še posebej odvisna od količine in razporeditve toplote, svetlobe in padavin. Že neznatne mikroklimatske razlike terjajo prilagoditev z izbiro raznih sort, zato je podrobno poznavanje splošnih klimatskih in še posebej mikroklimatskih razmer za vinorodna območja ena najpomembnejših stvari.

Ožje panonsko obrobje, kamor spada območje Bizeljskega in Pišec, je tipično prehodno območje, kjer se srečujeta in mešata omiljena alpska in panonska klima. Ilesič ocenjuje to podnebje kot zmerno kontinentalno, tudi subpanonsko, ki ga karakterizirajo toplo poletje, suha in sončna zgodnja jesen ter razmeroma ostra zima (Bračič, 1967).

Temperature zraka so tisti bistveni element klimatskih značilnosti določene pokrajine, ki skupaj s padavinami odločujoče vplivajo na vegetacijski cikel vinske trte in s tem na količino in kakovost njenega pridelka kot tudi na geografsko razširjenost vinske trte. Mnogi menijo, da vinski trti ustrezajo zelo vroča poletja, vendar temu ni tako. Vinska trta tvori največ ogljikovodikov, zlasti sladkorja pri temperaturi 28 do 29°C. Pri večji ali manjši temperaturi se količina in kakovost močno zmanjšujeta. Pri višjih temperaturah se kakovost grozdja zmanjša. Temperature nad 35°C pa lahko povzročijo tudi opekline na listju, grozdju in mladikah. V tem je vzrok, zakaj v južnih krajih našega planeta dobimo sorazmerno slabše vino kot pri nas. Najboljša vina pridelujejo v območjih, kjer se giblje srednja letna temperatura med 10 in 11°C (Bračič, 1985) ali kjer znaša srednja letna temperatura med 9 in 12°C (Ogrin, 1995) oziroma tam, kjer dosežejo srednje temperature zraka v treh poletnih mesecih (junij, julij in avgust) vsaj 16°C, optimalne pa so temperature med 17 in 20°C in več, ter ne pade povprečna temperatura treh zimskih mesecev (december, januar, februar) pod 0°C. Te klimatske značilnosti so značilne za severni evropski vinorodni rajon, kamor se uvršča tudi predstavljeno območje.

Kvalitetno vinsko letino zagotavlja več kot 40 dni z dnevno temperaturo zraka nad 25°C. Za količino vinskega pridelka so zelo pomembne junijske temperature pa tudi padavine, saj takrat vinska trta cveti. Pozna pomlad z nizkimi temperaturami zraka in hladnejše poletje povzročita počasnejši vegetacijski razvoj trte, in zato v takšnih letih pozne sorte slabo dozori. Še posebej velja to v primeru, ko nastopi še hladnejše in deževno vreme v zgodnji jeseni.

Tabela 1: Povprečna, maksimalna in minimalna temperatura zraka v obdobju 1961-1990 (v °C)

BIZELJSKO

	januar	februar	marec	april	maj	junij	julij	avgust	september	oktober	november	december	Leto
povprečna	-1,3	1,5	5,6	10,2	14,7	17,8	19,4	18,7	15,3	10,2	4,7	0,2	9,7
maksimalna	2,2	5,8	11,1	16,2	21,0	24,0	26,2	25,4	21,9	16,0	8,9	3,4	15,2
minimalna	-4,8	-2,6	0,5	4,5	8,7	12,2	13,5	13,2	10,1	5,6	1,1	-3,0	4,9

PIŠECE

	januar	februar	marec	april	maj	junij	julij	avgust	september	oktober	november	december	Leto
povprečna	-1,0	1,4	5,6	10,2	14,9	17,9	19,6	18,8	15,3	10,3	4,8	0,3	9,8
maksimalna	2,4	5,5	10,5	15,6	20,4	23,4	25,4	24,9	21,4	15,8	8,6	3,5	14,8
minimalna	-4,2	-2,2	1,0	4,8	8,8	12,1	13,5	13,1	9,9	5,6	1,3	-2,6	5,6

Za vinsko trto so ustrezne zimske oziroma srednje januarske temperature zraka okrog 0°C, brez posebne škode pa so tudi srednje temperature zraka do -1°C. Če trajajo nizke temperature zraka več dni zapored okrog - 20°C, vinska trta zmrzne in ob hujših posledicah moramo vinograd obnoviti.

Tabela 2: Srednje mesečne in letne temperature, reducirane na 30 let: 1961 – 1990

Meseci\ Postaja	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	srednja letna temperatura	srednja letna temperatura v času vegetacije
Bizeljsko	-1,3	1,5	5,6	10,2	14,7	17,8	19,4	18,7	15,3	10,2	4,7	0,2	9,8	15,2
Pišeece	-1,0	1,4	5,6	10,2	14,9	17,9	19,6	18,8	15,3	10,3	4,8	0,3	9,8	15,3

Posamezne sorte vinske trte so v tem pogledu različno zahtevne. S poizkusi in opazovanji je dokazano, da je za normalno dozorevanje grozdja srednje poznih sort potrebno povprečno 2700-3200° C toplote pod pogojem, da je v zemlji in v zraku minimalna potrebna količina vlage. Tiste sorte, ki zahtevajo manjše vsote temperature in pri ugodnih pogojih zato prej dozore, imenujemo rane ali zgodnje sorte - npr. beli pinot, renski rizling in nekatere druge sorte so znane kot srednje pozne. Podatki v tabeli 3 nam prikazujejo, da je vegetacijska termijska konstanta na Bizeljskem in v Pišecah ugodna, saj dosega v povprečju 3259,8° C v Pišecah in 3238,4° C na Bizeljskem. S takšno vegetacijsko termijsko konstanto se lahko pohvalijo le najkvalitetnejši vinogradniški rajoni severnega tipa, zato dozori na tem območju vse rane in srednje pozne sorte.

Tabela 3: Mesečna vsota povprečnih temperatur in kumulativne teh vsot v dobi vegetacije reducirane na 30 let - 1961-1990

Temperatura	Postaja	april	maj	junij	julij	avgust	september	oktober	Skupaj
Srednja mesečna	Bizeljsko	10,2	14,7	17,8	19,4	18,7	15,3	10,2	15,2
Srednja mesečna	Pišeece	10,2	14,9	17,9	19,6	18,8	15,3	10,3	15,3
Mesečna vsota	Bizeljsko	306,0	455,7	534,0	601,4	561,0	474,3	306,0	3238,4
Mesečna vsota	Pišeece	306,0	461,9	537,0	607,6	564,0	474,3	309,0	3259,8
Kumulativa	Bizeljsko	306,0	761,7	1295,7	1897,1	2458,1	2933,4	3238,4	3238,4
Kumulativa	Pišeece	306,0	767,9	1304,9	1912,5	2476,5	2950,8	3259,8	3259,8

V naših klimatskih razmerah – na Slovenskem – določa temperatura zraka biološki cikel vinske trte, ki je razdeljen na dobo mirovanja in vegetacijsko dobo. Za naše kraje bi lahko rekli, da se začne redna vegetacija vinske trte pri povprečni temperaturi 10°C ter da se v jeseni z zniževanjem temperature zraka zmanjšuje rast vinske trte, dokler po padcu temperature pod 10°C življenje trte ne preneha. Bračič navaja, da je Colnarič pri proučevanju teh značilnosti določil srednje temperature za cvetenje 14°C , od cvetenja do obarvanja jagod 20°C , od obarvanja do začetka trgatve 17°C in od začetka do konca trgatve 12°C (Bračič, 1967). Temperaturo nad 10°C lahko poimenujemo tudi kot temperaturo nad biološko ničlo. Dneve, ki imajo višjo temperaturo kot 10°C , imenujemo aktivne dni. Če na osnovi meteoroloških podatkov ugotovimo število aktivnih dni in to pomnožimo s povprečno temperaturo v času vegetacije, dobimo letno vsoto aktivnih temperatur. Na osnovi podatkov o povprečnih dnevniških temperaturah je ugotovljeno, da znaša povprečno letno število aktivnih dni na Bizeljskem in v Pišecah 192. Tako znaša letna vsota aktivnih temperatur na Bizeljskem $2918,4^{\circ}\text{C}$ in v Pišecah $2937,6^{\circ}\text{C}$.

Zelo nevarne so nizke temperature zraka v času vegetacije. To so zadnji mrazovi pomladi, imenovani pomladanska slana, ko so lahko že pri $0,0^{\circ}\text{C}$ prizadeti cvetovi na sadju, pri $-0,7^{\circ}\text{C}$ ali manj pa osmoleni vršički. Posledice pomladanskih slan so lahko katastrofalne, saj je letina za tisto leto izgubljena oziroma slaba, lahko pa se vinska trta posuši. Manj nevaren pa je jesenski mraz, ki pri $-3,0^{\circ}\text{C}$ osmoli listje vinske trte in s tem povzroči slabo dozorevanje lesa, ki je zato bolj občutljiv za nizke temperature zraka. Pri manj kot $-4,0^{\circ}\text{C}$ zmrzne tudi grozdje, ki dobi zaradi tega poseben okus.

Ob podatkih, da traja vegetacijska doba 192 dni, ugotovimo, da so spomladanske pozebe pogoste in pomenijo negativni faktor. Obe meteorološki postaji ležita nizko v dolini in sicer Pišcece na 230 m nadmorske višine in Bizeljsko na 170 m nadmorske višine. Tu moramo upoštevati dejstvo, da hladen zrak, ki se zaradi močne radiacije nadalje ohlaja, drsi po pobočju navzdol in se nabira v dolinah. Povsem drugačne podatke bi dobili, če bi bile vremenske hišice postavljene na višini okrog 300 m nadmorske višine. Večina vinogradov leži više od 200 m nadmorske višine, zato so zanje nevarne le težje pozebe. V sedanjem času se ob sajenju novih vinogradov upošteva prednost sajenja trte v višje lege in takšnih sort, ki pozneje odženejo in hitreje dozori, tako da ni zaslediti na obravnavanem območju preventivnih mer za vzdrževanje ozelenega trsja z zahtevnim oroševanjem, ki pa ne bi bilo rentabilno.

Poleg toplote je **svetloba** eden izmed tistih ekoloških elementov, ki ji mnogi strokovnjaki pripisujejo zelo pomembno vlogo za dobro uspevanje zahtevnejših kulturnih rastlin, med njimi še posebej vinske trte. Od količine in intenzitete sončnega obsevanja je odvisen začetek, potek in rezultat cvetenja, količina sladkorja in kisline ter aromatičnih snovi, torej vsega tistega, kar vpliva na količino in kvaliteto vinskega pridelka. Podoben vpliv ima sončno obsevanje na vse zahtevnejše kulture. Število ur sončnega obsevanja je odvisno predvsem od števila oblačnih oziroma jasnih dni, zraven moramo še upoštevati meglo. Čas sončnega obsevanja je odvisen od letnih časov oziroma od razlik v številu ur, ko je sonce nad obzorjem. Ker sta obe postaji brez heliografa, lahko obdelamo samo podatke o oblačnosti in o številu jasnih in oblačnih dni. Oblačnost je kot meteorološki element, ki

se opazuje in ne meri in je kot takšen odvisen od izkušenosti opazovalca, manj zanesljiv kazalec klimatskih razmer.

Iz podatkov v tabeli 6 lahko razberemo naslednje: Pomembno je veliko število sončnih dni v juliju, avgustu in septembru pa tudi še v oktobru, torej v času, ko potrebuje vinska trta mnogo toplote in sonca, da grozdje dozori in dobi primerno količino sladkorja. Kraji z oblačnostjo manjšo od 5,0 imajo sončno vreme (Bračič, 1967). Območje proučevanja ima v poletnih mesecih oblačnost manjšo kot 5,0. Primerjava z drugimi predeli Slovenije kaže, da imajo le vinorodne Haloze manjšo oblačnost, kjer znaša vrednost 5.0 in manj v mesecih julij, avgust, september in oktober.

Tabela 6: Povprečne in ekstremne vrednosti oblačnosti (v desetinah) za obdobje 1961 – 1990

BIZELJSKO

Mesečne vrednosti	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letno	V času vegetacije
Povprečne	7,1	6,6	6,0	5,9	5,7	5,7	4,6	4,8	5,3	5,9	7,1	7,4	6,0	5,41
Minimalne	3,8	3,1	3,9	3,6	3,9	3,2	1,7	2,1	2,7	3,1	3,9	4,0	4,1	2,90
Maksimalne	9,5	8,6	9,0	7,7	8,1	7,3	7,1	7,1	7,2	8,6	9,7	9,3	7,3	7,58

PIŠECE

Mesečne vrednosti	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letno	V času vegetacije
Povprečne	7,1	6,6	6,2	5,9	5,5	5,3	4,5	4,7	5,1	5,8	7,1	7,4	6,0	5,25
Minimalne	3,8	3,1	3,9	3,6	3,9	3,2	1,7	2,1	2,7	3,1	3,9	4,0	4,1	2,90
Maksimalne	9,5	8,4	8,9	7,4	7,3	7,4	6,3	6,7	7,0	7,9	9,2	9,0	7,1	7,14

Posamezne kulturne rastline so različno občutljive za **vlago** ali, drugače rečeno, različno odporne proti suši. Včasih je za vinsko trto veljalo mnenje, da je proti suši odporna, saj ima globok koreninski sistem. V sedanjem času pa prevladuje spoznanje, da postaja pomanjkanje vlage tudi v naših klimatskih razmerah glavna ovira za večjo intenzifikacijo in z njo povezano izboljšanje kvalitete vinske proizvodnje. Razen toplote in svetlobe sta zelo pomembni za rast in razvoj vinske trte tudi voda in vlaga. Voda je kot vegetacijski dejavnik potrebna trti zato, ker so v njej raztopljene snovi, ki trto skupaj z ogljikovimi hidrati prehranjujejo. Razen talne vode je pomembna še primerna zračna vlaga. Voda je poleg tega sestavni del rastlinskega organizma; raztopljene hranilne snovi prenaša po koreninah in vse do listov ter predelane spet razporedi po vseh rastlinskih delih.

V srednjeevropskih vinogradniških pokrajinah je primerna letna količina padavin za uspešen razvoj vinske trte od 700 do 1200 mm padavin. Za uspešno vinogradništvo v Sloveniji ni pomembna letna količina, ki znaša med 600 in 1200 mm padavin, temveč njihova razporeditev na posamezne mesece vegetacijskega ciklusa. Potreba po vodi od začetka vegetacije raste in je zaradi povečanja listne površine (povečana transpiracija), zmanjšanja zračne vlage ter povečanja toplote in svetlobe največja od konca junija do začetka avgusta, ko začne padati, dokler v oktobru ne pade pod potrebo v aprilu. (Bračič, 1967)

Za kvaliteten pridelek je pomembno suho obdobje v času cvetenja, da ne povzroči osipanje, in pred trgatvijo, da zaradi dežja ne pokajo

in gnijejo jagode. Zaradi preobilne vlage rastlina s podzemnim delom ne more dihati in odmre. Pri vsem tem je tudi pomembna sestava tal s svojimi sposobnostmi zadrževanja vlage.

Podatki o količini in razporeditvi padavin ter vlažnosti zraka v Pišecah in na Bizeljskem nam povedo, da ima pokrajina dovolj padavin in da količina narašča od vzhoda proti zahodu, pa čeprav gre za samo 4 km zračne razdalje med Bizeljskim in Pišecami.

Tabela 7: Povprečne in ekstremne mesečne ter letne količine padavin v (mm) za obdobje 1961-1990

Postaja	Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letno
Pišece	povprečne	48	49	68	82	92	114	100	104	95	90	104	65	1010
Pišece	minimalne	1	4	9	18	30	53	36	20	15	0	15	23	659
Pišece	maksimalne	147	95	114	193	172	227	213	185	181	335	203	186	1365
Bizeljsko	povprečne	58	55	74	86	96	121	101	106	97	89	106	70	1060
Bizeljsko	minimalne	1	7	23	20	25	54	21	22	17	2	13	28	802
Bizeljsko	maksimalne	201	113	128	200	187	260	207	196	210	286	235	212	1336

Na celotnem območju pade v času vegetacije dve tretjini padavin. Najbolj suh mesec na Bizeljskem je februar, sledita januar in december, v Pišecah je najbolj suh mesec januar, sledita mu februar in december. Najbolj moker mesec na Bizeljskem in v Pišecah je junij, sledita mu avgust in julij, tema pa mesec november. Ker je v obeh omenjenih krajih veliko padavin tudi avgusta, so letni trije meseci najbolj namočen del leta, saj je padlo v obravnavanem obdobju v treh mesecih v Pišecah 31,48 odst. vseh letnih padavin, na Bizeljskem pa 30,94 odst. vseh letnih padavin. V mesecih julij, avgust ter v drugi polovici junija so padavine v glavnem v obliki kratkotrajnih nalivov z močnim vetrom. Množina in letna razporeditev padavin sta v normalnih letinah ugodna.

Potreba po količini vode je pri vinski trti v veliki meri odvisna od temperature. Medsebojno odvisnost izračunamo s t.i. hidrotermičnim koeficientom, ki združuje količino padavin in vsoto aktivnih temperatur v času vegetacije (Bračič, 1967). Za desetletno obdobje dobimo v Pišecah hidrotermični koeficient 2,07 in na Bizeljskem 2,14. Podatka nam povesta, da je vinski pridelek dober, saj je hidrotermični koeficient okrog 2,0. Kadar je koeficient večji od 2,5 je kvaliteta že slabša.

Sneg v glavnem ugodno vpliva na vinsko trto in v hladnejših krajih preprečuje zmrzovanje prsti ter poškodbe korenin zaradi zimskega mraza. Za Bizeljsko in Pišece je značilno, da je bilo v obdobju 1961 – 1990 letno povprečno okrog 40 dni s snegom. Sneg se v povprečju pojavlja v drugi polovici decembra in traja do konca februarja. Najpogostejša je snežna odeja v januarju in decembru.

Med oblikami padavin **toča** najbolj poškoduje vinsko trto, v kolikšni meri, pa je odvisno od debeline toče in časa padanja toče. Pojavi se v dobi vegetacije in lahko delno ali pa v celoti uniči letni pridelek. Katastrofalne toče vplivajo na zmanjšanje količine pridelka tudi za naslednji dve do tri leta. V 30-letnem obdobju znaša povprečje števila dni s točo 2 dni letno, največ pa 5 dni na leto. Do osamosvojitve Slovenije je sistem omrežja raketnih izstrelišč predstavljal obrambo pred točo. V sedanjem času se ta sistem ne uporablja več, kar pomeni, da je območje močnejše izpostavljeno toči. Vinogradniki se pred gmotno škodo zavarujejo z zavarovanji pri raznih zavarovalnicah. Po-

navadi zajame toča le določen ožji pas, tako da celotnega območja praviloma ne poškoduje. Toča se najpogosteje pojavlja meseca junija in v začetku meseca julija.

Za uspevanje vinske trte je najugodnejša vlaga med 70 in 80 odst. v obliki hlapov. Pri vlagi nad 80 odst. je listje nežnejše in bolj nagnjeno h glivičnim boleznim. Padec vlage pod 40 odst. povzroča motnje v transpiraciji, trta pa se lahko posuši, če pade relativna vlažnost dalj časa pod 20 odst. (Bračič, 1967). Podatki nam pričajo o ugodnih razmerah, saj je v povprečju relativna vlažnost zraka v optimalnih mejah, kolebanja v času vegetacije so neznatna. Sorazmerno visoka vlažnost zraka, ki dosega v dobi vegetacije ob 7. uri skoraj 90 odst. na Bizeljskem in 80 odst. v Pišecah, omogoča ob aktivnih temperaturah ugoden razvoj za peronosporo in pogost izbruh poletnih trosov. Večjo škodo lahko preprečimo s stalnim opazovanjem in pravočasnim škropljenjem.

Tabela 8: Povprečna relativna vlaga (v odstotkih) za obdobje 1961 - 1990

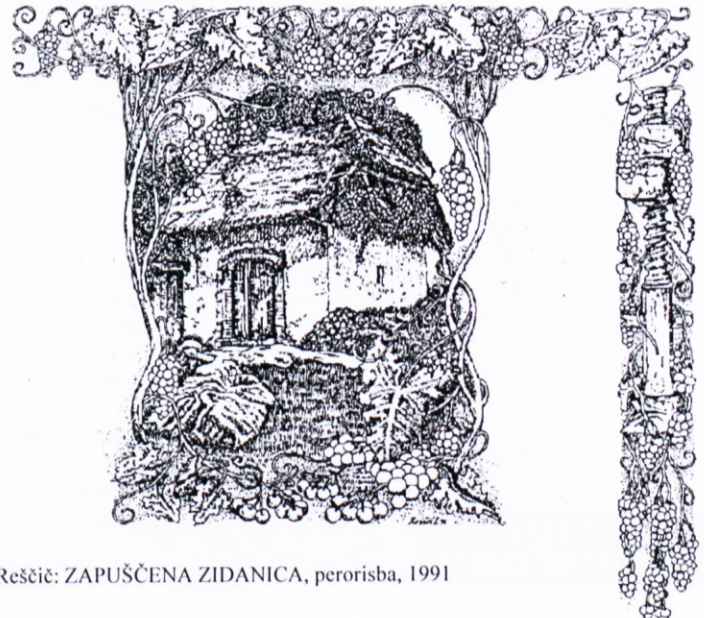
Postaja	meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XII	XII	leto
Pišece	povprečna	87,1	82,9	78,0	72,1	74,6	75,8	75,8	79,2	80,5	82,1	85,4	87,7	80,4
Bizeljsko	povprečna	86,4	81,5	75,0	73,1	75,3	78,2	77,6	80,5	83,5	85,5	87,3	88,1	81,1

VIRI IN LITERATURA:

- Bračič, V., 1967: Vinorodne Haloze. Socialno-geografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo. Maribor, Založba Obzorja, str. 15 - 150.
 Bračič, V., 1985: Dravinjske gorice s Podpohorskimi goricami in Savinjskim. Maribor, Založba Obzorja, str. 20 - 60.
 Doberšek, T., 1986: Vinogradništvo. Ljubljana, DZS, str. 5 - 49.
 Klimatski podatki za meteorološke postaje v Sloveniji (1961-1990), 1992: Temperature, padavine, FF, Knjižnica oddelka za geografijo, Ljubljana.
 Ogrin, D., 1993: Submediteransko podnebje v Sloveniji. Časopis za kritiko znanosti, 21, 158-159 (Mediteran v Sloveniji), Ljubljana, str. 25 - 34.

Med podnebne posebnosti določene pokrajine štejemo vetrove. Vetrovi srednje jakostne stopnje imajo na rastlinsko proizvodnjo ugoden vpliv. Poleti zmanjšujejo vročino, tudi sušijo prst, pozimi lahko zastrujejo mraz. Močnejši vetrovi pa poškodujejo mladike, jih lomijo in tako povzročijo škodo. Mladike, ki so daljše od 15 do 20 cm, je potrebno pravočasno privezati na oporo. V Pišecah in na Bizeljskem pihajo močnejši vetrovi od meseca novembra do aprila. Pogostost in jakost vetrov na proučevanem območju nista negativni element pri vinogradniški proizvodnji.

Območje Bizeljskega in Pišec je dovolj široko odprto vplivom subpanonskega podnebja, hkrati pa zaščiteno z vzporedno potekajočim gorskim hrbtom (Orliškim hribovjem), ki preprečuje vdor hladnega zraka s severa.

Ivan Gregorčič

PREŠEREN ZA VSE ČASE**Beseda na prireditvi v počastitev Prešernovega rojstva v Šentrupertu 3. decembra 2000**

Prešerno pozdravljeni ob prešernem dnevu.

Današnji dan pred 200 leti je bil prešeren dan ne samo za "Ribčeve" v Vrbi na Gorenjskem, ampak za ves slovenski narod, le da se ta narod tega še kar dolgo ni zavedal. "Ribčevi" so seveda svojega malega Prešerna crkljali, Slovenci za njegovega življenja nikakor, pa tudi v teh dneh se v vsem slavilnem cirkusu dogajajo pod njegovo fasado tudi stvari, ki z njegovim duhom nimajo prav nobene zveze. Svoje čase se je vsaj branil in upiral ... Ampak, pustimo to za kakšno manj slovesno, bolj delovniško priložnost.

Če nas je kolumbovski Primož Trubar krstil s svojim "lubi Slovenci", nam je Prešeren sezidal hišo duha in nas vanjo za vedno naselil in udomil. Ta hiša je zgrajena iz jezika, iz tega čudeža nad čudeži, ki je prva, edina prava in najbolj pristna domovina vsakega človeka in vsakega naroda: ker v njej po svoje misli, po svoje čuti, se po svoje jezi, po svoje upa in po svoje obupuje, skratka: po svoje polno živi.

Ta najpristnejši dom Slovencev – slovenščino je Prešeren razširil do za tiste razmere neslutnih meja, tako da se večina v novi velikanski in umetelno zgrajeni stavbi sploh ni počutila domače. Toda Prešeren je z novimi mejami jezika – te pa so vedno tudi meje misli – "narod poljedelcev in rokodelcev" povzdignil v narod mislecev in preišljevalcev.

Ali z drugačno besedo povedano: afirmiral je sebe in svoj narod na intelektualnem in kulturnem nivoju. To pa je bila spričo našega narodnega položaja znotraj takratne države Avstrije edina realna možnost samopotrditve.

Toda, kako je Prešeren to izvedel?

Lahko bi seveda poskušal na nadaljevanju domačijske tradicije, toda

potem bi nujno ostal v mejah ožjih in zoženih horizontov.

Prešeren je svojo pesniško moč meril ob najbolj zahtevnih pesniških oblikah svetovne literature in se s tem prisilil k širjenju meja svojega jezika in jezika svojega naroda. In ker je bil genijalec, je to tudi briljantno zmožel.

Meje jezika – kot rečeno – so tudi meje mišljenja, čutenja in čustvovanja; če bi Prešeren širil meje svojega jezika samo z uvoženo embalažo, z uvoženo pesniško obliko, bi vse to ostalo lahko le na ravni posnemovalne igre. Toda Prešeren je meje jezika širil od znotraj, iz svojega duhovnega vesolja, razpetega med pekel in nebo, z eruptivno silo ljubezni, upa in brezupa, jeze in posmeha, vere in s prometejsko energijo vztrajanja. Šele to je iz njega naredilo to, kar v svojem osnovnem bistvu je: pesnik, poet; čeprav je tudi modrec in filozof in politik. Toda pesnik, filozof in politik, katerega pogled je segal daleč čez obzorja svojega časa.

Potrdilo tega je dejstvo, da smo se Slovenci kot narod vedno zatekali k njegovemu izročilu, in to najbolj takrat, ko smo bili najbolj ogroženi. Prešeren nas je vedno vzel pod svojo duhovno streho in nam dajal uteho, pa čeprav ne s celovitostjo svojega kompleksnega duhovnega sveta, ampak le s citati udarnih verzov, npr.:

"V sovražnike rodu naj našga trešči grom"

ali

"da oblast in z njo čast ko pred, spet bosta naša last"

ali

""manj strašna noč je v črnem zemlje krili,

kot so pod svetlim soncem sužni dnovi"

ali

"da rojak prost bo vsak"

Ivan Gregorčič
PREŠEREN ZA VSE ČASE

ali
"vremena Kranjcem bodo se zjasnila".

Njegova pesem je hranila vse odove po njem s svojo voljo po vztrajanju – s to temeljno srčiko njegovega bitja, ki tli tudi sredi najhujših občutij ogroženosti, sredi najhujšega brezupa, celo občutja absurda in želje po smrti. Vsa ta konfliktna dinamika, razpeta med pekel in nebo bivanja, je izražena na mnogih mestih njegovih najboljših pesmi, najbolj zgoščeno, tako rekoč v pesniški formuli lastnega duhovnega genoma pa v geslu k Poezijam:

Sem dolgo upal in se bal,
slovo sem upu strahu dal,
srce je prazno, srečno ni,
nazaj si up in strah želi.

Kaj drugega pa je to geslo kot en sam klic k življenju in vztrajanju sredi njega, vsem težavam navkljub, ali celo ravno zaradi njih. Za kaj drugega pa smo pravzaprav vrženi ljudje (in narodi) – vsak svoje vesolje – v kozmos in kaos življenja – kot zato, da plavamo, sanjamo in gledamo vsak svoje daljave, svoje sanje in svoje zvezde ...

Brez tega smo živi mrtvi.

To je temeljno sporočilo vsem nam – kot posameznikom in skupnosti – in vsem tistim, ki bodo še za nami vrženi v svetlobo in temo tega sveta, v to zagonetno, a čudovito reko življenja.

Zato Prešeren ni samo za naš čas, ampak za vse večne čase.

IVAN VAVPOTIČ: Dr. France Prešeren, 1940.

PRVA MONOGRAFSKA PREDSTAVITEV

Valentin Metzinger: življenje in delo baročnega slikarja,
razstava in katalog

V Ljubljani je bila tik pred božično-novoletnimi prazniki odprta velika pregledna razstava slikarja Valentina Metzingerja, katere avtorica je dr. Anica Cevc. Z njo sta Narodna galerija in mesto Ljubljana dostojno proslavili tristoto obletnico umetnikovega rojstva, razstava pa je tudi prva poglobljena monografska predstavitev tega odličnega baročnega slikarja. Valentin Metzinger je bil sicer rojen leta 1699 v daljni Loreni, a je svoja ustvarjalna leta preživel v Ljubljani, kjer je leta 1759 tudi umrl. V tridesetih letih bivanja v Ljubljani si je pridobil velik sloves, ki je segel tudi preko deželne meje, saj ga sočasna Kronika iz Požege označuje kar za "kranjskega Apela".

Metzingerjev ohranjen slikarski opus šteje 376 slik, usoda 158 njegovih del pa je zaenkrat neugotovljiva. Vsebina slik zajema predvsem iz religioznih tem, saj so njihovi naročniki izhajali v glavnem iz vrst redovne in škofijske duhovščine, plemiških naročil je bilo manj, pa še ta so bila največkrat namenjena za sakralne prostore. Prvi naročniki Metzingerjevih del so bili frančiškani celotne province sv. Križa, v okvir katere sta sodila tudi samostana v Brežicah in Novem mestu. In ravno za nekdanji brežiški frančiškanski samostan so bila namenjena zgodnja Metzingerjeva dela; med njimi tudi slika Čudeži sv. Antona, prvo Metzingerjevo datirano delo iz leta 1629, ki je danes v zbirkah Posavskega muzeja v Brežicah. Vrsto slik je Metzinger naslikal tudi za novomeški frančiškanski samostan, med njimi tudi sliki Marijinega oznanjenja in obiskovanja, ki sta bili ob koncu 19. stoletja prenešeni v Mordaxovo kapelo pri gradu Grm. Na Dolenjskem je bil pomemben Metzingerjev naročnik tudi cistercijski samostan v Kostanjevici. Ob njegovi razpustitvi v zadnji četrtini 18. stoletja je bila cerkvena oprema razprodana, a sta dve sliki (Sv. Anton Padovanski in Sv. Frančišek Ksaverij) skupaj z oltarjema prišli v

kostanjeviški župnijsko cerkev, dve pa v župnijsko cerkev v bližnjem Šentjerneju (Sv. Bernard in Mati božja, Sv. Bernard in Križani). Z naročilom jezuitske redovne skupnosti mogoče lahko pojasnimo tudi Metzingerjevo sliko Sv. Frančiška Ksaverija na velikem oltarju cerkve v Dolenji Stari vasi pri Šentjerneju. Od naročnikov iz vrst škofijske duhovščine zaseda častno mesto novomeški prošt Marotti. Po njegovi zaslugi je kapiteljska cerkev pridobila vrsto Metzingerjevih slik, od katerih sta na razstavo uvrščena Sv. Jakob in Sv. Barabara. Marottijev vpliv pri naročilih oltarnih podob pa se ni omejil le na Novo mesto, ampak je segel tudi na Reko in njeno zaledje. O tem, kdo je pri Metzingerju naročil kar tri slike za župnijsko cerkev v Semiču, viri zaenkrat molčijo, so pa to njegove edine slike v Beli krajini.

Pomemben Metzingerjev naročnik je bilo tudi plemstvo. Na Dolenjskem velja omeniti Breckerfelde iz Starega gradu, a žal se njihovi družinski portreti niso ohranili. S plemiški naročniki morebiti lahko povežemo tudi Metzingerjeve oltarne slike iz porušene cerkve sv. Ane na Grabnu, danes v novomeškem frančiškanskem samostanu oz. v Marijini cerkvi v Smolenji vasi. Prav tako tudi sliko Pieta iz cerkve v Čatežu pri Brežicah, ki naj bi bila po izročilu skupaj z oltarjem prenešena iz kapele gradu Mokrice. Od plemiških naročil velja izpostaviti štiri, kompozicijsko in vsebinsko v celoto povezane slike, posvečene počastitvi Brezmadežene, ki jih je Metzinger naslikal za kapelo gradu Otočec. Vse štiri podobe so bile leta 1936 na ogled na razstavi v Novem mestu, po drugi svetovni vojni pa so veljale za izgubljene.

Na razstavi v Narodni galeriji, ki bo odprta do 1. aprila, je na ogled okoli 120 Metzingerjevih slik. Razstavo spremlja obsežen katalog. Uvodna študija predstavlja naročnike in geografski obseg Metzinger-

jevih del, njihovo ikonografijo (religiozne teme, tihožitje, portret, krajina), oblikovne sestavine (kompozicija, oblikovanje prostora, barve, svetloba), pregled tridesetletnega slikarjevega ustvarjanja, njegove sodobnike in naslednike. Osrednji del zavzema katalog razstavljenih del. V njem so na kvalitetnih celostranskih barvnih fotografijah predstavljene na razstavo uvrščene slike in grafike, pospremljene s strokovnim, izredno berljivim in tekoče napisanim besedilom, ki je dopolnjeno z ikonografsko razlago prizorov. Ta je izredno dragocena zaradi marsikomu manj poznane religiozne vsebine podob, pojasnilo manj pogostih svetniških prizorov pa je dobrodošlo tudi strokovnjakom. Abecedno kazalo ikonografskih besedil razpre pred nami široko pahljačo upodobljenih svetnikov in svetopisemskih prizorov ter nahajališča Metzingerjevih slik. Temu sledi obsežen seznam domače in tuje strokovne literature. Izredno pomembni so natančno izdelani katalogi: krono-

loški katalog vseh poznanih Metzingerjevih del, kataloga neugotovljenih nahajališč in neugotovljivih atribucij in katalog slikarju napačno pripisanih del. Razstavni katalog, ki ima kar 458 strani, se zaključí s pregledom ikonografije in krajevnim kazalom, ter avtorji fotografij.

Metzingerjeva razstava je velik dosežek ne le slovenske umetnostne zgodovine, ampak tudi restavratorstva. Glede na to, da je večina Metzingerjevih slik zaradi slabih pogojev hranjenja v nezavidljivo slabem stanju, so morale biti vse, za razstavo izbrane slike, tudi neoporečno restavrirane. Zahtevno strokovno delo so opravili restavratorji Restavratorskega centra RS, Narodne galerije in Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Svoje delo so v sklopu razstave nazorno obelodanili v sliki in besedi, tudi filmski, ter izdali poseben študijski zvezek. V njem so na posameznih primerih predstavili zahtevnost in specifično restavratorskih postopkov in metode dela.

VALENTIN METZINGER: Sv. Janez Nepomuk, okoli 1741, Narodna galerija Ljubljana

Marinka
Dražumerič

O DOLENJSKIH GRAJSKIH STAVBAH

Ivan Stopar: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Dolenjska.
Prva knjiga - V porečju Krke

V pozni jeseni leta 2000 je izšla dolgo pričakovana knjiga o gradovih, graščinah in dvorcih na osrednjem Dolenjskem. Izšla je ob izteku tisočletja, v katerem so gradovi nastajali, in ob izteku stoletja, v katerem so odmirali, nekateri tudi povsem izginili. Koncept knjige o grajskih stavbah v porečju Krke je enak kot v ostalih iz zbirke Grajske stavbe. Posamezne stavbe, tako tiste, ki so izpričane le arhivsko, kot tiste, ki so kakorkoli ohranjene tudi materialno, so nanizane po abecednem vrstnem redu, slovenskim so dodana tudi nemška imena in status stavb (dvor, dvorec, grad, graščina, stolp, štok...). Nato sledi opis njihove lege in najstarejša slikovna predstavitev. Običajno je to vris na mapah franciscejskega katastra iz prve polovice 19. stoletja, navedene pa so tudi morebitne starejše, npr. Klobučarič, Valvasor iz 17. stoletja, oz. mlajše upodobitve, npr. Langus, Wagner, iz sredine 19. stoletja. Te kratke osnovne podatke, ki služijo kot prepoznavna "osebna izkaznica", bogato dopolnjujeta poglavji o zgodovini (Zgodovinski okvir) in stavbnem razvoju (Opis in oznaka) posamezne grajske stavbe. V prvem so predstavljene doslej znane omembe posamezne stavbe v zgodovinskih virih, njeni lastniki in njihov status, pa tudi to, kaj se je z njo dogajalo skozi stoletja, tudi med drugo svetovno vojno. Stavbnozgodovinski opis predstavlja arhitekturne in stilne značilnosti ter predelave in spremembe grajske arhitekture skozi čas.

Slikovite besedne opise dopolnjujejo arhitekturni posnetki (tlorisi) in fotografije. Izredno dragoceno dokumentarno vrednost imajo tiste izpred druge svetovne vojne, saj izpričujejo podobo in opremo marsikatero od med vojno požganih grajskih stavb. Omeniti velja tudi opombe. Te so pri marsikateri stavbi zelo obsežne, saj se v njih skriva vsa njena dosedaj poznana literatura, ki pa ne sega le na področje stroke, ampak zajema tudi

iz leposlovja (Trdina, Tavčar, Jurčič, Clarici). In ravno v tem segmentu se knjiga o grajskih stavbah v porečju reke Krke razlikuje od drugih. Novo mesto je imelo to srečo, da je v zadnji četrtini 19. stoletja v njem živel Janez Trdina, ki je vestno, običajno brez dlake na jeziku, beležil krajevne dogodke ter šege in navade Dolenjcev, nemilostno pa ošvrknil tudi grajsko gospodo in njene razvade. Trdinove zabeleške so tako dragoceno pričevanje o neki dobi, pomagajo pa nam razumeti marsikaj iz ne tako oddaljene preteklosti gradov in graščin v zaledju Novega mesta, strokovno neoporečnemu jeziku pa dodajajo nekaj sočnosti in radoživosti.

Zaradi obsežnega gradiva je tudi obseg knjige o grajskih stavbah v porečju Krke zajetnejši od drugih. Izdajatelj je problem obsežnega rokopisa rešil tako, da nosi knjiga dve zaporedni številki. Odločitev je bila modra, saj ni smiselno enoten geografski in kulturni prostor na silo razbijati na več enot. Se pa mogoče zaradi tega, predvsem pa zaradi hitevnja pri pripravi gradiva, pojavljajo nekatere napake. Nekaj nejasnosti je pri lokaciji dvorcev Kamen in Mostek v Novem mestu, Machov dvorec v Velikem Slatniku je bil porušen spomladi leta 1996, oblast Baboničev, s katerimi je povezano lastništvo Starega gradu v 13. stoletju, je segala celo preko Krke na njen levi in ne na desni breg, nekaj površnosti je tudi pri podnapisih ... Toda v primerjavi s celoto so to malenkosti, ki v ničemer ne izpodbijajo vrednost opravljenega dela.

Gradivo o grajskih stavbah v porečju reke Krke je sicer objavljeno v mnogih strokovnih in poljudnih člankih, a je razpršeno v različnih knjigah, revijah in časopisih. Stoparjeva zasluga je, da je prvič zbrano na enem mestu in da vključuje tudi marsikatero manj znano novost. Gotovo bi si nekatere grajske stavbe zaslužile obsežnejšo predstavitev, a zaradi točno določenega koncepta že

Marinka Dražumerič
O DOLENJSKIH GRAJSKIH
STAVBAH

Uveljavljene serije to pač ni bilo mogoče. Prav zato je Stoparjeva knjiga o grajskih stavbah v porečju Krke velik izziv za mlajše raziskovalce, saj kar vabi k nadaljevanju in podrobnejšim študijam posameznih dolenskih gradov in dvorcev.

Knjiga o grajskih stavbah v porečju reke Krke kasteloga Ivana Stoparja je vpeta v zbirko Grajske

stavbe, v kateri nosi zaporedni številki 9 in 10, in ki jo s pomočjo Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani izdaja založba Viharnik, nekdanja Partizanska knjiga. Oblikovana je po zasnovi Janeza Suhadolca, fotografsko in dokumentarno gradivo je iz avtorjevega osebnega arhiva, pa tudi iz arhivov novomeških kulturnih ustanov.

Predvojni posnetek arkad na dvorišču
žužemberškega gradu

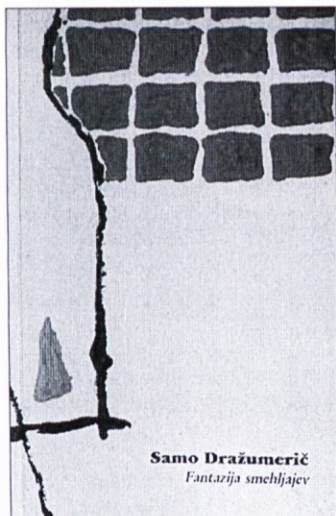
Pogled na ruševine gradu z levega
brega Krke, 1957; foto: I. Komelj

Marijan Dovič

FANTAZIJA SMEHLJAJEV

Zapiski ob romanesknem prvencu Sama Dražumeriča. Novo mesto: Goga, 2000.

Samo Dražumerič
Fantazija smehlajev

Pri najmlajši novomeški založbi je v letu 2000 začela izhajati literarna zbirka Goga in nam v njegovih zadnjih mesecih prinesla že tri lep-slovne novitete: pesniško zbirko Tržičana Klemena Piska, vojne zapiske Hrvata Ratka Cvetniča in roman Sama Dražumeriča. Slednji je delo mladega trebanjskega pisatelja, rojenega leta 1971 v Novem mestu, ki je poprej pisal in objavljaj predvsem poezijo. V devetdesetih je izdal kar tri zbirke v samozaložbi: Ulica (1991), Kel-te-ta ulica (1993) in Tiha mačka in keltski metulji (1997), milenijsko leto pa očitno zanj pome-ni tudi žanrsko prelomnico, saj se nam tokrat predstavlja z romansirano avtobiografsko prozo. Pričujoči zapis je nastal na podlagi moje spremne študije, objavljene v isti knjigi, in najinega pogovora, ki sva ga imela ob izidu v nabito polni(!) piceriji Tratnik v Novem mestu. Ne da bi to načrtovala, sva se s Samom takoj na začetku pogovora znašla v simpatični harmoniji, ko je namreč zaključil svoj odlomek s citatom, s katerim sem jaz nameraval začeti svoj "elaborat", in sicer: "Ljudje bi morali vsako jutro, ko jih podivjane budilke mečejo iz toplih postelj, na ves glas kričati: *Zame je najpomembnejše eksati Milko!*"

To so besede, s katerimi nam Dražumerič že kmalu po začetku svojega besedila *Fantazija smehlajev* nakaže gibalno svojega pisanja, pisanja o mladi generaciji, ki ni zadovoljna s stvarmi okoli sebe in išče svojo pot in svoje mesto. V tem smislu je njena prva reakcija nekakšen *izstop*, ne gremo se več vaše igre; izstop, spominjajoč na duhovite verze znanih hrvaških rokerjev, ki pojejo: "Zaustavite zemljo, silazim!" To je izstop iz družbenih okvirov avtoritete, zaplankanosti, rednih delovnih obveznosti; četudi je pristanek po romantičnih sanjarijah, pijanskih in marihuanskih blodnjah lahko včasih trd. Samov roman je sodobna različica "bildungsromana", razvojnega romana, ki verjetno ne bo nikdar nehal biti aktualen, saj vsaka generacija po svoje doživlja stanja do svoje

končne "inavguracije" (tako je, spriznjenje in delna vključitev sta že zgodovinski stalnici takega romana, ki ima torej nekakšen srečen konec) v obstoječo, vedno spreminjajočo se družbeno strukturo. Tako spremljamo nekaj glavnih junakov, Oliverja, za katerega je le malo dvoma, da kot literarni lik zastopa kar avtorja, pa Matijo, Maksa, Bogija ter druge "sanjalce" in "potovalce" od zgodnje mladosti tja v "zrela leta" samostojnega življenja.

Toda ob spremljanju pripovednega okostja ne smemo prezreti nečesa drugega, kar je na romanu morda najboljše, četudi najmanj romaneskno, najmanj literarno. Okostje je namreč le okostje in nič več, saj so nanj pripeti drugačni odseki: esejistično-filozofska, a hkrati močno poetična razmišljanja, denimo personificirane zgodbe o (čokoladi) Milki, ki je metafora usode in življenjske sreče (kako težko je njen tok preobrniti, nam govori zgodbica o narcističnem nogometašu, ki nenedoma spozna, da ga je samoljubje stalo življenjskega "jadranja" s čudovito deklico. Mimogrede: po promociji knjige v piceriji je avtor kupcem poleg podpisa delil tudi prave 100-gramske Milke ...). Potem so tu alegorizirani opisi Žeje, Depresije ..., ki so pogosto duhoviti, prekinjajo pa seveda epski nalet. Ta "lirizacija" teksta se kaže tudi z zanimivim slogovnim prijemom povezovalna množice besed v nekakšne pridevniške tvorbe, sredstva, ki včasih osnovnemu pomenu dodaja zanimive, širše konotacije, saj se v vezaje povezana tvorba pomensko osamosvaja in pred nas postavlja nove poetične podobe (avtor je ta prijem v piceriji skušal celo "patentirati"). Pripovedni tok pogosto prekinjajo tudi vrinjena razmišljanja, ki razgaljajo avtorjeve poglede na sodobno življenje, denimo takole: "Skupina ljudi poskuša prevarati človeštvo in jim prikazuje življenje le kot skupek bojov za službe, avtomobile, hiše in stanovanja, elektronske pospeševalnike, za študijska mesta otrok, za umiranje pred in po petdesetem letu ..." Ravno

to je, kot se zdi, ena od tistih idej, ki bega Oliverja in njegove prijatelje in se z njo ne morejo poistovetiti, saj "v življenju obstaja ogromno drugačnih bojev, borb in seveda zmag". Zato se seveda upirajo, čeprav pasivno, in odtod je tudi motivirano domišljjsko potovanje v legendarno Muto, zibelko človeka, zbiralnik idej, kjer se generirajo zgodbe o začetku Umetnosti in Kritike in začetku Časa; marihuansko nasmejana Muta pač spremlja Oliverja in ekipo vse do konca romana ...

Medtem teče "resnično" življenje svojo pot, Maks se zaljubi in odide k dekletu, menjajo se cimri, menjajo dekleta. Oliver končno spozna sanjsko dekle, s katerim skupaj potujeta v življenje in premagujeta eksistencialne zagate s pomočjo iskrene ljubezni. To je zanj očitno točka izpolnitve, sreče, življenjskega preobrata. Romantika ostaja, borba proti Času in Redu je še tu, prisotna v želji po potovanjih (Malta), po vedno vnovičnem izstopanju. Ko v Dopoldnevu smehljajev prijatelji razdružujejo svoje tako dolgo spojene življenjske poti, razgrnejo pred drugimi vizije lastne prihodnosti: ta ne bo klišejska, dozoreli so v umetnike življenja; obstaja torej pot v tej družbi, četudi je treba kdaj izstopiti ali si pomagati s kakšnim džointom; in to je pot strpne ljubezni do vseh in predvsem do življenja, eksistence.

Morda v ihti ekspliciranja življenjskih pogledov avtor včasih ne pričakovano zapušča literarno in se podaja v območje filozofskega, celo moralnega, kot na primer ob "lestvici ekstremov", ki jo sestavlja Oliver in obenem eksplicira svojo svetovljansko tolerantnost: "[Oliver]... je izgubljal predsodke, ki so jih psevdomisleci, preroki, vzgojitelji in zakrinkani oblastniki vcepjali v glavo na vlak, katerega strojevodja je bilo njegovo življenje (...), pljuval na rasiste, ki oblačijo ljudi drugih ras v bele obleke Smrti, se smejal predsodkom in spraševal, ali so kdaj ob dveh popoldan pili kavo (joj, še ta je črna!) v stanovanju s črncema in črnko, za nameček pa še zaplesali in zapeli z njim." Sledi cela plejada dogodkov: čaj s Kitajcem, kosilo s Palestincem, pivo z Madžari, džoint s Surinamcem, košarka z Egipčani ... Ta pri-

mer že nakazuje prijeme, ki niso v polju literarnega, temveč raje didaktičnega. Taki zdrsi pa so vendarle nevtralizirani v lirskosti in izpovednosti zgodbe in nenavadnim slogom, ki predmet prinaša pred naše oči neobičajno obrnjen.

Če skušamo strniti dosedanje misli: v smislu razvojnega, ki je ključ do razumevanja tega nenavadnega, včasih naporenega, a nedvomno zanimivega in tudi duhovitega proznega prvenca, bi lahko rekli, da je, kot je v takih primerih pogosto, ta razvojni lok le ogrodje, kjer se skozi fantastiko in esejistično direktnost zrcalijo etične in eksistencialne dileme odraščajoče generacije. Slogovno je *Fantazija* morda celo preveč pretenciozna in bi zato zgodbi v smislu "plota" lahko očitali pomanjkanje epske dinamičnosti, predvsem razpleta. Pač pa so v besedilu skriti pravi lirski biseri, tu in tam zasije pronicljiva misel, zelo osebna. Bolj izpoved kot pripoved je to, psihološko poglobljen izris družbe skozi subjektivne oči mladega pisatelja. Pozna se, da je Samo lirski, pesniški duša; a ne taka, ki bi bila zaverovana v svojo romantično lepoto in pravičnost. *Fantazija* je kritična tudi do lastnih protagonistov, junakov, ki niti ne vedo, ali je pot, ki jo ubirajo, res prava, ali vsaj bistveno boljša od tiste, ki jo ubirajo "ostali". Saj Oliver ne ve niti tega, kako bi poimenoval pot, ki jo v času prehodi njegova duša – ne ve, ali je to razvoj ali propad?

Ali se je junak Oliver na koncu res "vključil", ali bo doživljal še nove prekrete in nove izstope, ali bo ostal srečen s svojo ljubeznijo – to bomo morda videli v pisateljevem prihodnjem pisanju, če bo avtobiografsko obarvano. A tudi če ne, nam že Dražumeričev prvenec nakazuje senzibilno in izpovedno pisavo, skozi katero tenkočutni bralec, ki se z Oliverjevimi dilemami lahko poistoveti (in verjamem, da taki vedno bodo), v prefinjeni ubeseditvi zasleduje zgodbo junaka, ki je brez dvoma junak, vzet iz našega časa in z njim globoko zaznamovan. V tem smislu imamo pred seboj zelo aktualno pisanje. Morda pa tudi obete za prihodnost dolenskega romanopisja.

TOČNO OB 20:00 ALI KONEC STOLETJA OB 20:00

Nova zgoščenka in kaseta novomeške (pop)rock skupine
Društvo mrtvih pesnikov

Društvo mrtvih pesnikov je dolenska ali novomeška skupina, ki je po mnogih kriterijih unikatna v našem glasbenem prostoru in ki je morda prav zaradi tega tudi najbolj spregledana in neopažena s strani naših najbolj prodornih in prisotnih medijev - nacionalne TV in tudi siceršnjih zastavonoš glasbene industrije.

Da jih ponovno ne bi pozabili, so po dveh letih izdali že svojo četrto ploščo v obliki zgoščenke in kasete. Izšla je pri eni naših najbolj prodornih založb, ki vsak dan obvladuje in zapolnjuje večji del našega glasbenega trga, ljubljanski Nika Records.

Društvo mrtvih pesnikov ali DMP je klasični rockovski kvartet, ki se ga je zaradi posameznih stilskih odklonov in izletov v drugačne glasbene vode prijel manj ugleden, dodaten privesek pop. Pop-rock torej. Fantje z nekaj zamenjavami v zasedbi delujejo že dvanajst let in so na svojem najnovjšem izdelku predstavili dvanajst novih skladb, ki zaokrožujejo drugo polovico njihovega bolj aktivnega delovanja, v katerem se lahko pohvalijo z novo izdajo v intervalu dveh let.

Med novimi naslovi je kar nekaj, morda celo preveč, potencialnih hitov, kar pa ne pomeni, da bodo to tudi postali.

20:00 je skoraj rock plošča konca stoletja obrnjena nazaj – glasbeno in sicer – pa tega ne mislim v smislu, da bi morala glasba vedno gledati naprej, sploh ne, prej obratno. Zakaj bi vedno rinili naprej, negativnost tega se kaže tudi sicer v vesplošnem hitenju in stremljenju za ekstremnimi napredki. Le kam neki, proti koncu morda? Še malce moram razložiti tisti nazaj. Plošča ne skriva, da je nastala na izdihu stoletja, trenutku, ko se vsi (?) oziramo nazaj. Še bolj kot ob siceršnjih časovnih mejnikih, za kar imamo razlogov kar veliko. Če se omejim le na glasbo, se takoj zamislim nad trenutno podobo popularne glasbe, ki nam jo servirajo vsemogočne pridobitve

civilizacije, ki nas nič ne vprašajo, kdo sploh smo. Diktatura, ki nas ne upošteva kot individuume in osebke s svojo dušo, bitjo in svojim svetom, ampak nas (vas tudi?!) skuša prosvetliti, da glasbo predvsem gledamo. Tako imamo vse manj možnosti, da ob tem sploh vklopimo svoje čustveno razmišljujoče tipalke. Pri tem gredo celo tako daleč, da izberejo tiste, ki nam bodo vse to servirali, ki so seveda videti tako, kot oni mislijo, da morajo, da povedo tisto, kar oni mislijo, da morajo (in mi moramo vedeti in verjeti) in da morajo pri tem prispevati čim več tistega, kar nas omreži in vklene, da postanemo njihovi slepi verniki. Slepi in brezčutni sledniki, s katerimi bodo še naprej počeli, kar se jim bo zahotelo. In pri tem še dobro služili. Res si vsakdo želi uspeti s tistim, karkoli že počne. Način, ki žal pri tem danes prevladuje, pa je tisto, kar me in kar nas mora najmanj motiti. Glasba je, tako kot naj bi bila tudi umetnost, neke vrste biznis, saj nujno potrebuje svoje odjemalce, uporabnike, le meje si vsak po svoje predstavljamo. Pravi ustvarjalec (umetnik?) naj bi svoje občutenje in gledanje sveta predstavil na način, ki je dojemljiv ali zanimiv tudi za druge. Pa niti najmanj ni tako pomembno število le-teh. Predvsem je pomembna poštenost, pristnost in tisto nekaj več v podajanju, ki nadpovprečne loči oziroma dviguje nad povprečne. Torej ne le slepo naprej in tudi ne prezreti vsega, kar je zadaj, kar je bilo. Nekaj tega je čutiti tudi v glasbi DMP, na albumu 20:00 še posebej. Tako pozitivnega kot tudi tistega, kar ni prijazno do glasbe. Razmerje je si, tako kot vedno, postavi vsak sam. Fantje ne skrivajo, da bi radi ugajali, kar sicer ni obče veljavna vrlina rockerjev. Eden največjih genijev glasbe 20. stoletja je nekoč dejal: "Kot glasbenik in umetnik sem vedno želel, da bi moja glasbo razumelo in sprejelo čimveč ljudi. In tega se nisem nikoli sramoval. Dob-

Janko Hrovat
TOČNO OB 20:00 ALI KONEC
STOLETJA OB 20:00

DISKOGRAFIJA:

1992 – Iskanje (ZKP-RTVS 1993) kaset
1993/95 – DPM Opus II (Ko prižgeš nov dan) (samozaložba 1996) CD plus*
1997/98 – Neki rabm, da te ne pozabm (HELIDON 1998) CD in kaset
2000 – 20:00 (NIKA 2000) CD in kaset

VIDEOSPOTI:

1996 – Ti in jaz (Opus II- Ko prižgeš nov dan)
1997 – Čutm te (Neki rabm, da te ne pozabm)
1998 – Rabm (Neki rabm, da te ne pozabm)
2001 – Me že ma, da bi te (20:00)

NAGRADE PRIZNANJA

1992 – Najboljši debitanti na Pop delavnici (Ko te ni)
1993 – Zmagovalci Pop delavnice (Ko prižgeš nov dan)
1994 – Zmagovalci Rock Vipava

MEDMREŽJE:

www.infotehna.si/dmp
e-pošta:dmp@drustvo-dns.si

ra glasba je dobra, ne glede na to, kakšne zvrsti je.” (Miles Davis).

Kaj torej očitati mladim Novomeščanom?

Glasba 20:00 je dopadljiva in mestoma zaniha na rob prepada cenenosti, a se mu spretno izogne. Večglasno petje je eden njihovih adutov, ki je veliko prispeval k prepoznavni in značilni podobi zvoka skupine. Kot vokalisti se pojavljajo kar trije (Vitezič, Tiran, Koncilija), kot spremljevalni vokalisti kar vsa četverica s še nekaj gostujočimi glasbeniki, med katerimi naj omenim Tomislava Jovanoviča-Tokca. Fantje so dobro izkoristili njegov nesporen in že večkrat dokazan rockovski potencial. Njegov tako vokalen kot kitarški prispevek je dobrodošel kar v sedmih skladbah, pri šestih je sodeloval še s priredbami. Zaslužno se je znašel na vrhu seznama zahval sodelujočih gostujočih glasbenikov, ki so s četverico ustvarili pop-rock, ki temelji na najboljši tradiciji rokenrola in hoče na simpatičen način biti všečen. To mu uspeva s pristnostjo in široko paleto idej, ritmov in hudomušnega spoja več prevladujočih glasbenih vplivov, ki jih Pesniki pogumno in brez trohice zadržanosti vpletajo v svoj značilen glasbeni izraz. Naštevanje je zato povsem odveč, sežejo pa vse od obale do obale novega sveta in na našem kontinentu vse od visokega severozahoda do naše bližnje okolice. Fantje sami kot iz rokava stresejo kar enajst izvajalcev, ki so vplivali na glasbeno podobo 20:00, vi pa, če vam je to ljubo, lahko odkrijete še kakšnega. Kar pa nič ne spremeni vtisa, da je to nezahtevna, spевна muzika, in fantje so si sami krivi, če se bodo morali uredniki in vsi tisti, ki vplivajo na javno mnenje (bolje okus), odločiti in izbrati vsak svoj (bog ne daj) hit. Če bo spot, potem bo vse jasno. Če staviš na več kart hkrati, lahko ostaneš brez. Žal se v največji meri poslušajo le hiti, na ostalem delu plošč se le nabira prah. Za 20:00 bi bilo to škoda.

Nezahtevni, a na nivoju so tudi teksti, ki v svoji preprostosti dobro sovpadajo s simpatično glasbo in na 20:00 ponavljajo tisto, kar je jasno njihovim poznavalcem že ves čas - rokenrol, ljubezen, odraščanje. Prej iz pubertetnikov v fante in zdaj v

može, prehod iz dijaško-študentskih časov v vrtnice novega sveta in življenja. *Prišel je konec vsega od prej* (Bratje iz lego kock - Borut Tiran) *odraščanje je sranje sanje vzame ti* (25 - B. T.), brezskrbna mladost odhaja, realnost pa *čez dan se čaka čaka čaka čaka na večer* (Nova noč - B. T.). Prej zaljubljeni do ušes, punce center veselja (*Me že ma, da bi te - Alan Vitezič*), zdaj jim je pristna ljubezen rešilna bilka *midva sva na ladji ki pelje do neba* (Do lune in nazaj - A.V.), (Segrej me - A.V.) in poskus pobega pred temo prihodnosti in spopad z njo *obrnem list/ začnem pisati novo stran* (Na drugi strani neba - Tomaž Koncilija). Opojnost ljubezni *besede slišim a zlogov ne poznam* (Jaz grem s tabo - B. T.) nagiba tehtnico v prid vtisu, da je težišče miselnih polj četverice le ljubezen, tista, ki se dviguje nad dožemanjem in čutenjem življenja in okolice. Največji poeti so mrtvi pesniki, ali to velja tudi za DMP?

Zvezda stalnica pri projektih DMP je tudi snemalni studio Luca iz Novega mesta in mojster zvoka, tudi sicer glasbenik, Tomaž Maras - Mot, ki je "kriv" za marsikateri pomemben posnetek iz zgodovine popularne glasbe v našem prostoru in tudi za gostovanje marsikaterega glasbenika v novomeških kovnicah glasbe (studio Luca). Tudi tokrat je delo opravil, kot zna - dobro.

Dobra, celo odlična je tudi oprema zgoščenke, ki pove skoraj vse, kar moramo vedeti, vsekakor pa več kot veliko drugih podobnih izdelkov. Bo poslušalski avditorij znal nagraditi tisto, na kar stavijo sami - "energijo, kvaliteto, izvirnost, sproščenost in pristnost"?

Pesniki so umrli že pred 12 leti in se ponovno rodili (umrli) 20. 12. 2000 ob 20:00. Kaj ni že France Prešeren dokazal, kot že mnogi drugi, da moraš umreti, da bi bil Pesnik. DMP so Pesniki, ki so umrli, da bi se zapisali glasbi.

Jaz hočem met do smrti šestnajst let (25 B. T.) *Rokenrol za vedno* (20:00 A. V.)

Iskanje tistih, ki so prižgali nov dan, se bo, upam, nadaljevalo.

Ampak, *neki bomo rabil, da jih ne bi pozabil ...* In do kdaj bomo čakali tokrat? Do 20:00?

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 1 / 2001

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL
OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

MATJAŽ SCHMIDT: KRESNICE, 1991
Naslovnica Cicibana

Boris Golec

DOLENJSKA MESTA IN TRGI V
SREDNJEM VEKU (1)

¹ Dolenjsko pojmuje v njenih zgodovinskih političnih mejah, t.j. kot ozemlje novomeškega ali dolenskega okrožja (kresije), ki je ob svoji ustanovitvi sredi 18. stoletja zaobseglo tri naravne enote: Dolenjsko v ožjem pomenu besede, Kočevsko in Belo krajino.

² M. Mitterauer, Markt und Stadt im Mittelalter, Stuttgart 1980, str. 299-301. - Prim. geslo Markt v: Lexikon des Mittelalters VI, München-Zürich 1993, str. 309-311.

³ M. Mitterauer, n. d., str. 289.

⁴ V. Melik, Mesto (civitas) na Slovenskem, v: Zgodovinski časopis XXVI (1972), str. 305, 309-311.

⁵ M. Mitterauer, n. d., str. 281, 292-298.

⁶ E. Klebel, Städte und Märkte des bayerischen Stammesgebietes in der Siedlungsgeschichte, v: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 12 (1939/40), str. 48.

V srednjem veku sta pojma mesto in trg na slovenskih tleh vsebinsko tako močno prepletena, da ju dolgo ni mogoče obravnavati strogo ločeno. Oboji – mesta in trgi – so imeli za seboj v osnovi enako razvojno pot do priznanega oziroma splošno uveljavljenega statusa trga. Šest od sedmih mest na Dolenjskem¹ je nato nastalo s povzdignitvijo iz trgov različne kvalitete in tradicije. Izjema je edinole Novo mesto, ki se kot nova mestna ustanova ni oprlo na naselje s statusom trga, ampak le na šibko tržišče. Kot trg (*forum, markt, oppidum*) se v virih med 13. in 15. stoletjem – vključno s šestimi poznejšimi mesti – označuje 17 dolenskih krajev, pri čemer skope omembe tako kot drugod največkrat ne dopuščajo ugotovitve, kdaj in ali sploh je starejši tip podeželskega trga s pravico trženja (*gäumarkt*) prerasel v kvalitativno višji tip trga z določeno trško avtonomijo in pravico opravljanja meščanske dejavnosti, kot so jo imeli meščani v mestih (*bannmarkt*).² Na razvoj v srednjem veku moremo nemalokrat sklepati šele iz poznejšega stanja, povrhu tega pa se več tukajšnjih srednjeveških trgov v novi vek sploh ni ohranilo.

Podobno vsebinsko nejasnost srečujemo vse do 15. stoletja pri razlikovanju med trgi in mesti. Poimenovanje trg oziroma mesto (*civitas, stadt*) je bilo namreč sprva v veliki meri odraz stanovskega položaja vsakokratnega trškega oziroma mestnega gospoda.³ V. Melik je glede terminološke različenosti v virih opozoril na njeno odvisnost od avtorja poimenovanja. Glavni protagonisti uporabe termina *civitas* so bili v slovenskem prostoru sami meščani, mestni gospodje so ga bodisi pospeševali bodisi zavirali, medtem ko je najteže dosegel priznanje s cerkvene strani. Marsikatera meščanska naselbina se zato znova omenja samo kot trg, potem ko se je že prej pojavila kot mesto.⁴ Vpliv na oznako mesto ali trg so imele tudi gospodarske danosti. Najvišjo stopnjo tržnih središč je pogosto označevala skupina treh gospodarskih pravic: prehodne mitnine, skladiščnega prava in obmilja (*bannmeile*), zaradi katerih naselja v sodobnih virih še niso nujno dobila oznake mesto, čeprav že lahko govorimo o mestnem značaju trga. Zlasti za razlikovanje med deželno knežjimi trgi in mesti je bilo pogosto odločilnejše obzidje kot gospodarske pravice.⁵

Pomembnejši od same uporabe izrazov je drugi razlikovalni kriterij, ki ga je za bavarsko-avstrijski prostor, vključno s slovenskim ozemljem, poudaril E. Klebel. Na osnovi temeljite analize mestnih in trških gospodov je ugotovil, da so mesta pretežno ustanovili in posedovali (deželni) knezi, nasprotno pa so bili trgi večinoma "patrimonialne ustanovitve".⁶ Tudi razvoj v obravnavanem prostoru kaže, da so mesta drugače kot trgi izključno ustanove deželnih gospodov in deželnih knezov – Spanheimov, Goriško-Tirolskih in Habsburžanov,

⁷ Prim. F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 1-3, 10-15.

⁸ Na Gorenjskem je bila tak primer Škofja Loka v lasti freisinških škofov, na Koroškem Beljak in Breže kot mesti bamberške oziroma salzburske škofije, medtem ko je na slovenskem Štajerskem od treh salzburskih škofijskih mest ohranjal posebno razmerje do deželnih knezov Ptuj.

⁹ V. Melik, n. d., str. 312.

¹⁰ Geslo Stadt v: Lexikon des Mittelalters VII, München-Zürich 1995, str. 2177. - Geslo Minderformen, städtische v: Lexikon des Mittelalters VI, München-Zürich 1992, str. 634.

¹¹ M. Mitterauer, n. d., str. 299-300.

¹² F. Zwitter, n. d., str. 15, 72-73.

¹³ Prim. B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 49.

¹⁴ Prim. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 156, 310 sl.

ki sta jim to omogočala stanovski položaj in politična moč. S habsburško zaokrožitvijo posesti prejšnjih dinastij so nastali pogoji, da so tako obstoječa mesta kot tudi v mesta povzdignjeni trgi dobili status deželnoknežjih mest.⁷ Vseh sedem dolenskih mest je bilo tako od konca srednjega veka deželnoknežjih, kar Dolensko skupaj z Notranjsko (edino notranjsko mesto je bil deželnoknežji Lož) ločuje od Gorenjske, Štajerske in Koroške, kjer so se globoko v novi vek obdržala tudi mesta nedeželnoknežjih mestnih gospodov, četudi nekatera samo po nazivu.⁸

O jasnem razlikovanju med trgi in mesti lahko govorimo šele tedaj, ko se je termin mesta uveljavil in postal pravni pojem oziroma kategorija v hierarhiji pravnih naslovov meščanskih naselij. Skoraj edini način za doseg mestnega naslova je postala njegova podelitev od vladarja, izpričana v avstrijskem prostoru od zadnje četrtine 13. stoletja.⁹ S formalno ustanovitvijo so na obravnavanem prostoru nastala štiri mesta od sedmih, začeni z Novim mestom leta 1365, medtem ko so bile starejšim mestne pravice samo potrjene.

Ob koncu srednjega veka je sedem dolenskih deželnoknežjih mest po svojem pravnem položaju in s privilegiji podeljenih mestnih pravic vsekakor izpolnjevalo štiri temeljne značilnosti, ki so celinska mesta ločevale od podeželja. Imela so izoblikovano skupnost osebno svobodnih meščanov, bila tržni kraji z dnevnim trgov, posedovala za svoje ozemlje poseben sodni okraj in uživala privilegiran položaj glede javnih bremen. Trgi so nasprotno premogli le nekatere od navedenih elementov. Tudi če so bili mestom zelo podobni po velikosti in funkcijah, sta jim manjkala mestni privilegij in naslov, dva temeljna razlikovalna kriterija med mesti in trgi.¹⁰

V drugi polovici 15. stoletja se je povzdignitvi v mesto pridružila še splošna oblika deželnoknežje povzdignitve naselja v trg. Zamenjala je oba dotedanja glavna tipa trškega privilegija, in sicer podelitev trgovinskih pravic, nasplošno rezervirano za deželnoknežje kraje, ter privilegij tedenskega sejma, ki so ga deželni knezi podeljevali v glavnem središčem plemiških in cerkvenih zemljiških gospodstev.¹¹ O podeljevanju privilegijev dolenskim trgov je za srednji vek malo znanega, medtem ko je na Slovenskem edina povzdignitev vasi v trg izpričana leta 1492 pri gorenjskem Tržiču.¹²

Ob prehodu v novi vek o pravnem naslovu dolenskih mest ni bilo več dvomov. Tudi njihovo število je doseglo zgornjo mejo, ki je ni preseglo vse do 20. stoletja. Delno izjemo je predstavljal samo Črnomelj, izjemoma imenovan mesto že v začetku 15. stoletja, nato pa spet šele od šestdesetih let 16. stoletja.¹³ Razlikovanje mest od trgov se je sicer povsod jasno razmejilo z deželnoknežjimi mestnimi privilegiji in poglobilo s soudeležbo mest v političnem življenju dežele, ko so ta predvsem po vladarjevi volji dobila mesto četrtega stanu med kranjskimi deželnimi stanovi.¹⁴ Na drugi strani so bili pravni temelji srednjeveških trgov obravnavanega prostora neprimerno šibkejši in od primera do primera zelo različni. Med drugimi razlogi je število trgov tudi zaradi heterogene vsebine trškega naslova ostalo nestalno še globoko v novi vek. Vse do srede 18. stoletja smo namreč pričali dvema vzporednima procesoma: izginjanju trškega naslova pri nekaterih krajih in njegovega porajanja pri tistih, ki dotlej niso veljali za trge.

¹⁵ Prim. F. Zwitter, n. d., str. 11.

¹⁶ Prim. F. Schumi, Ueber den Untergang des einstigen Marktes Loibl und den Abfluss des Steiner Sees (c. 1320), v: Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. Band 1200-1269, Laibach 1884 u. 1887, str. 215-219.

¹⁷ J. Curk, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja, Maribor 1991, str. 136-137.

¹⁸ Prestavitev lokacije je botrovala nastanku Starega trga pri Višnji Gori, posledica zakrnelosti trških funkcij sta enak toponim pri Trebnjem in mikrotoponim Stari trg v Šentvidu pri Stični, medtem ko se oba vzroka slejko prej prepletata pri Starem trgu ob Kolpi, kjer srečamo morda začasen prenos dela funkcij na protiturški tabor Novi trg/Tržič in hkrati gospodarsko opešanje trga na stari lokaciji.

¹⁹ Pri tem so bili uspešnejši trije notranjski kraji - Cerknica, Vrhnika in Šentvid pri Vipavi, ki so dosegli tudi širše priznanje novega statusa, medtem ko je vprašljiv obstoj dveh Valvasorjevih trgov, Logatca in Prema. Na Dolenjskem in v Beli krajini je trško ime za omejeno, povečini domačo rabo, pridobilo kar sedem naselij, med njimi Raka in Dolenjske Toplice celo z elementi lastne trške uprave, obkolpski Kostel, Vinica in Pobrežje zlasti zaradi fortifikacijske vloge, belokranjska Pusti Gradec in Semič pa kot vsi prejšnji izrazito po volji zemljiških gospodarov.

²⁰ S. Rutar, Sv. Križ vipavski, v: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko II (1892), str. 138 sl. - Pred 19. stoletjem ne poznamo trškega naslova za Bovec, Kobarid in Tolmin, medtem ko se v jožefinskih merjenjih (1784-1787) pojavita trg Kanal in (neupravičeno) »mesto« Ajdovščina (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, 3. zvezek, Ljubljana 1997, str. 39, 102).

²¹ Kot zadnja se pojavita s trškim naslovom Makole (po letu 1493) in Bizeljsko (1542) (J. Curk, n. d., str. 74, 75, 99).

²² Delna izjema so Jesenice, ki niso bile povsem fužinarsko naselje in jih je, kot vse kaže, v trg "povzdignil" predvsem Valvasor (J. W. Valvasor, Die Ehre deß Hertzogthums Crain II, str. 112; XI, str. 21-22), na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744 pa so kot trg označeni tudi Železniki (J. D. Florijančič, Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744, Faksimile Monumenta slovenica, Ljubljana 1995; o Železnikih prim. P. Blaznik, Škofja Loka in Iško gospostvo (973-1803), Škofja Loka

1. Kronologija nastanka in glavne značilnosti dolenskih meščanskih naselij

Pri nastanku goste mreže srednjeveških meščanskih naselij na Dolenjskem, ki pride toliko bolj do izraza v primerjavi z maloštevilnostjo mest in trgov na sosednjem Notranjskem, moramo upoštevati splet dejavnikov. Le-ta seže od povsem naravnih geografskih danosti, preko poseljenosti, upravno-politične in cerkvenoupravne razdeljenosti do prometnih poti in drugih gospodarskih dejavnikov, od katerih so bili slednji, sicer v tesni soodvisnosti s prvimi, za uspešen razvoj nastalih tržnih naselbin vsekakor odločilni. Noben politični pritisk, naperjen zoper obstoječa mesta in trge, enako kot sama ambicioznost zemljiških gospodarov po vzpostavitvi novih tržnih naselij, ni zadoščal za doseg ciljev, kolikor se nista kot glavnega sredstva polastila ekonomskih vzvodov. Zato moremo sklepati, da je bilo v poznem srednjem veku več neuspešnih poskusov ustanovitve trgov, ki v virih razumljivo sploh niso dokumentirani.

Mreža trgov in mest Dolenjske in deloma tudi Notranjske odstopa od drugih slovenskih pokrajin po naslednjih dveh temeljnih značilnostih: 1) znatni dinamiki izginjanja in pojavljanja trgov tako v srednjem kot v novem veku ter 2) poznem nastanku večine mest.

Če upoštevamo samo srednjeveške trge, ugasle še v poznem srednjem ali v zgodnjem novem veku, srečamo na Dolenjskem dovolj razširjen pojav, kakršen je v drugih slovenskih pokrajinah redkost. Poleg Kronovega in Otoka/Gutenwerda, ki sta že v srednjem veku izginila celo kot naselji, sta ob prehodu v novi vek izgubila trški naslov še dva kraja – Šentvid pri Stični in Trebnje. Na Gorenjskem je osamljen primer uničenja in ugasnitve tržec Vernek ob Savi,¹⁵ medtem ko je ljubeljski trg dobil svojega naravnega naslednika v Trziču.¹⁶ Podobno so trgi na Štajerskem s prenosom svojih funkcij na novo lokacijo ugasnili zgolj kot trške naselbine, pri čemer so na starem mestu ostala praviloma majhna ruralizirana naselja z imenom Stari trg.¹⁷ Na močno dinamiko sprememb v mreži srednjeveških trgov Dolenjske kažejo s prejšnjima pojavoma povezani štirje toponimi Stari trg, četudi različnega nastanka.¹⁸ Dolenjskim razmeram so najbolj podobne one na Notranjskem, kjer sicer ne poznamo propadlih srednjeveških trgov, zato pa je ta pokrajina v prvih stoletjih novega veka sledila trendu Dolenjske v pojavljanju novih naselij, ki si lastijo in bolj ali manj uspešno uveljavijo trški naslov.¹⁹ V primerjavi z Gorenjsko, slovensko Štajersko in tudi Goriško gre na dolensko-notranjskih tleh za zelo specifičen pojav znatnih sprememb v mreži mestnih in trških naselij, kakršnega omenjene pokrajine v zgodnjem novem veku ne poznajo. Goriška je sicer leta 1532 dobila mestece Sv. Križ kot najmlajše historično slovensko mesto,²⁰ na Štajerskem se dva neznatna trga prvič omenjata šele na prehodu v novi vek,²¹ nakar do druge polovice 19. stoletja ni novih trgov, na Gorenjskem pa si pred iztekem obravnavane dobe kljub krajevni avtonomiji niso začeli lasiti trškega naslova niti pomembni fužinarski kraji.²²

Močna dinamika pojavljanja in izginjanja trških naslovov na Dolenjskem ter zapoznelost v oblikovanju mreže trgov na Notranjskem sta skupaj z njihovo šibko upravno avtonomijo in večinoma majhnim gospodarskim pomenom odraz specifičnih razmer južnega dela Kranjske. Upoštevaje izpostavljeno mejno lego na robu cesarstva, opustošenja, stanje dolgotrajne latentne turške in deloma beneške nevarnosti ter tektonske premike v vhodni soseščini, kamor je bila poprej

1973, str. 83 sl., 322 sl.). Na fužinarskih temeljih in samoupravi je sicer že od druge polovice 15. stoletja veljala za trg Bela Peč, kjer se leta 1499 prvič omenjajo sodnik in tržani (Arhiv Republike Slovenije (ARS), Vicedomski urad za Kranjsko (Vic. A.), šk. 117, I/67, lit. W-14, Der von Weissenfels Freyhaiten, pag. 73).

prometno in gospodarsko življenjsko vezana zlasti Dolenjska, smo hkrati v grobem navedli pogloblitve razloge takega stanja. Če k temu pritegnemo še večjo fevdalno razcepljenost Dolenjske od Notranjske, pri slednji pa redkejšo poseljenost in deloma vpliv zahodnega sosodstva (Primorske) z značilno odsotnostjo kontinentalnega tipa trgov in mest, je jasno, zakaj je srednjeveška mreža meščanskih naselij Dolenjske znatno gostejša od mreže na Notranjskem.

Zaostajanje dolenskega prostora za severnimi pokrajinami je do druge polovice 15. stoletja opazno zlasti v majhnem številu mest, ki so bila povrh tega koncentrirana na vzhodni rob obravnavanega prostora (Kostanjevica, Metlika, Novo mesto). Šele deželnoknežji interesi so v izredno kratkem času sedmih let 1471–1478 bolj ali manj umetno ustvarili štiri nova mesta (Kočevje, Krško, Višnjo Goro in notranjski Lož), sicer oprta na starejšo trško tradicijo, nakar se jim je šele v 16. stoletju dokončno pridružil Črnomelj. Z Ložem je Notranjska dobila sploh prvo in edino mesto, mestna mreža Dolenjske pa je na zunaj takorekoč čez noč dosegla in celo prekosila mreži mestnih naselij Gorenjske in slovenske Štajerske.

Tretja posebnost, ki Dolenjsko skupaj z Notranjsko ločuje od obeh severnih pokrajin, se prav tako zariše šele v zadnjih desetletjih 15. stoletja. Tu je namreč v kratkem času po padcu Celjanov (1456) in prodaji walsejskih kraških posesti (1472) pripadalo deželnoknežji komorni posesti vseh osem mest in 13 od 15 trgov.

V nadaljevanju bomo poleg kronologije in temeljnih okoliščin natančno podali predvsem politično-upravni in cerkvenoupravni okvir obravnavanih naselij v poznem srednjem veku. V ospredju nista teža in vrednotenje dejavnikov, ki so vplivali na izoblikovanje trgov oziroma mest, niti naselbinske in gospodarske značilnosti le-teh. Nekoliko natančneje se posvečamo le tistim problemom, ki bi zahtevali posebno obravnavo, t.j. predvsem specifičnostim, za katere menimo, da so dovolj pomembna komponenta določenega meščanskega naselja.

Na obravnavanem prostoru Dolenjske se najstarejše meščanske naselbine pojavijo v virih sočasno kot na Gorenjskem ali slovenskem Štajerskem, vendar se na južnem Kranjskem - Dolenjskem in Notranjskem - kmalu začeta kazati dve posebnosti: zaostajanje v gostoti trgov in zlasti mest ter njihova neenakomerna razporeditev.²³ Medtem ko se do začetka 14. stoletja utrdi mestni naslov pri štirih spodnještajerskih in štirih gorenjskih mestih, se na Dolenjskem mestni naslov po tekmovanju s trškim pojavi in uveljavi le pri Kostanjevici (trg 1249, mesto 1252). V istem stoletju so nastali trgi vzhodne Dolenjske, ki se prvič omenjajo v naslednjem zaporedju: Otok (1251), Črnomelj (1277), Mokronog (1279), Metlika (1300) in Kronovo (1308). Gre torej za dve skupini naselij, osredotočeni na jugovzhodni rob Kranjske, t.j. na Belo krajino in pokrajino ob spodnji Krki, pri čemer je tudi najsevernejši trg Mokronog še v vzhodni polovici Dolenjske. Čeprav je bila le Kostanjevica neposredna ustanova Spanheimskih, je s slednjimi prav tako povezovati vzpon obeh belokranjskih tržnih središč. In če je šlo pri Črnomlju in Metliki pretežno za politični moment graditve spanheimskega in pozneje goriškega dinastičnega teritorija v Beli krajini, moremo videti vzrok zgoščenosti meščanskih naselij ob spodnji Krki v vse pomembnejši trgovski poti vzdolž reke. Posledica trgovskega prometa na isti prometnici vzhod-zahod ter interesov Goriških grofov in oglejskih fevdnikov v Ložu je na drugem

²³ Kronološki nastanek mest in trgov prim. po: J. Curk, n. d., str. 73-74; H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962, str. 1 sl.; Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 193; V. Melik, n. d., str. 299 sl. Podatki za Dolenjsko in Notranjsko so dopolnjeni z novimi ugotovitvami, o čemer podrobno govorimo v nadaljevanju.

koncu pojav najzgodnejših notranjskih trgov Planina (1217) in Loža (1237). Vmesni prostor, t.j. celotna zahodna polovica Dolenjske in območje onstran kraških prelazov do zahodnega roba slovenskega etničnega ozemlja, je zelo dolgo brez izpričanih trških naselbin in tudi Kostanjevica ostaja do nastanka Novega mesta (1365) edino mestno naselje vse od vzhodne kranjske meje do Gorice in istrskih obalnih mest na zahodu.

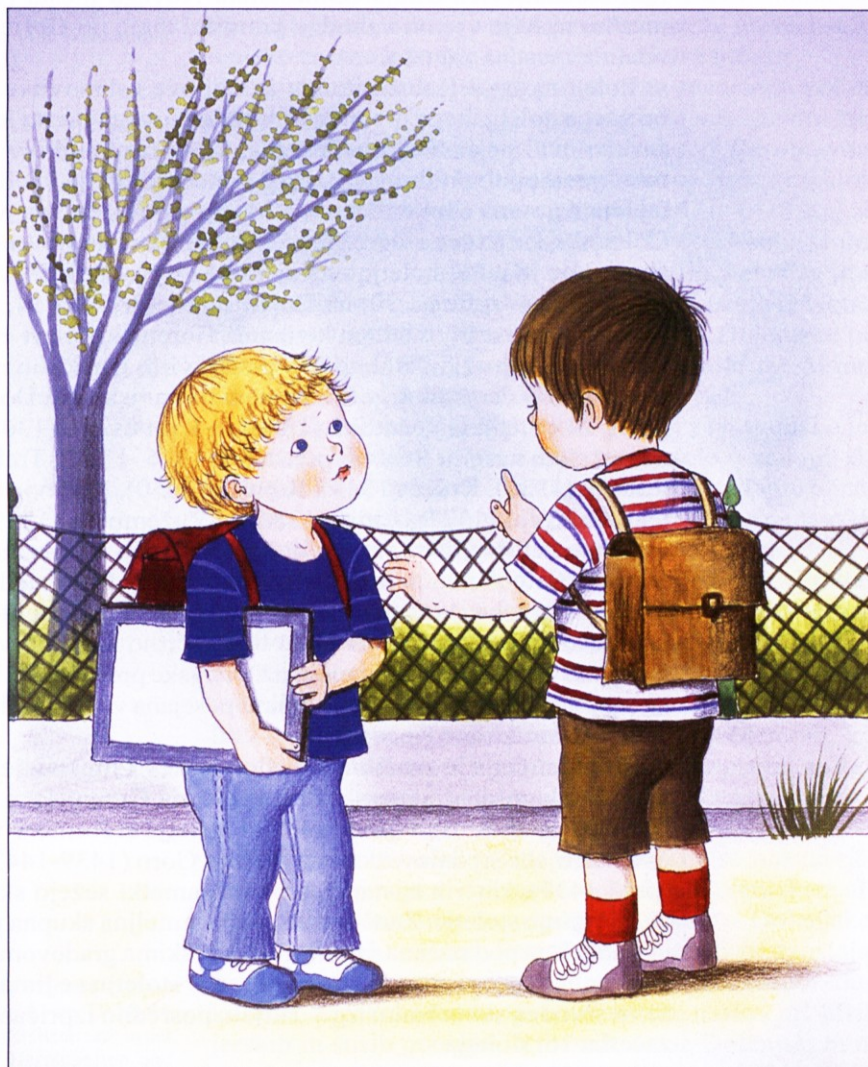
Poleg nastopa Habsburžanov in njihove ustanovitve najpomembnejšega dolenjskega urbanega središča Novega mesta je 14. stoletje zaznamoval pojav več novih trgov, ki so razporeditev meščanskih naselij temeljito predrugačili. Pred koncem stoletja je bil proces nastajanja trgov na Slovenskem večinoma zaključen, kar velja tudi za Dolenjsko, ne pa še za Gorenjsko in Notranjsko. Na slovenskem Štajerskem, kjer je v 13. stoletju omenjenih 12 trgov, se njihovo število do leta 1400 povzpne na 30, na Dolenjskem s treh na 14, na Notranjskem z dveh na tri, medtem ko ostaja Gorenjska le pri enem trgu. V primerjavi z drugimi stoletji je v pisnih virih izpričano največje število novih dolenjskih trgov, a le eden notranjski. Na Dolenjskem se poleg že omenjenih Metlike (1300) in Kronovega (1308) pojavi še devet trških naselij: Šentvid pri Stični (1326–1333), Trebnje (1335), Radeče (1338), Krško (1343), Ribnica (1350), Kočevje (1377), Poljane ob Kolpi (1377), Litija (1386) in Žužemberk (1399). Če že ne same utemeljitve, so skoraj vsi dolgovali vzpon dvema močnima rodbinama, Ortenburžanom in Celjskim, ter leta 1456 slednjič prišli v habsburške roke. V kronologiji novih trgov je opaziti tudi zanimivo tendenco. Videti je, kot da bi se trgi načrtno širili od vzhoda proti zahodu. Tako je v zahodni polovici Dolenjske pred letom 1350 izpričan en sam trg, konec stoletja pa je z njimi posejana vsa pokrajina, vključno z novokolonizirano Kočevsko.

Za 15. stoletje je značilna le še dopolnitev vzpostavljenega stanja: v slovenskem delu Štajerske šest trgov, na Gorenjskem in Notranjskem pa po dva. Še v prvi polovici stoletja srečamo v virih zadnja dva dolenjska srednjeveška trga: Višnjo Goro (1439–1443) in Svibno (pred 1439), katerih nastanek ali vsaj zametki sežejo skoraj gotovo že v prejšnje stoletje. Značilna za oba je temeljna skupna poteza: suburbialna lega pod starima visokosrednjeveškima gradovima, sedežema pomembnih gospodstev. Najpozneje v 15. stoletju se jima je pridružil še en soroden suburbialni trg – Turjak, posredno izpričan sicer šele v začetku 16. stoletja.

Zemljevid mest in trgov okoli leta 1500

GALERIJA IZVIRNIH ILUSTRACIJ MLADINSKIH DEL
OŠ dr. Pavla Lunačka Šentrupert

JELKA REICHMAN: DEKLICA IN FANTEK, 1993

Ilustracija za Ciciban

GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON (66)

Vstavi v 64. nadaljevanju (Rast XI/2000 št. 5, str. 484) geslo:

ZIERHEIMB (CIERHEIM, CIERHEIMB) IGNAC baron, misijonar
R. 29. jul. 1703 na Hmeljniku, u. 1772 ali pozneje na Dunaju. L. 1730 je bil poslan v Paragvaj in je tja prišel 1733. Štiri leta je bil misijonar v redukciji Loreto, 1737–40 v misijonu San Michael ob reki Urugvaj, nazadnje v misijonu Martires. Po izgonu jezuitov 1767 se je preselil na Dunaj in tam umrl. Zapustil je nekaj pisem, o tem, kako so kuga in druge bolezni morile Indijance, in o velikem uporu Indijancev proti Špancem 1742. – Šmitek Z.: Klic daljnih svetov, str. 122.

Vstavi v 65. nadaljevanju (Rast XI/2000, št. 6, str. 599-601) gesla:

ZUPANČIČ ANTON teolog in prevajalec
R. 13. jan. 1841 v Ljubljani, u. 7. sept. 1915 prav tam. Kot kaplan je služboval v Šmartnem pri Litiji 1868–71, postal predavatelj v ljubljanskem bogoslovju, konzistorialni svetnik, šolski inšpektor in papežev komornik. Pisal je leposlovne in poučne črtice, prvi pri nas pisal o vožnji z balonom (1865), prevajal teološka dela in med drugim gospodarsko razvil Katoliško tiskarno in knjigarno v Ljubljani. – SBL IV, str. 887.

ZUPANČIČ FRANC podjetnik in letalec
R. 14. dec. 1886 na Rakovniku pri Šentrupertu, u. 27. sept. 1953 v Ljubljani. Gimnazijo je študiral v Ljubljani, gradbeništvo pa v Gradcu, se kot inženir zaposlil v Trstu in projektiral na Krasu šole in mostove, v Štivanu izdeloval letalske modele in v Sodražici poskušal leteti. Med prvo vojno je bil ranjen, po vojni pa je sodeloval v bojih za severno mejo in bil večkrat odlikovan. Med drugo vojno je sabotiral delo za okupatorja in bil zaprt, po vojni pa je bil poslanec in poleg drugega predsednik ljubljanskega Aerokluba. Je tudi zaslužen za gradnjo železnice Šentjanž - Sevnica. – SBL IV, str. 892.

ZUPANČIČ VIKTOR družbenopolitični delavec
R. 6. sept. 1916 v Dobindolu, u. 24. apr. 1982 v Ljubljani, pok. na Navju. Po zlomu stare Jugoslavije se je priključil NOB, bil aktivist OF, partijski sekretar, sekretar občinskega komiteja in funkcionar v organih ljudske oblasti. Po vojni je bil predsednik okraja Novo mesto in okrajne konference SZDL, član republiške konference SZDL in republiški poslanec. Po preselitvi v Ljubljano je deloval v krajevni skupnosti Stadion in Brinje. – TV 15 9. sept. 1982 št. 36, str. 17 – s sliko.

ZUPANČIČ VITA (URŠA) surdopedagoginja
R. 21. okt. 1869 na Selih pri Šmarju na Dolenjskem, u. 25. jan. 1950 v Ljubljani. Po končanem učiteljskem je poučevala v Loškem Potoku in Metliki, napravila strokovni izpit za pouk gluhonemih in se izpopolnjevala v Beogradu, Zagrebu, Berlinu in na Dunaju in je pri pouku gluhonemih imela velike uspehe ter sodelovala pri ustanovitvi Podpornega društva za gluho-nemo mladino. Z I. Erbežnikom in V. Mazijem je sestavila Berilo za gluho-neme otroke 3. in 4. šolskega leta (1921). – SBL IV, str. 903.

***

ZUPANIČ IVO enolog
R. 9. dec. 1890 v Vajgnu pri Jarenini, u. 26. jun. 1986 v Mariboru. Po klasični gimnaziji v Mariboru je študiral agronomijo, bil prvo svetovno vojno v ruskem ujetništvu, se po vojni specializiral v vinarstvu in bil 1932-36

Josip Zure – Štembur

Franc Zwitter

ravnatelj kmetijske šole na Grmu, inšpektor banske uprave (1936–41) in pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine (1941–45), direktor Inštituta za vinarstvo v Mariboru (1946–59). Iz njegove šole je vrsta naših najboljših vinarjev, kletarjev in degustatorjev itd. Napisal je več knjig o vinskih boleznih, kletarstvu in vinogradništvu. – SBL IV, str. 905.

ZUPANIČ NIKO gl. ŽUPANIČ (ŽUPANIĆ) NIKO!

ZURC JOSIP – ŠTEMBUR politik in gostilničar

R. 4. avg. 1861 v Kandiji pri Novem mestu, u. 6. okt. 1930 prav tam. Osnovno šolo in prvi razred gimnazije je obiskoval v Novem mestu, se izučil za mesarja in po odsluženi vojaščini prevzel gostilno ter se kot samouk ukvarjal z živinozdravništvom. Bil je 25 let župan največje kranjske občine Šmihel - Stopiče, 18 let predsednik okrajnega šolskega sveta in 1913 izvoljen na listi Slovenske ljudske stranke v deželni zbor. Po njegovi zaslugi je dobila Kandija železniško postajo, zgrajen je bil železobetonski most v Vavti vasi in zgrajenih več šolskih poslopij. Bil je duhovit, priljubljen gostilničar in šaljivec in o njem kroži še danes veliko anekdot. – SBL IV, str. 907.

ZWITTER FRANC zgodovinar, akademik, Trdinov nagradenec

R. 24. okt. 1905 v Beli Cerkvi, u. 14. apr. 1988 v Ljubljani, pok. v Beli Cerkvi. Po maturi na novomeški gimnaziji (1924) je študiral zgodovino in geografijo v Ljubljani in na Dunaju ter 1928 na ljubljanski univerzi diplomiral in promoviral. L. 1937 je postal privatni docent na ljubljanski univerzi (naslednje leto pa redni), in sicer za občo zgodovino srednjega veka. Po italijanski kapitulaciji se je iz konfinacije prebil na Primorsko in v Belo krajino ter postal direktor Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS na Dolenjskem. Po vojni je bil rektor in prorektor ljubljanske univerze ter član SAZU. Prejel je visoka državna odlikovanja, nagrado Avnoj, bil častni doktor ljubljanske univerze itd. – SBL IV, str. 908.

ŽABKAR ALBIN matematik

R. 1. marca 1901 v Krškem, u. 1. avg. 1962 v Ljubljani. Po maturi na šentviški gimnaziji (1920) je študiral matematiko in fiziko na ljubljanski univerzi ter po diplomi poučeval v Kočevju (1924/5), na ljubljanskih srednjih šolah in honorarno na univerzi. Po vojni je bil inšpektor za matematiko in fiziko in sodeloval pri sestavi številnih učnih knjig za aritmetiko, algebro in fiziko za srednje šole. Bil je blagohoten učitelj številnim dijaškim generacijam. – SBL IV, str. 915.

ŽABKAR AVGUST industrialec

R. 22. jul. 1855 na Dobah pri Kostanjevici, u. 18. apr. 1930 v Ljubljani. Po osnovni šoli se je v Novem mestu izučil za ključavničarja in obiskoval nedeljsko obrtno šolo, se izpopolnjeval na Dunaju in 1888 v Ljubljani odprl ključavničarsko delavnico. L. 1896 je začel graditi tovarno in 1901 prijavil livarno železa ter strojno in stavbno ključavničarstvo. Svoje podjetje je z Ivanom Kastelcem 1912 preosnoval v javno trgovsko družbo Kastelic et. Ž. Tovarna je zaposlovala 150 delavcev in se uveljavila tudi na tujem. L. 1919 je bila ustanovljena delniška družba Strojne tovarne in livarne, ki je odkupila podjetje Kastelic et Ž. Žabkar je gmotno podpiral izdajanje učbenikov za obrtne nadaljevalne šole. – SBL IV, str. 915.

ŽABKAR JOŽE pravnik

R. 22. jul. 1915 v Veliki vasi pri Krškem. Gimnazijo je končal v Šentvidu nad Ljubljano, študiral pravo in 1941 diplomiral. V NOB je sodeloval od 1943, bil član vojaškega sodišča, 1944 sodni inštruktor glavnega štaba Slovenije na območju IX. korpusa NOV in POS, kjer je organiziral vojaška sodišča. Po vojni je bil okrožni javni tožilec v Celju, Ajdovščini, Postojni in Mariboru in od 1959 20 let predsednik okrožnega sodišča v Mariboru. Udeleževal se je tudi v konjeniškem športu, bil član republiške in zvezne konjeniške zveze. Prejel je več visokih odlikovanj in priznanj in tudi Bloudkovo plaketo. – Prim. SBL 18. snopič, str. 377.

Lojze Žabkar

ŽABKAR JOŽE šolnik

R. 20. jan. 1900 v Krškem (brat Albina), u. 21. marca 1985 v Ljubljani. L. 1919 je končal ljubljansko učiteljsiše, opravil usposobljenostni izpit za poučevanje na meščanskih šolah in poučeval matematiko in fiziko na meščanski šoli v Krškem, od 1944 do 1945 na meščanski šoli in gimnaziji na osvobojenem ozemlju ter bil član odseka za šolstvo pri SNOS. Po vojni je poučeval na gimnaziji in učiteljsiše v Ljubljani, bil inšpektor za matematiko in fiziko na osnovnih šolah ter sodeloval pri pisanju učbenikov za aritmetiko, algebro in geometrijo na osnovnih šolah ter skupaj s Kvaternikom in svojim bratom Albinom fiziko za nižje razrede srednjih šol. – SBL IV, str. 916.

ŽABKAR LOJZE (JOŽE) teolog in pesnik

R. 5. jan. 1910 na Mikotah pri Raki, u. 23. jun. 1983 v Ljubljani. Po maturi na klasični gimnaziji je stopil v križniški red, študiral teologijo in filozofijo na jezuitski univerzi v Innsbrucku (1932-34) in teologijo v Ljubljani (1934-37) ter bil 1936 posvečen. Bil je kaplan v Metliki, ravnatelj Vajenskega doma v Ljubljani, kaplan oz. župnik v Črnomlju (1941-69), nato do smrti župnik v Kropi na Gorenjskem. Literarno se je udejstvoval že kot dijak in objavljaval v dijaškem listu Žar, Mentorju, Kresu, Vigredi itd. Leta 1981 je izdal zbirko Brevir moj v travi in zanj prejel Kajuhovo nagrado. Kot krščanski socialist je sodeloval pri Delavski pravici, sodeloval od začetka v OF, pomagal organizirati partizansko šolstvo in ustanoviti versko komisijo pri SNOS. L. 1959 je prejel red bratstva in enotnosti s srebrnim vencem in 1974 red za narod s srebrnimi žarki. – SBL IV, str. 917.

ŽAGAR CILKA književnica in prevajalka

R. 1939 na Dobravi pri Kostanjevici. Po poklicu je učiteljica. L. 1960 je z možem odšla v Avstralijo. Najprej je živela v Canberri in se preživljala kot natakaraica, po dveh letih je začela poučevati otroke staroselcev in, da bi laže učila, študirala specialno pedagogiko in kulturo staroselcev, poleg tega pa še kriminologijo. Na podlagi pisem staroselskih otrok je napisala svojo prvo knjigo. Že prej pa je v stari domovini objavljala pesmi in črtice v Rodni grudi in Slovenskem koledarju. Piše pa tudi v angleščini. L. 1995 je Mohorjeva družba izdala slovenski prevod njenega romana Barbara, ki obravnava življenje Slovencev v Avstraliji, I. 2000 pa Mladinska knjiga delo Magdalena med črnimi opali. – Slovenska izseljenska književnost I, str. 373, 286. Dolenjski list, 28. sept. 2000, št. 39, str. 21 – s sliko.

ŽAGAR DRAGO psiholog

R. 21. okt. 1941 na Podvrhu pri Kočevju. Po končanem učiteljsiše je študiral na filozofski fakulteti v Ljubljani in 1968 diplomiral iz psihologije in pedagogike. Po odsluženju vojaščini je bil strokovni sekretar pri mednarodni raziskavi o Vplivu okolja na uspeh in osebnostne lastnosti učencev, bil 1971 izvoljen za asistenta na Oddelku za psihologijo FF v Ljubljani in 1979 promoviral. Leta 1980 je postal docent, 1986 pa izredni profesor za pedagogiko in psihologijo. Udeležil se je aktivno več kongresov in posvetovanj v Sloveniji in na Hrvaškem in sodeloval s članki v Anthroposu in Sodobni pedagogiki. – Univerza v Ljubljani III – 1. del, str. 148, IV – 4. del, str. 134. Kdo je kdo 1993, str. 256.

ŽAGAR FRANCE didaktik

R. 13. nov. 1932 v Ljubljani, kjer tudi živi. Po maturi je študiral slavistiko, 1957 diplomiral in 1986 magistriral z nalogo Pouk slovnice v višjih razredih osnovne šole. Poučeval je na osnovnih šolah v Šentrupertu, Dobropolju, Škofljici in Ljubljani in 1973 postal profesor višje šole za metodiko slovenskega jezika na Pedagoški akademiji v Ljubljani in promoviral. S poljudnimi in strokovnimi članki sodeluje v Prosvetnem delavcu in Jeziku in slovstvu in drugod. Je avtor vrste jezikovnih vadnic za višje razrede osnovnih šol (Naš jezik 6, Naš jezik 7, Naš jezik 8), Slovenske slovnice in jezikovne vadnice itd. – SBL IV, str. 920, Univerza v Ljubljani III-2, str. 1346.

Foto: MiM

Jožica Dornič

ŽAGAR JANEZ urednik in prevajalec

R. 1. okt. 1903 na Pancah pri Lipoglavu, u. 21. nov. 1972 v Ljubljani. Gimnazijo je študiral v Ljubljani in opravil v Karlovcu izpite za višjo gimnazijo brez mature, obiskoval dramatično šolo, bil vodja Založbe Modra ptica ter revije Modra ptica. Pri založbi je dosegel velik uspeh s premišljenim programom, pridobil 5000 naročnikov in za sodelovanje najboljše prevajalce za pomembna dela iz svetovne literature (VI. Levstik, O. Župančič, dr. S. Leben) ter med svoje izdaje je uvrstil tudi vidnejše slovenske avtorje (Al. Gradnik, VI. Bartol, B. Vodušek, M. Boršnik). Udeleževal se je tudi kot recitator in režiser, pisec pesmi in kratke proze ter prevajalec iz nemščine in ruščine. – SBL IV, str. 920.

ŽAGAR (SAGAR) JANEZ MIHAEL zdravnik in veterinar

R. 2. nov. 1732 v Damlju pri Vinici, u. 18. jul. 1813 v Pragi. Sprva je bil doma pastir, nato se je šolal v Križevcih na Hrvaškem in pri jezuitih v Zagrebu, študiral v Gradcu filozofijo, na Dunaju pa medicino in promoviral 1762 za doktorja zdravilstva. Kot fizik na Moravskem je bil za požrtvovalno delo pri zatiranju nalezljivih bolezni ljudi in živali 1775 izvoljen za člana nemške akademije v Anspachu. L. 1776 mu je cesarica Marija Terezija podelila plemstvo. Objavil je samostojno 13 knjig in je eden vodilnih nozologov 18. stoletja. Pomembno je tudi njegovo delo v veterini, saj je med prvimi opisal parkljevko in slinavko. Pisal je v nemščini in latinščini. – SBL IV, str. 921.

ŽAGAR JOŽICA por. DORNIŽ novinarka in urednica

R. 26. jan. 1967 v Novem mestu. Osnovno šolo je obiskovala v Bršljinu, se 1982 vpisala v srednjo družboslovno šolo v Črnomlju in v 4. letniku izdelala geografsko-sociološko nalogo "Moja krajevna skupnost Trebelno" ter z njo zmagala na republiškem tekmovanju Gibanje znanost mladini (objavljeno v Geografskem obzorniku 23/1986, str. 29-35). L. 1986-91 je študirala na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo in po diplomi takoj nastopila službo v Dolenjskem listu. Po smrti urednika Marjana Legana je prevzela njegovo delo in postala februarja 2000 odgovorna urednica lista. – Osební podatki. Dolenjski list 50/2000, 17. febr., št. 7, priloga: Dolenjski list 50 let, str. 4 – s sliko.

ŽAGAR NIKOLAJ šolnik, mecen

R. 10. jul. 1851 v Damlju pri Vinici, u. 27. jan. 1934 v Mariboru. Po končani gimnaziji (prvi razred je obiskoval v š.l. 1864/5 v Novem mestu) je študiral klasično filologijo in služboval kot profesor 20 let v Rusiji, nato v Dalmaciji (1891 – 1904) in do upokojitve v Mariboru. Živel je skromno in kot upokojenec zapustil 80.000 dinarjev za štipendije belokranjskih dijakov, predvsem iz Damlja in Dolnjega Suhorja, 41.000 dinarjev Družbi sv. Cirila in Metoda, svojo knjižnico pa mariborski gimnaziji. – Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda 1935, str. 80 – s sliko. Vodopivec P.: Luka Knafelj, str. 90.

ŽAKELJ ANTON psevd. Rodoljub Ledinski, pesnik in zapisovalec ljudskih pesmi

R. 14. okt. 1816 v Ledinah nad Idrijo, u. 26. apr. 1868 v Velikem Trnu nad Leskovcem. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani, Karlovcu in (5. in 6. r.) v Novem mestu (1833 – 35), bogoslovje pa v Ljubljani in bil 1842 ordiniran. Kot kaplan je služboval v Ribnici, Dobrniču in Mirni Peči, v Pobočju, Sostrem in Velikem Trnu (od 1866 do smrti). Poleg šolskih jezikov je obvladal francoščino, italijanščino in slovanske jezike, objavljala pesmi pod psevdonom Rodoljub Ledinski, ki sodijo med najboljše v tistem času, pa tudi prevajal. Pomemben in znan je predvsem kot zapisovalec ljudskih pesmi (Mlada Breda, Mlada Zora), vendar jih je po tedanji navadi popravljal, razširil in spreminjal tudi ritem. – SBL IV, str. 930.

ŽARGI RADO infektolog

R. 21. jan. 1918 v Kostanjevici na Krki, u. 21. jun. 1993 v Ljubljani. Po maturi na ljubljanski gimnaziji (1930) je študiral medicino v Ljubljani in

Nikolaj Žagar

Padovi, 1969 promoviral v Ljubljani, opravil specializacijo iz infektologije in bil 1970–1987 predstojnik oz. direktor infekcijske klinike ter predstojnik katedre za infekcijske bolezni in epidemiologijo. Na Medicinski fakulteti je bil 1966 izvoljen za docenta, 1970 za izrednega in 1974 za rednega profesorja. Izpopolnjeval se je na domačih in tujih klinikah in objavil nad 80 strokovnih prispevkov ter prejel več državnih odlikovanj. – SBL IV, str. 933.

ŽELEZNIK ALFRED novinar in družbenopolitični delavec

R. 6. jan. 1945 v Merkersdorfu v Nemčiji. Osnovno šolo je obiskoval v Boštanju, nižjo gimnazijo v Sevnici in maturiral na gimnaziji v Brežicah 1965. Po maturi je študiral na FSPN v Ljubljani, bil eno leto v Ameriki (izmenjava študentov), odslužil vojaški rok in 1969 diplomiral. V letih 1970–1988 je bil novinar pri Dolenjskem listu, nato svobodni novinar do upokojitve 2000. Leta 1993 je bil sekretar mednarodne komisije za proučevanje varnosti jedrske elektrarne v Krškem, nato koordinator stranke LDS za Zasavje, Posavje in Belo krajino. Leta 1998 je uredil Kroniko Boštanja ob 800-letnici kraja. – Osební podatki. Dolenjski list 26/1975, 6. febr., št. 6 (prav 7), str. 32 – karikatura.

ŽELEZNIK MARTIN cerkveni skladatelj in zborovodja

R. 18. nov. 1891 v Velikih Brusnicah, u. 2. avg. 1962 v Kranju. Po osnovni šoli se je učil glasbe pri organistu Francetu Raku na Otočcu in pri Ignaciju Hladniku, obiskoval ljubljansko orglarsko šolo, bil organist v Voloskem, na Vojskem in v Trziču, opravil izpit na meščanski šoli in 1925 maturiral na ljubljanskem učiteljskišču. Nato je postal učitelj v Sorici nad Škofjo Loko. Po vojni je bil učitelj in upravitelj v Sorici in učitelj glasbe na gimnaziji v Kranju, po upokojitvi pa je bil tam do smrti organist. Je eden najpomembnejših cerkvenih skladateljev. Veliko njegovih skladb je ostalo še neobjavljenih, predvsem orgelskih. Bil je odličen organist in improvizator ter glasbeni pedagog in zborovodja. – S. Trobina: Slovenski cerkveni skladatelji, str. 172 – slika. SBL IV, str. 943.

ŽELEZNIK MILAN umetnostni zgodovinar in konservator

R. 27. febr. 1929 v Ljubljani, u. 31. maja 1987 prav tam. Po maturi je študiral umetnostno zgodovino v Ljubljani in 1953 diplomiral. Služboval je kot restavrador pri Republiškem zavodu za spomeniško varstvo, preimenovanem 1962 v Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana. Kot konservatorski svetnik je svoje bogato teoretično in praktično znanje prenašal tudi na mlajše generacije. Bil je tudi plodovit pisec in je posebno pozornost posvečal oltarjem v slovenskih cerkvah. Objavljal v Zborniku za umetnostno zgodovino, Loških razgledih in drugod ter kot konservator delal tudi na Dolenjskem (Nova Štifta, Bogenšperk, Stična, Višnja Gora), na Kočevskem in v Beli krajini. – SBL IV 943.

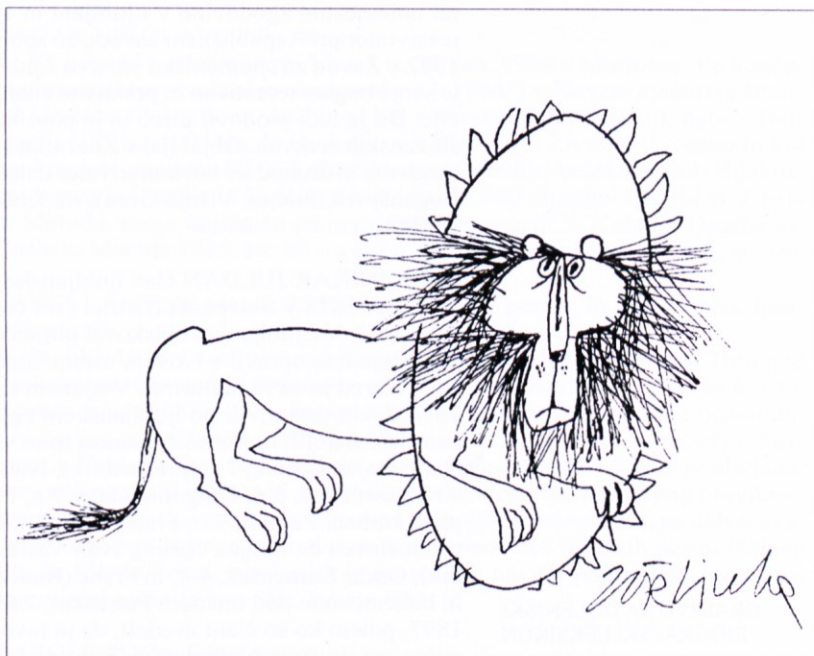
ŽELEZNIKAR JULIJAN član ljubljanske in novomeške literarne Zadruga

R. 3. jul. 1878 v Slovenski Bistrici (sin časnikarja Ivana), u. kot jurist 14. nov. 1902. V Ljubljani je obiskoval gimnazijo, v 7. razredu prekinil šolanje, naslednje leto opravil v Novem mestu istočasno s Kettejem sprejemni izpit za 7. razred in 1898 maturiral. V njunem stanovanju v Kandiji 59 so 5. nov. 1896 dijaki ustanovili po ljubljanskem zgledu ilegalno društvo Zadruga, v katerem so gojili literarno dejavnost in se vadili v govorništvo. Sprva so bili člani: Bojan Drenik, 7.r. (predsednik), Ivan Polovič, 7.r., Julijan Železnikar, 7.r., Jožef Žorž, 5.r., Dragotin Kette, 7.r., Franc Sešek, 6.r. (tajnik), pozneje pa še Mihael Zevnik, 7.r., Franc Turk, 6.r. (brat novomeškega profesorja in trdinoslovca dr. Alojza Turka), Ivan Vasič, 5.r. (kasnejši novomeški odvetnik), Oskar Kamenšek, 4.r., in Franc (Radivoj) Peterlin, 5.r. (kasnejši pesnik in bohem, znan pod imenom Petruška). Zadruga je prenehala delovati julija 1897, potem ko so člani zvedeli, da je ravnateljstvo gimnazije obveščeno o njihovem društvu. Novomeška Zadruga še daleč ni tako pomembna, kot je bila ljubljanska, v literarni zgodovini se omenja predvsem zaradi Ketteja, ki je bil v njej najzrelejši in ki je že pred prihodom v Novo mesto bil priznan

pesnik Ljubljanskega zvona, osrednje slovenske literarne revije. – Cankarjev zbornik. Uredil dr. Joža Glonar (l. 1921), str. 32 – 46. Dolenjska prosveta II/1955, št. 1, str. 17-25. Slavistična revija III/1950, str. 165.

ŽEMLJA (SCHEMLA) JOŽEF pesnik, prevajalec in zapisovalec ljudskih pesmi

R. 10. febr. 1805 na Selu pri Žirovnici na Gorenjskem, u. 15. sept. 1843 na Ovsišah pri Podnartu. Gimnazijo in bogoslovje je študiral v Ljubljani, bil 1829 posvečen in služboval kot duhovnik v Žužemberku, Toplicah na Dol., Ambrusu v Suhi krajini, nazadnje pa na Ovsišah. Pesmi je objavljaj v Kranjski čbelici in Novicah in pisal predvsem pod vplivom Vodnika in Prešerna. Leta 1843 je izdal v knjigi povest Sedem sinov, kjer se je metrično zgledoval pri stancih Prešernovega Uvoda h Krstu pri Savici, njegove lirske pesmi pa kažejo močan Vodnikov vpliv, in sicer v vsebini, slogu in metriki, kar nazorno kaže tudi tale kitica iz pesmi "Dolenc", nastale v času pesnikovega službovanja med Dolenjci: "Osuša mi lice kmetija, // Lisc, Trška in druge goré, // hrast, slive, konj, z voli kupčija, // Ljubanic, Hrib mene rede." – SBL IV, str. 950. Gspan A.: Cvetnik slovenskega umetnega pesništva II, str. 113.

November – december 2000

Foto: MIM

Koncert v Žužemberku

Foto: MIM

Maja Rabszelj na svoji razstavi v Kulturnem centru Janeza Trdine v Novem mestu

KOSTANJEVICA NA KRKI, 3. novembra – Društvo likovnikov Krško Oko je v gostilni Žolnir pripravilo likovno razstavo za ohranitev kulturne in naravne dediščine, na kateri so sodelovali učenci osnovnih šol iz Kostanjevice, Leskovca in Senovega. Otvoritev so popestrili citrarka Maruša Urbanč in kitarski duo Krešo Petrača in Reneja Lisca iz Zagreba.

RIBNICA, 3. novembra – V Galeriji Miklova hiša so odprli razstavo video ambienta Nataše Prosenec.

LOKA PRI ZIDANEM MOSTU, 4. novembra – Starejše krajane je na srečanju s krajšim literarnim programom presenetila pisateljica Zora Tavčar in njen soprog Alojz Rebula.

TREBNJE, 4. – 5. novembra – Območna izpostava Sklada je organizirala seminar za igralce amaterskih gledaliških mladinskih in odraslih skupin.

ŽUŽEMBERK, 5. novembra – Mešani in moški pevski zbor Cantemus ter župnijski zbor iz Vavte vasi so imeli v župnijski cerkvi sv. Mohorja in Fortunata koncert cerkvene glasbe skupaj s priložnostnim orkestrom pod vodstvom dirigenta Aleša Makavca, ki je nastopal tudi kot orglar. Kot sopranistka se je predstavila Mojca Saje, kot organist pa Matej Burger.

NOVO MESTO, 6. novembra – Na koncertu iz mednarodnega cikla Musica Danubiana sta v Glasbeni šoli Marjana Kozine nastopila violinist Tomaž Lorenz in harfistka Mojca Zlobko v duu in kot solista. – Evangelijska cerkev Novo mesto in Kulturni center Janeza Trdine sta pripravila dobrodelni koncert v počastitev dneva reformacije. Nastopili so mešani oktet Benediction iz ZDA, pianist Tomislav Frančiškovič in pevka Patty Davis.

NOVO MESTO, 7. novembra – V Galeriji Krka so odprli razstavo del slikarja Ivana Čarga iz zbirke njegovih potomcev. Izbrana dela je predstavil Jožef Matijević, nastopil pa je tudi Slovenski sekstet klarinetov.

NOVO MESTO, 8. novembra – Rom Bogdan Miklič iz Ruperčvrha je v sodelovanju s snemalcem Sebastijanom Ajdiškom posnel video Cigani nekoč, Romi danes, ki so ga predstavili v Kulturnem centru Janeza Trdine. Glasbo iz filma sta v živo zaigrala Milan Hudorovac in Emanuela Brule.

ČRNOMELJ, 9. novembra – Pesmi odraščajočega dekleta je naslov pesniške zbirke dijakinje črnomaljske gimnazije Maje Žugelj, ki so jo predstavili v knjižnici.

NOVO MESTO, 9. novembra – V Kulturnem centru Janeza Trdine so odprli razstavo Podobe uspešnih aktivnosti domače samostojne ustvarjalke na področju kulture Maje Rabszelj. Avtorico je predstavil Jožef Matijević, otvoritev pa sta z glasbo popestrili flautistka Janja Pibernik in pianistka Cvetka Krampelj. – Na drugem koncertu jubilejne desete sezone koncertnega cikla mladih GM Oder 2000/2001 se je v Glasbeni šoli Marjana Kozine predstavila mlada nadarjena pianistka Nina Prešiček, ki je nastopila tudi v črnomaljski glasbeni šoli.

NOVO MESTO, 9. novembra – Baletna pedagoginja Ana Trojnar je v Kulturnem centru Janeza Trdine predstavila avtorski projekt sodobnega plesa z naslovom Polet.

KOČEVJE, 10. novembra – V Šeškovem domu so na večeru partizanskih pesmi, ki so ga naslovili Pesem ne pozna meja, je peta iz srca, nastopili: Moški pevski zbor Svoboda in vokalne skupine Odmev, Prijatelji, Nagelj in Cantate Domino.

KRŠKO, 10. novembra – V kulturnem domu je bila na ogled komedija Gospod gre na lov v izvedbi Mestnega gledališča ljubljanskega.

RATEŽ, 10. novembra – Na Rudijeve večeru v gostilni Vovko, ki je bil posvečen martinovanju, so nastopili pesnik Smiljan Trobiš iz Novega mesta, ansambel Mačkoni iz Brusnic in Fantje z vasi iz Škocjana.

NOVO MESTO, 13. – 14. novembra – V Domu kulture je z dramo Poseben dan gostovalo Slovensko stalno gledališče iz Trsta.

Foto: MiM

Novomeški župan Tone Starc je odprl razstavo Branka Suhyja (na sliki desno) v Jakčevem domu v Novem mestu

Foto: MiM

Dr. Boris Paternu na obisku v Šentrupertu

NOVO MESTO, 13. – 17. novembra – Glasbena šola Marjana Kozine je priredila seminar za trobento, ki ga je vodil svetovno priznani strokovnjak prof. Bo Nilsson z asistentom prof. Stankom Arnoldom. Ob koncu so udeleženci pripravili koncert.

NOVO MESTO, 15. novembra – V Galeriji Luna so na ogled postavili razstavo fotografij, ki so bile nagrajene na natečaju Pro foto centra Cumulus. Tema natečaja je bil Rock Otočec 2000.

KRŠKO, 16. novembra – Na literarno – glasbenem večeru Pod dežnikom so se v kavarni Rondo predstavili pesnici Barbara Pungerčič in Tatjana Lapuh ter glasbenici Mateja in Jerneja Žarn.

NOVO MESTO, 16. novembra – V Knjižnici Mirana Jarca so predstavili najnovejšo knjigo iz zbirke Grajske stavbe avtorja Ivana Stoparja z naslovom Gradovi v dolini Krke. – V klubu LokalPatriot se je na literarno-glasbenem večeru predstavil pesnik in pisatelj Matjaž Pikalo s svojo glasbeno skupino Autodafe. – Skupina starih za samopomoč Julija je v počastitev 200-letnice pesnikovega rojstva odprla razstavo z naslovom Pesnik France Prešeren v podobi in sliki. Nastopili so citrarka Andreja Sintič ter prof. Marjan Dobovšek in pesnik Smiljan Trobiš z recitalom Prešernove poezije.

ČRNOMELJ, 17. novembra – Mladinski literarni klub Bele krajine je povabil na literarni večer, na katerem je Jurij Majerle iz Radencev v Poljanski dolini predstavil svoje pesmi.

NOVO MESTO, 17. novembra – Župan Tone Starc je v Jakčevem domu odprl razstavo slik akademskega slikarja prof. Branka Suhyja. Avtorja in njegova dela je predstavil direktor Moderne galerije v Zagrebu Igor Zidič. – Mestna občina Novo mesto je vse večji, tudi mednarodni, uspeh mešanega pevskega zbora Pomlad, ki ga vodi Jožica Prus, počastila s slovesnim sprejemom v Hotelu Krka. Uspešno pot Pomladi je opisala Staša Vovk, Iva Vrbanjič na čelu in Tadej Božič na saksofonu pa sta slovesnost pospremila z glasbo.

RIBNICA, 17. novembra – V Galeriji Miklova hiša so na ogled postavili razstavo skulptur Matjaža Počivalška.

SEVNICA, 17. novembra – Učenci domače glasbene šole so popestrili otvoritev likovne razstave mlade domače slikarke Nene Bedek.

ŠENTRUPERT, 17. novembra – Bralno društvo za Dolenjsko, Belo krajino in Posavje je v osnovno šolo dr. Pavla Lunačka povabilo na srečanje z akademikom dr. Borisom Paternujem.

METLIKA, 18. novembra – Ob občinskem prazniku so pred gradom odkrili doprsni kip Engelberta Gangla, v Ganglovm razstavišču pa so odprli priložnostno razstavo in pripravili literarni večer, posvečen temu zaslužnemu Metličanu. Belokranjsko muzejsko društvo je izdalo o njem tudi knjižico.

SENOVO, 18. in 19. novembra – Območna izpostava Sklada je v osnovni šoli priredila odrsko scenografsko delavnico pod mentorstvom scenografinke Eke Vogelgnik.

SEVNICA, 18. novembra – V Lutrovski kleti gradu sta imela koncert mešani pevski zbor Primoža Trubarja iz Loke pri Zidanem Mostu in sevniški oktet Jurija Dalmatina.

ŠENTJERNEJ, 18. novembra – Na Martinovem koncertu, ki ga je v osnovni šoli priredil Vinogradniški oktet, je bil gost kvintet trobil iz Šentjerneja.

ŠKOCJAN, 18. novembra – Na letnem koncertu so v gostilni Luzar nastopile članice dekliske pevske in folklorne skupine Plamen. Na citre je zaiargal Darko Duh.

SEVNICA, 19. novembra – Je hramček odprt je bil naslov koncerta skupin ljudskih pevcev v jedilnici Lisce.

NOVO MESTO, 21. novembra – 250-letnici Bachove smrti je bil posvečen koncert Zagrebških solistov v Kulturnem centru Janeza Trdine.

BREŽICE, 22. novembra – V kavarni AmarCORD so na ogled postavili razstavo umetniških fotografij Hrvoje Oršaniča z naslovom Zdrave vode.

BREŽICE, 23. novembra – V Mladinskem centru je nastopila folk skupina Hetret.

NOVO MESTO, 23. novembra – Trio bobnarjev Cris - Nataša - Vasja je pospremil otvoritev razstave Kolaž - Dekolaž domačinke Vesne Hodnik v kavabaru Pri slonu.

Etnologinja Ivica Križ ob razstavnem predmetu - panju v lesenem kipu

Prevajalec Damijan Šinigoj in pesnik Klemen Pisk v Knjigarni Goga v Novem mestu med predstavitvijo knjižnih novosti

DOLENJSKE TOPLICE, 24. novembra – V cerkvi sv. Ane sta pela pevsko zbor Ivana Cankarja z Vrhnike in zbor iz Logatca, po maši pa je nastopil tudi mešani peski zbor Revoz iz Novega mesta.

NOVO MESTO, 24. novembra – Ob zaključku jubilejnega leta, v katerem Dolenjski muzej praznuje petdesetletnico delovanja, so odprli etnološko razstavo Medičarstvo in svečarstvo na Dolenjskem etnologinje Ivice Križ. Razstavo je odprl direktor Uprave RS za kulturno dediščino Stane Mrvič, v kulturnem programu pa je nastopila skupina Kurja koža. – V Knjigarni Goga so predstavili novo kuharsko knjigo Kuhinja Slovenije.

BRESTANICA, 25. novembra – Na gradu Rajhenburg je potekal zaključni koncert udeležencev seminarja Oblikovanje zborovskega zvoka.

NOVO MESTO, 25. novembra – Novomeška pesnica Marjanca Kočevar je priredila literarni salon, posvečen 70-letnici rojstva pesnika in dramatika Gregorja Strniše. Večer sta z glasbo popestrila Valentina in Blaž Praprotnik iz Slovenj Gradca, z razstavo fotografij pa se je predstavil Blaž Mirt iz Velikega Kamna pri Senovem.

TREBNJE, 25. novembra – Osem oktetov se je v kulturnem domu udeležilo prvega srečanja oktetov na območju Dolenjske, Bele krajine in Posavja. – Območna izpostava Sklada je organizirala republiški seminar za izvajanje koračnic, ki ga je vodil uveljavljeni skladatelj Vinko Štruelc.

KOČEVJE, 27. novembra – Klub literatov Kočevske je v Šeškovem domu pripravil prireditev z naslovom Podarimo jim mavrico. S predstavo se je predstavila dramska skupina OŠ Zbora odposlancev, gostja prireditve pa je bila igralka Milena Zupančič.

NOVO MESTO, 29. novembra – Prešernovo obletnico rojstva so v Kulturnem centru Janeza Trdine počastili z monodramo Matjaža Kmecla Srečanje s Prešernom v izvedbi igralca Jožefa Repoše in z razstavo Prešeren v upodobitvah v avli Knjižnice Mirana Jarca.

NOVO MESTO, 30. novembra – Biti Rom, romski otrok je naslov nove knjige Rajka Šajnoviča, ki so jo predstavili v Knjižnici Mirana Jarca. Nastopili so mladi Romi iz šmihelske osnovne šole. – Novomeška in krška izpostava Sklada sta pripravili skupno prireditev Grajski nokturno, najprej v gradu Grm in kasneje še na gradu Rajhenburg v Brestanici. – Mešani pevski zbor Krka se je udeležil prireditve Mednarodno adventno petje Dunaj 2000.

TREBNJE, 30. novembra – V domu starejših občanov je potekalo drugo medobmočno srečanje upokojenskih pevskih zborov Dolenjske, Bele krajine in Posavja. – Osnovna šola je ob 200-letnici rojstva Prešerna povabila na zaključno predstavitev projekta Prešeren in njegov čas v kulturni dom.

KOSTANJEVICA, novembra – Galerija Božidarja Jakca je obogatila svoj fond umetniških del z novima dragocenima umetninama, oljnima slikama na platnu z naslovom Kurent in Glasba, kar je omogočila Tovarna zdravil Krka Novo mesto.

LITIJA, novembra – Zavod za izobraževanje in kulturo Litija je ob 50-letnici slikarja naive Francija Lesjaka izdal likovno monografijo Svet.

NOVO MESTO, novembra – Založba Erro je v zbirki Ana pripravila novo izdajo knjižne uspešnice, otroško glasbeno slikanico Pojoči škrat. – Založba Goga je izdala prvi knjigi iz svojega literarnega programa: pesniško zbirko Visoko in nagubano prapočelo Klemna Piska ter roman Kratek izlet hrvaškega pisatelja Ratka Cvetniča v prevodu Damijana Šinigoja.

RIBNICA, novembra – V romarski cerkvi pri Novi Štifti sta uveljavljena violinista Slavko Zrimšek in Branko Brezavžček ob orglarski spremljavi Vlaste Doležal Rus pripravila koncert klasične glasbe. – V Galeriji Miklove hiše so postavili razstavo avtorice Nataše Prosenec.

SEVNICA, novembra – V knjižnici je svojo tretjo pesniško zbirko Te moje pesmi predstavil domači pesnik in kipar Rudi Stopar. Pesmi je prebiral igralec Zvone Hribar. Spregovorila sta še hrvaški pesnik Enes Kišević in Primož Repar iz ljubljanske založbe Apokalipsa. V kulturnem programu so nastopili učenci domače glasbene šole.

NOVO MESTO, 1. decembra – V knjižnici frančiškanskega samostana so odprli razstavo Umetniki za Karitas z deli, ki so nastala na likovni koloniji Sinji Vrh. Izkupiček so namenili prizadetim v Logu pod Mangartom.

SUHOR, 1. decembra – V kulturnem domu je potekalo srečanje mladih tamburaških skupin Bele krajine.

TURJAK, 1. decembra – 7. srečanje harmonikarjev so posvetili 200-letnici Prešernovega rojstva.

BRESTANICA, 2. decembra – Na Grajskem nokturu so se na gradu Rajhenburg predstavili literati iz Novega mesta in Krškega.

BREŽICE, 2. decembra – V mladinskem centru je gostoval znani igralec Zijah A. Sokolović z monodramo Cabares, cabarei.

FARA, 2. decembra – Domače kulturno društvo in območna izpostava sklada sta povabila v osnovno šolo na koncert tamburaške skupine Ivana Podnarja in mešanega pevskega zbora iz Skrada na Hrvaškem.

MIRNA, 2. decembra – KUD Klas je pripravilo dramsko igro Dr. France Prešeren malo drugače ob 200-letnici rojstva, ki jo je premierno uprizorilo v TVD Partizan, ponovilo pa tudi v trebanjskem kulturnem domu. V igri so sodelovali člani društva in pevci Trebanjskega okteta, ki so prepevali Prešernove pesmi. Delo je prvenec Petre Krnc.

ŠKOCJAN, 2. decembra – V dvorani gostilne Luzar so nastopili ljudski pevci Fantje z vasi.

VIDEM - DOBROPOLJE, 2. decembra – S proslavo so počastili spomin na stoletnico rojstva umetnika in domačina Toneta Kralja. Mašo je pela umetnikova vnukinja Irena Baar, pripravili pa so tudi razstavo del pod vodstvom kustosa Moderne galerije iz Ljubljane in velikega poznavalca Kraljevih del Igorja Krajnca. Zapeli so Zagoriški fantje.

BREŽICE, 3. decembra – Ob dnevu odprtih vrat knjižnice je v glasbenem recitalu nastopila pevka Jerca Mrzel.

NOVO MESTO, 3. decembra – V kapiteljski cerkvi je po maši nastopil mešani pevski zbor Revoz.

BRESTANICA, 4. decembra – Na gradu Rajhenburg je bila literarno-recitacijska prireditev Franceta Prešerna križev pot v 14 slikah v izvedbi članov literarne sekcije Žarek brežiškega KUD po scenariju Rudija Mlinarja in v režiji Karmen Molan.

LJUBLJANA, 4. decembra – Predsednik države Milan Kučan je na slovesnosti izročil državno odlikovanje direktorju Dolenjskega muzeja Zdenku Piclju. Muzej ga je prejel ob 50-letnici delovanja. Visoko državno odlikovanje je prejela tudi operna pevka Vilma Bukovec, po rodu iz Trebnjega.

ŠENTJERNEJ, 4. - 6. decembra – Knjigarna Mladinska knjiga iz Novega mesta je v sodelovanju z osnovno šolo pripravila 20. šentjernejski knjižni sejem. Za pestro dogajanje je poskrbelo tudi družinsko gledališče Kolenc z Vač pri Litiji z igro Kekec in Pehta.

NOVO MESTO, 5. decembra – Mariborski kvartet flavt je popestril otvoritev razstave del akademskega kiparja Marjana Keršiča - Belača v Galeriji Krka, s katero so počastili umetnikovo 80-letnico. Avtorja je predstavil umetnostni zgodovinar Franc Zupan. – V novomeški upravni enoti so odprli razstavo slik ljubiteljske slikarke Tatjane Fabjančič Pavlič iz Gorenjega Maharovca pri Šentjerneju.

NOVO MESTO, 6. decembra – V Galeriji Luna so na ogled postavili fotografije pod skupnim naslovom Zlati časi Gregorja Bernarda.

KRŠKO, 7. decembra – Pod dežnikom je naslov glasbeno-literarnega večera, ki ga je v restavraciji in kavarni Rondo pripravila kulturna sekcija Kluba posavskih študentov. – V Valvasorjevi knjižnici so predstavili knjižno novost, prozni prvenec, najstniški roman Melisa gimnazijke Maruše Mavsar.

NOVO MESTO, 7. decembra – Prečenski ljubiteljski igralci so se v Kulturnem centru Janeza Trdine predstavili z igro Frana Roša Mokrodolci. – Na skupnem koncertu sta v Kulturnem centru Janeza Trdine nastopila mešana pevska zbor Pomlad iz Novega mesta pod vodstvom Jožice Prus in Viva iz Brežic pod vodstvom Simone R. Strnad. – Na koncertu GM Oder sta v Glasbeni šoli Marjana Kozine nastopila sopranistka Vera Danilova in pianist Žiga Stanič. Koncert sta ponovila še v Črnomlju.

ČRNOMELJ, 8. decembra – V Špeličevi hiši so člani KUD Artoteka Bela

Foto: MIM

Franceta Prešerna križev pot v 14 slikah na gradu Rajhenburg

Foto: MIM

Tradicionalni knjižni sejem v Šentjerneju je prava paša za šolarje

KRONIKA

Rast 1 / 2001

krajina odprli novoletno prodajno razstavo slikarskih in kiparskih del.

DRUŽINSKA VAS, 8. – 9. decembra – Dvanajst izbranih besednih ustvarjalcev iz vse Slovenije se je udeležilo 2. državnega srečanja literatov seniorjev v penziju Dolen. Sodelujoči so se predstavili na literarno-glasbenem večeru v hotelu Zdravilišča v Termah Čatež.

GRADAC, 8. decembra – Območna izpostava sklada in KUD Otona Župančiča sta v kulturnem domu pripravila območno srečanje plesnih skupin.

RIBNICA, 8. decembra – V Miklovi hiši je o Nikolaju Kuzanskem, učenjaku iz 15. stoletja, predaval dr. Matjaž Vesel.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 8. decembra – Trobilni kvartet iz Šentjerneja je v zdravilišču popestril otvoritev razstave kiparja Vlada Novaka iz Celja.

VELIKE LAŠČE, 8. decembra – Občina je povabila na koncert Slomškovich, narodnih in božičnih pesmi v izvedbi družine Galič.

ČRNOMELJ, 9. decembra – Iz dna srca je naslov pesniške zbirke Amalije Povše iz Ručetne vasi, ki so jo predstavili v pastoralnem centru. Z avtorico se je pogovarjala Mojca Molan, zapela pa je tudi tamburaška skupina KUD Dobreč iz Dragatuša. Spregovoril je urednik Franci Šali.

GROSUPLJE, 9. decembra – Šentjurski oktet je počastil desetletnico svojega delovanja z jubilejnim koncertom, na katerega je povabil Stiški kvartet, žensko vokalno skupino Mavrica, baritonista Marka Kobala in harmonikarja Deana Zavašnika.

NOVO MESTO, 9. decembra – V klubu LokalPatriot in v izložbi na Glavnem trgu je Galerija Simulaker odprla razstavo Dnevnik Kiki Lažetič.

ŠENTJERNEJ, 9. decembra – Društvo Gallus Bartholomaeus je v osnovni šoli priredilo Miklavžev koncert, na katerem so nastopili dekliška vokalna skupina Srake z Rake, kvartet trobil iz Šentjerneja ter ljudski pesnik Jože Grgovič.

ŠENTRUPERT, 9. decembra – Sloviti ruski ansambel iz Sankt Peterburga je navdušil s koncertom v farni cerkvi.

AJDOVEC, 10. decembra – V dvorani gasilskega društva je gostovala dramska skupina KD Groblje pri Domžalah z igro Sem se oženil.

BREŽICE, 12. decembra – Na prireditvi 200 let s Prešernom in Slomškom so v Prosvetnem domu nastopili: literarna sekcija KD Franja Stiplovska z brežiške gimnazije, brežiška glasbena šola in učenci OŠ Bizeljsko. Slavnostni govornik je bil Miloš Poljanšek.

BREŽICE, 14. decembra – V galeriji Posavskega muzeja so odprli razstavo grafičnih listov dvanajstih posavskih ustvarjalcev s skupnim naslovom Podoba mojega časa.

NOVO MESTO, 14. decembra – Na pobudo novomeške pesnice Marjance Kočevar je bil v domu starejših občanov literarni večer.

KOČEVJE, 15. decembra – Učenci domače glasbene šole so povabili na tradicionalni božično-novoletni koncert z naslovom Zimska pravljica.

NOVO MESTO, 15. decembra – Pri založbi Goga je izšel prozni prvenec Sama Dražumeriča Fantazija smehljajev, ki so ga predstavili v kavarni Tratnik. – Glasbena šola Marjana Kozine je v Kulturnem centru Janeza Trdine pripravila glasbeno pravljico o medvedku Brundiju, katere besedilo je napisala Petra Slak, ki je predstavo tudi vodila.

RIBNICA, 15. decembra – V Galeriji Miklova hiša so odprli razstavo slik Sredozemske variacije Emerika Bernarda.

KRŠKO, 16. decembra – Pihalni orkester Videm Krško je povabil na koncert v kulturni dom.

METLIKA, 16. decembra – V župnijski cerkvi sv. Nikolaja sta nastopila vokalna skupina Lan in oktet Vitis.

NOVO MESTO, 16. decembra – V klubu LokalPatriot je gostoval vrhniški Dejmo Stisnt Teater z gledališko predstavo Jake Horvata Biblija - Stara zaveza. – Ob zaključku delavnice Gledališka 3 za dijake in študente je bila v Kulturnem centru Janeza Trdine predstava Slavnostno odprtje enoinpol-sobnega stanovanja s kinoprizidkom.

OTOČEC, 16. decembra – Brežiška literarna skupina Žarek je v kulturnem domu nastopila s predstavo Franceta Prešerna križev pot v 14 slikah.

TREBNJE, 16. decembra – Društvo Ragle je v tamkajšnji galeriji pripravilo razstavo izvornih jaslje. O zgodovini jaslje je na otvoritvi govoril Dušan

Foto: MIM
Samo Dražumerič na predstavitvi svojega romana Fantazija smehljajev

Pisatelj Ivan Sivec (desno) in prošt Jožef Lap na kulturnem večeru v novomeški proštiji

Prizor z Bergerjeve soareje Oddaljeni pogled v stari novomeški bolnišnici

Štepec, Ivanka Višček je predstavila razstavo, za glasbene trenutke pa je poskrbela citrarka Lavra Martinčič iz Novega mesta – S komedijo Svobodno razmerje je v kulturnem domu gostovalo Ptujsko gledališče.

ČRNOMELJ, 17. decembra – Godba na pihala Črnomelj je povabila na dobrodelni koncert z naslovom Belokranjci Belokranjcem v športno dvorano v Loko. Zaigrala je še Mestna godba Metlika, tamburaška skupina Vodomec, lovski pevski zbor iz Črnomlja ter drugi.

ŠKOCJAN, 17. decembra – Folklorna skupina Kres iz Novega mesta in pevska skupina Plamen iz Škocjana sta v šoli pripravila praznični koncert.

VELIKE LAŠČE, 17. decembra – Pihalni orkester Dobropolje, domači moški oktet KUD Marija Kogoja sta nastopila na tradicionalnem božično-novoletnem koncertu.

ČRNOMELJ, 18. decembra – V kulturnem domu so se predstavili učenci domače glasbene šole.

NOVO MESTO, 18. decembra – V proštiji je na kulturnem večeru pisatelj Ivan Sivec predstavil svoji knjigi Godec v vicah in Usodni pečat, za prijetno počutje pa so s petjem poskrbeli Kamniški koledniki. – Primorsko dramsko gledališče iz Nove Gorice je v Kulturnem domu gostovalo s predstavo Tistega lepega dne. Predstavo so ponovili še naslednji dan.

METLIKA, 19. decembra – Na prazničnem koncertu v kulturnem domu so nastopili učenci metliške podružnice Glasbene šole Črnomelj.

DOLENJSKE TOPLICE, 20. decembra – Konstantin in Neva Vranešič Virant sta ob desetletnici skupnega ustvarjanja pripravila slikarsko razstavo v razstavišču zdravilišča. V kulturnem programu sta nastopila citrar Miha Dolžan, Franc Umek je bral pesmi, o avtorjih pa je govoril Jože Vrščaj.

KRŠKO, 20. decembra – Glasbena šola Krško je povabila na koncert.

SEMIČ, 20. decembra – Učenci semiške podružnične šole Glasbene šole Črnomelj so se predstavili na koncertu v domačem kulturnem domu.

KRŠKO, 21. decembra – Klub posavskih študentov je v kavarni Rondo pripravil literarno-glasbeni večer Pod dežnikom z recitalom Sebastijana Možica in Jurija Avsenaka ter koncertom otroškega pevskega zbora.

MOKRONOG, 21. decembra – Moški pevski zbor Emila Adamiča iz Mokronoga in ženski pevski zbor Svoboda z Mirne sta pospremila predstavitev knjige Staneta Pečka Zgodbe mokronoge v kulturnem domu.

NOVO MESTO, 21. decembra – Ob mednarodnem letu glasbe in miru je mešani pevski zbor Krka povabil na letni koncert z naslovom S pesmijo okrog sveta v Kulturni center Janeza Trdine. Gost večera je bil Uroš Ravbar.

DOLENJSKE TOPLICE, 22. decembra – Na božično-novoletnem koncertu v zdravilišču je nastopil domači pevski zbor pod vodstvom Rade Rebernik, folklorna osnovnošolska skupina, kot gosta pa harmonikar Branko Rožman in violinistka Petra Božič.

METLIKA, 22. decembra – Na gradu je potekala dražba umetniških del, nastalih na prvi slikarski koloniji ob Vinski vigredi. Izkupiček so namenili drugi slikarski koloniji.

NOVO MESTO, 22. decembra – Festival Novo mesto je v dvorani Marof priredil koncert Društva mrtvih pesnikov ter skupin Let 3 in Strategy. – V galeriji Avalon so odprli razstavo slik akademskega slikarja Roka Zelenka. – Radio Krka in in scenator Matjaž Berger sta povabila na antropološko večer-no prireditev Oddaljeni pogled v stari porodnišnici. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bil tradicionalni prednovoletni koncert Pihalnega orkestra Krka Zdravilišča iz Straže. Ponovili so ga naslednji dan.

PREČNA, 22. decembra – Z božično pesmijo doma in po Evropi je bil naslov koncerta ženskega pevskega zbora Gospodična z Rateža v župnijski cerkvi. Zbor je spremljal organist Milan Brudar.

VINICA PRI SODRAŽICI, 22. decembra – Ob 125-letnici rojstva dr. Ivana Prijatelja so na njegovi rojstvi hiši odkrili spominsko ploščo.

ZUŽEMBERK, 22. decembra – Na božično-novoletnem koncertu so nastopili otroški in mladinski pevski zbor pod vodstvom Aleša Makavca, mladi recitatorji in plesalci. Gostja prireditve je bila Maria Harčarufek iz Zbilj.

METLIKA, 23. decembra – Mestna godba Metlika je povabila na zimski koncert v športno dvorano.

MIRNA PEČ, 23. decembra – V gostilni Novljan je domače kulturno

društvo organiziralo prireditev Zimski večer pri nas doma, na kateri so nastopili ljudski pevci, harmonikarja, otroški in mladinski pevski zbor, člani KD in drugi.

NOVO MESTO, 23. decembra – Pri novomeški pesnici Marjanci Kočevar je potekal salon poezije, na katerem se je z razstavo predstavila slikarka Urška Cigler. O njej je govorila likovna kritičarka Tatjana Pregl Kobe.

RAKA, 23. decembra – V osnovni šoli je dekliška vokalna skupina Srake priredila božični koncert skupin šestih pevskih skupin iz šentjernejske občine.

SEVNICA, 23. decembra – Sevniška godba je povabila na tradicionalni novoletni koncert.

BOŠTANJ, 25. decembra – V župnijski cerkvi je imel koncert božičnih pesmi domači župnijski mešani pevski zbor.

NOVO MESTO, 25. decembra – Oktet Adoramus je ob vstopu v deseto leto svojega delovanja povabil na božično mašo v frančiškansko cerkev, kjer je pod vodstvom Tomaža Tozona izvedel Latinsko mašo v G-duru skladatelja Kamila Maška.

KOSTANJEVICA, 26. decembra – Domači pihalni orkester je povabil na novoletni koncert, ki so ga posvetili tudi dnevu samostojnosti. Gost večera je bil ljubljanski operni pevec Nace Junkar.

LOŠKI POTOK, 26. decembra – V telovadnici dr. Antona Debelaka je na božično-novoletnem koncertu nastopilo veliko pevskih zborov.

VIDEM DOBREPOLJE, 26. decembra – Godba Dobrepolje in oktet Pa kolkr tolk iz OŠ Dolenji Logatec sta nastopila na koncertu v župnijski cerkvi.

BREŽICE, 27. decembra – Ob otvoritvi slik Tanje Plevnik v kavarni Amarcord je trubadurske pesmi ob kitari prepevala Jana Kvas.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 27. decembra – Janja Blatnik je izdala svojo prvo pesniško zbirko Še sem živa. Na predstavitvi so nastopili pevci skupine Roženkravt, recitatorji pa so prebirali avtoričine pesmi.

TREBNJE, 28. decembra – Na tradicionalnem novoletnem koncertu so nastopili Občinski pihalni orkester Trebnje in mažorete, mladinski pihalni orkester ter mažoretni skupini osnovne šole.

BOŠTANJ, decembra – Oktet Jurija Dalmatina je s svojim petjem razveselil otroke in starše sevnškega vrta.

ČRMOŠNJICE NAD SEMIČEM, decembra – Marija Zupančič je z otroki z vasi pripravila igrico o Dobrinčki, s katero so med prazniki nastopili v Semiču, Črmošnjicah, Občicah in Črnomlju.

DOLENJSKE TOPLICE, decembra – Novoustanovljeno domače kulturno-umetniško društvo je pripravilo literarni večer, na katerem se je predstavil pesnik Jure Murn ter citrar Rudi Mlinarič.

KOČEVJE, decembra – Fotografsko društvo Grča je pripravilo razstavo Dia Kočevje 2000.

KOSTEL, decembra – Izšla je knjiga Petra Svetika o kostelskih jedeh, navadah in običajih.

LJUBLJANA, decembra – Na Pilovem nagradnem razpisu sta bila nagrajena tudi sevniška osnovnošolca Tomaž Trefalt in Ksenija Jožef.

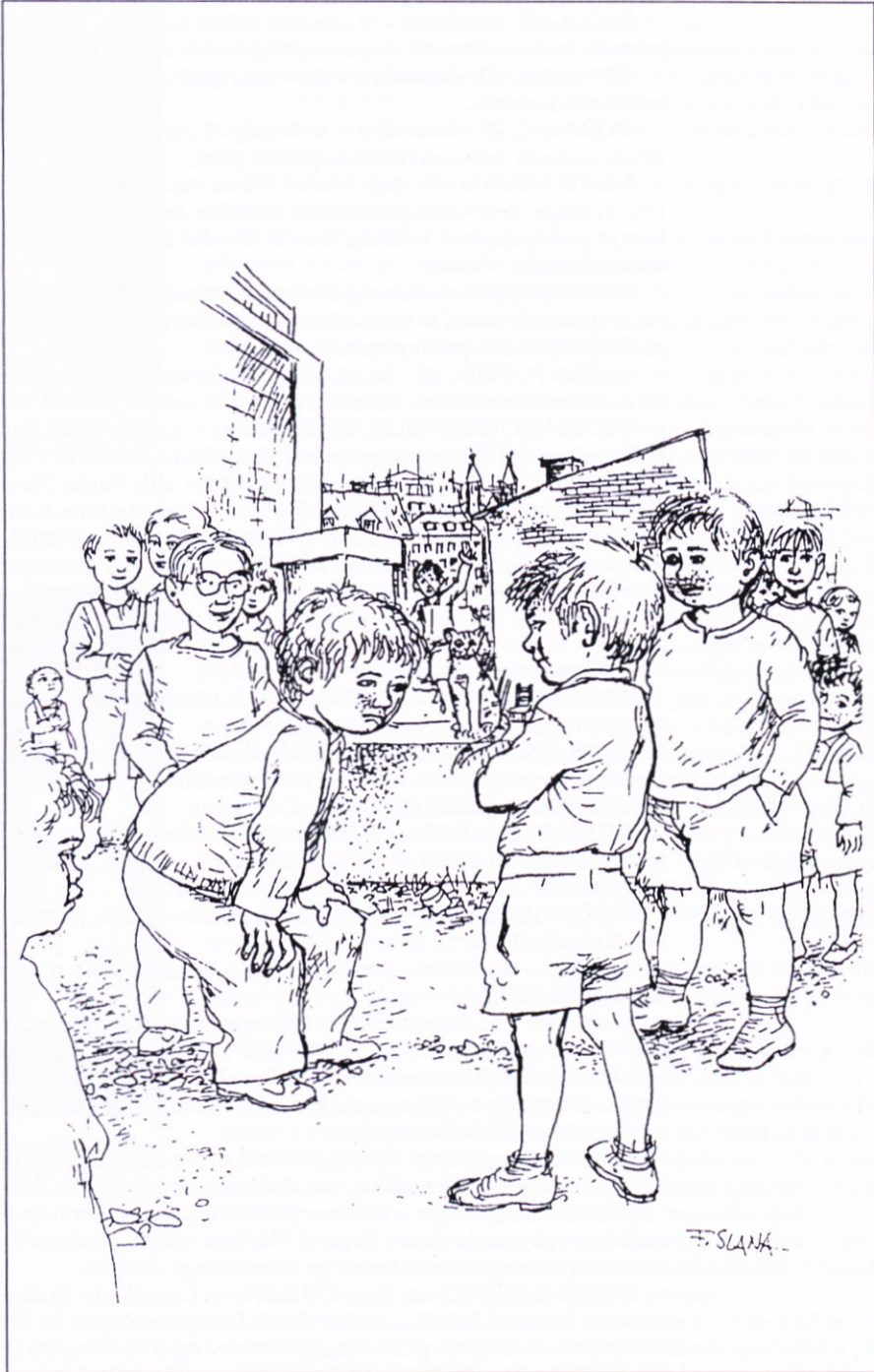
NOVO MESTO, decembra – Društvo Novo mesto je izdalo zbornik razprav s simpozija o oblikovanju kulturnih ustanov in razvoju Novega mesta v kulturno središče Dolenjske.

RIBNICA, decembra – V Miklovi hiši so predstavili prvi Ribniški zbornik, ki ga je izdala ribniška občina ob 60-letnici smrti dekana Antona Skubica.

STRAŽA, decembra – Na koncertu v kulturnem domu so nastopili pevci mešanega pevskega zbora Krka iz Novega mesta, predstavili pa so se tudi člani folklorne skupine domačega turističnega društva.

ŠENTRUPERT, decembra – OŠ dr. Pavla Lunačka je ob sodelovanju glasbenikov Barbare Lotrič, Latalin Peter, Damjane Zupan in Matevža Sile iz Glasbene šole Trebnje počastila 200-letnico rojstva Franceta Prešerna. Zanimivo je bilo razmišljanje prof. Ivana Gregorčiča o Prešernovem pomenu za današnji čas. V šoli so pripravili tudi razstavo otroških izdelkov na temo Prešernovih pesmi in razstavo o samem pesniku.

TREBNJE, decembra – Območna izpostava sklada je organizirala seminar za izvajanje koračnic, ki ga je vodil skladatelj Vinko Štruel.

LETNO KAZALO 2000

VSEBINSKO KAZALO

UVODNIKI

Markelj Milan: Decembrski kulturni izziv februarju	1
Ostrina jezika	129
Na prihodnostni strani časovne premice	233
Smešno-žalostne drobtinice	497
Pavček Tone: Imeti svoj glas	377-379

LITERATURA

Poezija

Crček Helena: Polziš mi po licu	5-6
Freska moje nespečnosti	237-239
Kot virus	501
Spolzek in	502
Čas brenči	502
Kot gora	503
Nimam doma	503
Cundrič Valentin: Besedogorje	8-9
Frbežar Ivo: Brinove jagode	239
Garantini Vlado: Pomladni psalm	240
Vzpon	240
Drevesa	240
Domačija	241
Gregorčič Ivan: Deček na robu noči	3
Rana	3
Čas	3
Ravan	4
Množilci svetlobe	4
Hrastelj Stanka: Odhajanje z Dolenjske	134
Jakoš Mateja: Pesmi	383
Kočevar Marjanca: t.š.	235-237
Kolenc Janez: V novo tisočletje	7
Mene prisilil je čas	500
V mračnih urah	501
Koranter Sonja: Pomlad	136
Skrivališče	136
Mrvar Polona: Geometrija besed	384
Levitev	384
Jesenska mandala vračanja	384
Novak Romana: Fantek	137
Petan Janko: Ten	385
Rajski vrt	385
Pevec Stane: Meditacija	499-500
Plajnšek Irma: Haiku	135
Radajčič Vesna: Drugačen dan	242
Načrt	242
Rejc Vladimira: Sladkanje časa	504
Robič Rudi: Mehkoba Dolenjske	10
Vonj po medu	10
Simčič Neža: Moje male solzice	135
Le pleši	135
Stopar Rudi: Nedorečenost	11
Dotik neba	11
Kričalke	11
Vidci	11
Škofljanec Ivan: Zemlja	241
Ljubezen	241
Šušel David: Ana	382

Bibavica	382
Potopis	383
Trobiš Smiljan: Ko bom rekel	132
Mali Emi	132
Pesem dobrih prijateljev	132
Tvoj in moj croquis	133
Vogrinc Jožica: Zakaj nisem polje	131
Svetloba kipi	131
Zadnji žarek	131
Sreča	131
Votolen Sonja: Ko sem žito	381-382

Prevedi poezije

De Pisan Christine: Samota	138
Balada o ljubezni	138-139
Rondo	139
Nasveti mojemu sinu	139
Marković Jelena: Nuna	386
Sprehod v aprilu	386-387
Golob	387-388

Proza

Gorenc Janez: Mondial	391-398
Peček Stane: Besede nismo rekli	140-141
On	505-511
Rifel Felan Andrej: Šipkov čaj in dve zgodbi ali več	13-15
Sevljak Jože: Bratec	16-17
Smole Barica: Pod lipami	389-390
Koprivje	390-391
Šestdeset let po Vorančevem potovanju po Dolenjski	511-518

Prevedi proze

Arbutina V. Petar: Igra	246-249
Blažkova Jaroslava: Družina	17-21
Dugonjić Helena: Pastir Ivan in zmaj	243-245
Winterson Jeanette: Psalmi	519-523

Spomini

Jakše Tone: Iskriv in poln humorja	146-147
Kastelic Jože: Med Krko in Kolpo	142-146
Kolenc Janez: "Jajaja. Bo že spet slab pisu"	250-251

KULTURA

Bregač Špela: Mira Mihelič	409-416
Breščak Danilo: Arheološko izkopavanje na Kapitlju	31-33
Cesar Emil: Klopčičeva mati	265-282
Dović Marijan: Kako literatura prikazuje resničnost	157-162
Nekoristno tratenje časa	23-27
Godec Ivan: Luka Svetec-Podgorski	46-51
Jovanovič Alenka: Keltsko grobišče v Brežicah	297-299
Khalil Ksenija: O, da bi vodo imeli!	41-45
Kolšek Alenka: Skrivna vrtova iz Posavja	52-55
Kramarič Janez: Črnomaljska donatorja	537-541
Križ Borut: Dve "novi" keltski čeladi iz Novega mesta	28-30
Lubej Uroš: Podbevškova uganka	259-263
Matijević Meta: Junaštvo, ki ga ni bilo	149-155
Mihelič Polona, Tanko Peter: Vodni mlini in žage v Ribniški dolini	419-425
Mikl Curk Iva: O pijačah pri obredih in zabavah	35-40
Mohar Rozalija: Škof Janez Stariha	541-545
Nemanič Ivan: Filmska ustvarjalnost Metoda in Milke Badjura	163-167
Počkar Ivanka: Opekarstvo in opekarji v Brežicah (I. del)	525-536

Pungerčar Majda: Sokolski "nazdar"	287-296
Vojni, kasneje Železni mož	417-418
Baročni leseni kip sv. Janeza Nepomuka	418
Šurla Andrej: Obrnilo se je sto let	253-259
Švent Rozina: Podbevšek - od vojne zaznamovani umetnik	405-408
Tršar Marijan: 6. bienale slovenske grafike v Novem mestu	399-404
Zupan Jože: Ko tudi čas ne more do živega	283-286

NAŠ GOST

Brancelj Bednaršek Andreja: Belokranjski muzej v Metliki	313-317
Cvetko Jana: Slovenski verski muzej v Stični	560-563
Dražumerič Marinka: "Človek je utopija v nastajanju." Pogovor s prof. dr. Antonom Jankom	301-312
Gorenc Jože: "Nisem rad čredna ovca, rojen sem bil kot človek." Pogovor s prof. Janezom Kolencem	427-436
Gregorčič Ivan: "Življenje je mračno enigmatično v svoji namenjenosti, in sijajno v vsem, kar daje" (Pogovor s prof. dr. Matjažem Kmeclom)	547-559
Jež Jakob: "Vse izkušnje postanejo pomemben del naše eksistence." Pogovor s skladateljem Božidarjem Kosom	169-183
Kordiš Ivan: Pokrajinski muzej Kočevje	438-443
Petrov Nataša: "Knjižničarka sem, ne glede kje delam." Pogovor z dr. Silvo Novljan	57-70
Tončič Ludvik: Petdeset let Dolenjskega muzeja v Novem mestu	71-77

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Bevc Ana: Skrb za starejše ljudi	193-199
Dvojmoč Valentin: Energetsko koriščenje reke Save	445-449
Guzej Gustav: Družbena ureditev in socialne krivice	329-333
Jelenc Krašovec Sabina: Izobraževanje za dejavno državljanstvo	565-571
Koščak Marko: Analiza stanja in ocena nekaterih razvojnih možnosti Dolenjske in Posavja	319-327
Levičar Tomaž: S participacijo gre bolje	449-451
Prostori otroštva	573-575
Murn Ana: Evropska pomoč regionalnemu razvoju	85-89
Plut Dušan: Okolje in razvoj - sopotnika ali tekmeča	185-191
Šali Franci: Zakaj bo propadel kapitalizem	79-83

ODMEVI IN ODZIVI

Benčina Meta: Slovenska ljudska noša v besedi in podobi	472-476
Bernard Antonia: Slovenska Iliada	354-357
Ceglar Katja: Mateja Kavčič - Risbe	212
Ivo Mršnik - Pregledna razstava risb in grafik	460-461
Plemenitaševa "Opeka"	586-587
Dovič Marijan: "Pihni v svoj rog!"	462-464
Dražumerič Marinka: Vse sorte je že blou	103-104
Zgodovinski vrtovi Dolenjske in Posavja	588-589
Drinovec Jože: Pisati poljudno	91-93
Gorenc Jože: Knjigi, ki ju je pisalo življenje	203-205
Spregovorila ranjena duša	589-590
Gošnik Tone: Soočenjs s preteklostjo dolenjske metropole	577-579
Gregorčič Ivan: Ob zborniku Enaindvajset	470-471
Koncilija Tomaž: Vikend sredi vasi Ivanke Mestnik	206-207
Kratek izlet Ratka Cvetniča	593-594
Konjar Viktor: Nezatrto razočaranje	101-102
Koranter Sonja: Sveži sadeži pod drevesom besede	591-593
Košan Marko: Forma viva s formulo za današnji čas	457-459
Koščak Marko: Trajnostni turizem in integralni pristop	453-457
Lubej Uroš: Antona Podbevška 100 nadnaravnih let	201-202
Markelj Milan: Pisan mozaik življenja	104-105
Za ljudi od tu in tam	352
Matič-Zupančič Jadranka: Publikacija ob stoletnici rojstva	

Mirana Jarca	477-478
Miklič Joža: Nulla dies sine linea	335-345
Picelj Zdenko: Trajno zapisan v zgodovino športa	93-97
Dolenjski muzej v letu 1999	213-215
50 let Dolenjskega muzeja	467-470
Pleničar Andreja: O bralni kulturi na ožjem območju Dolenjske ...	345-347
Premrov Iztok: Zmagoslavje barv	585-586
Repar Primož: Haiku festival 2000 na Dolenjskem?	208-209
Rus Matjaž: Jože Dular - Od Krke do Kolpe in nazaj	211-212
Saračević Edin: Knjižna zbirka Haiku	207-208
Stopar Rudi: Vivat, crescat, floreat!	99
Luna sije, kladvo bije	100
Strgar Dušan: Simpozij etnologov konservatorjev	580-582
Šeruga Murn Jasna: Pogled z odra - Zakaj gledališče v Črnomlju	348-349
Šušel David: Salon poezije v Novem mestu	465-467
Teropšič Tomaž: Spomini ne dajo miru	353-354
Zidar Vojko: Pogled z režiserjevega sedeža - Avtorefleksija in peščica paradoksov	350-351
Zidić Igor: Slike Branka Suhyja (1995-2000)	583-584

GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

Bačer Karel

(61)	107-111
(62)	217-222
(63)	359-364
(64)	479-484
(65)	596-601

ZNAMENITI NOVOMEŠČANI

Adamič France: Rihard Dolenc	112
Modic Dušan: Karel Kunc	223-224

KRONIKA

Murn Lidija: November - december 1999	113-119
Januar - februar 2000	225-230
Marec - maj 2000	365-375
Junij - avgust 2000	485-494
September - oktober	602-607
Štefančič Peter: Letno kazalo 1999	121-128

KAZALO AVTORJEV

Adamič France: Rihard Dolenc	112
Arbutina V. Petar: Igra	246-249
Bačer Karel: Gradivo za dolenski biografski leksikon	
(61)	107-111
(62)	217-222
(63)	359-364
(64)	479-484
(65)	596-601
Benčina Meta: Slovenska ljudska noša v besedi in podobi	472-476
Bernard Antonia: Slovenska Iliada	354-357
Bevc Ana: Skrb za starejše ljudi	193-199
Blažkova Jaroslava: Družina	17-21
Brancelj Bednaršek Andreja: Belokranjski muzej v Metliki	313-317
Bregač Špela: Mira Mihelič	409-416
Breščak Danilo: Arheološko izkopavanje na Kapitlju	31-33
Ceglar Katja: Mateja Kavčič - Risbe	212
Ivo Mršnik - Pregledna razstava risb in grafik	460-461
Plemenitaševa "Opeka"	586-587
Cesar Emil: Klopčičeva mati	265-282
Crček Helena: Polziš mi po licu	5-6
Freska moje nespečnosti	237-239

Spolzek in	502
Čas brenči	502
Kot gora	503
Nimam doma	503
Cundrič Valentin: Besedogorje	8-9
Cvetko Jana: Slovenski verski muzej v Stični	560-563
De Pisan Christine: Samota	138
Balada o boleznih	138-139
Rondo	139
Nasveti mojemu sinu	139
Dovič Marijan: Kako literatura prikazuje resničnost	157-162
Nekoristno tratenje časa	23-27
"Pihi v svoj rog!"	462-464
Dražumerič Marinka: Vse sorte je že blou	103-104
"Človek je utopija v nastajanju." Pogovor s prof. dr. Antonom Jankom	301-312
Zgodovinski vrtovi Dolenjske in Posavja	588-589
Drinovec Jože: Pisati poljudno	91-93
Dugonjič Helena: Pastir Ivan in zmaj	243-245
Dvojmoč Valentin: Energetsko koriščenje reke Save	445-449
Frbežar Ivo: Brinove jagode	239
Garantini Vlado: Pomladni psalm	240
Vzpon	240
Drevesa	240
Domačija	241
Godec Ivan: Luka Svetec-Podgorski	46-51
Gorenc Janez: Mondial	391-398
Gorenc Jože: Knjigi, ki ju je pisalo življenje	203-205
"Nisem rad čredna ovca, rojen sem bil kot človek." Pogovor s prof. Janezom Kolencem	427-436
Spregovorila ranjena duša	589-590
Gošnik Tone: Soočenjs s preteklostjo dolenjske metropole	577-579
Gregorčič Ivan: Deček na robu noči	3
Rana	3
Čas	3
Ravan	4
Množilci svetlobe	4
Ob zborniku Enaindvajset	470-471
"Življenje je mračno enigmatično v svoji namenjenosti, in sijajno v vsem, kar daje" (Pogovor s prof. dr. Matjažem Kmeclom)	547-559
Guzelj Gustav: Družbena ureditev in socialne krivice	329-333
Hrastelj Stanka: Odhajanje z Dolenjske	134
Jakoš Mateja: Pesmi	383
Jakše Darija (prevod): Jaroslava Blažkova: Družina	17-21
Jakše Tone: Iskriv in poln humorja	146-147
Jelenc Krašovec Sabina: Izobraževanje za dejavno državljanstvo	565-571
Jež Jakob: "Vse izkušnje postanejo pomemben del naše eksistence" Pogovor s skladateljem Božidarjem Kosom	169-183
Jovanovič Alenka: Keltsko grobišče v Brežicah	297-299
Kastelic Jože: Med Krko in Kolpo	142-146
Khalil Ksenija: O, da bi vodo imeli!	41-45
Kočevar Marjanca: t.š.	235-237
Kolenc Janez: V novo tisočletje	7
"Jajaja. Bo že spet slab pisu"	250-251
Mene prisilil je čas	500
V mračnih urah	501
Kolšek Alenka: Skrivna vrtova iz Posavja	52-55
Koncilija Tomaž: Vikend sredi vasi Ivanke Mestnik	206-207
Kratek izlet Ratka Cvetniča	593-594
Konjar Viktor: Nezastrto razočaranje	101-102
Koranter Sonja: Pomlad	136

Skrivališče	136
Kordiš Ivan: Pokrajinski muzej Kočevje	438-443
Košan Marko: Forma viva s formulo za današnji čas	457-459
Koščak Marko: Analiza stanja in ocena nekaterih razvojnih možnosti	
Dolenjske in Posavja	319-327
Trajnostni turizem in integralni pristop	453-457
Kramarič Janez: Črnomaljska donatorja	537-541
Križ Borut: Dve "novi" keltski čeladi iz Novega mesta	28-30
Krušič Slavi (prevod): Helena Dugonjčič: Pastir Ivan in zmaj	243-245
Levičar Tomaž: S participacijo gre bolje	449-451
Prostori otroštva	573-575
Lubej Uroš: Antona Podbevška 100 nadnaravnih let	201-202
Podbevškova uganka	259-263
Markelj Milan: Decembrski kulturni izziv februarju	1
Ostrina jezika	129
Pisan mozaik življenja	104-105
Na prihodnostni strani časovne premice	233
Za ljudi od tu in tam	352
Smešno-žalostne drobtinice	497
Matič-Zupančič Jadranka: Publikacija ob stoletnici rojstva	
Mirana Jarca	477-478
Markovič Jelena: Nuna	386
Sprehod v aprilu	386-387
Golob	387-388
Matijević Meta: Junaštvo, ki ga ni bilo	149-155
Menart Janez (prevod): Christine de Pisan: Samota	138
Balada o ljubezni	138-139
Rondo	139
Nasveti mojemu sinu	139
Mihelič Polona, Tanko Peter: Vodni mlini in žage v Ribniški	
dolini	419-425
Mikl Curk Iva: O pijačah pri obredih in zabavah	35-40
Miklič Joža: Nulla dies sine linea	335-345
Modic Dušan: Karel Kunc	223-224
Mohar Rozalija: Škof Janez Stariha	541-545
Mrvar Polona: Geometrija besed	384
Levitev	384
Jesenska mandala vračanja	384
Murn Ana: Evropska pomoč regionalnemu razvoju	85-89
Murn Lidija: Kronika	
November - december 1999	113-119
Januar - februar 2000	225-230
Marec - maj 2000	365-375
Junij - avgust 2000	485-494
September - oktober	602-607
Nemanič Ivan: Filmska ustvarjalnost Metoda in Milke Badjura	163-167
Novak Romana: Fantek	137
Pavček Tone: Imeti svoj glas	377-379
Peček Stane: Besede nismo rekli	140-141
On	505-511
Petan Janko: Ten	385
Rajski vrt	385
Petrov Nataša: "Knjižničarka sem, ne glede kje delam" Pogovor	
z dr. Silvo Novljan	57-70
Pevec Stane: Meditacija	499-500
Picelj Zdenko: Trajno zapisan v zgodovino športa	93-97
Dolenjski muzej v letu 1999	213-215
50 let Dolenjskega muzeja	467-470
Plajnšek Irma: Haiku	135
Pleničar Andreja: O bralni kulturi na ožjem območju Dolenjske ...	345-347
Plut Dušan: Okolje in razvoj - sopotnika ali tekmeča	185-191
Počkar Ivanka: Opekarstvo in opekarji v Brežicah (1. del)	525-536

Premrov Iztok: Zmagoslavje barv	585-586
Pungerčar Majda: Sokolski "nazdar"	287-296
Vojni, kasneje Železni mož	417-418
Baročni leseni kip sv. Janeza Nepomuka	418
Radojčič Vesna: Drugačen dan	242
Načrt	242
Reje Vladimira: Sladkanje časa	504
Repar Primož: Haiku festival 2000 na Dolenjskem?	208-209
Rifel Felan Andrej: Šipkov čaj in dve zgodbi ali več	13-15
Robič Rudi: Mehkoba Dolenjske	10
Vonj po medu	10
Rus Matjaž: Jože Dular - Od Krke do Kolpe in nazaj	211-212
Saračević Edin: Knjižna zbirka Haiku	207-208
Sevljak Jože: Bratec	16-17
Simčič Neža: Moje male solzice	135
Le pleši	135
Smole Barica: Pod lipami	389-390
Koprivje	390-391
Šestdeset let po Vorančevem potovanju po Dolenjski	511-518
Stopar Rudi: Nedorečenost	11
Dotik neba	11
Kričalke	11
Vidci	11
Vivat, crescat, floreat!	99
Luna sije, kladvo bije	100
Strgar Dušan: Simpozij etnologov konservatorjev	580-582
Šali Franci: Zakaj bo propadel kapitalizem	79-83
Šeruga Murn Jasna: Pogled z odra - Zakaj gledališče v Črnomlju	348-349
Šinigoj Damijan (prevod): Arbutina V. Petar: Igra	246-249
Škofljanec Ivan: Zemlja	241
Ljubezen	241
Štefančič Peter: Letno kazalo 1999	121-128
Šurla Andrej: Obrnilo se je sto let	253-259
Šušel David: Ana	382
Bibavica	382
Potopis	383
Salon poezije v Novem mestu	465-467
Švent Rozina: Podbevšek - od vojne zaznamovani umetnik	405-408
Terbovc Špela (prevod): Winterson Jeanette: Psalmi	519-523
Teropšič Tomaž: Spomini ne dajo miru	353-354
Tončič Ludvik: Petdeset let Dolenjskega muzeja v Novem mestu	71-77
Trobiš Smiljan: Ko bom rekel	132
Mali Emi	132
Pesem dobrih prijateljev	132
Tvoj in moj croquis	133
(prevod)Marković Jelena: Nuna	386
Sprehod v aprilu	386-387
Golob	387-388
Tršar Marijan: 6. bienale slovenske grafike v Novem mestu	399-404
Vogrinc Jožica: Zakaj nisem polje	131
Svetloba kipi	131
Zadnji žarek	131
Sreča	131
Votolen Sonja: Ko sem žito	381-382
Winterson Jeanette: Psalmi	519-523
Zidar Vojko: Pogled z režiserjevega sedeža - Avtorefleksija in peščica paradoksov	350-351
Zidič Igor: Slike Branka Suhyja (1995-2000)	583-584
Zupan Jože: Ko tudi čas ne more do živega	283-286

RAST
RAST
RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
Letnik XII., leto 2001, št. 1 (73)

ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Anton Starc, dr. med.
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje, Žužemberk in druge občine Dolenjske, Posavja, Bele krajine ter Kočevske
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Milan Rman (Trebnje), Anica Jakša (Semič), Ida Zagorc (Šentjernej)
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilija (Odmevi in odzivi), Lucijan Reščič (likovni urednik), Janez Gabrijelčič, Marjan Ravbar in Rudi Stopar
- NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Seidlova cesta 1, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-105, faks: (07) 39-39-272, elektronska pošta: rast@infotehna.si
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Mestna občina Novo mesto, št. ŽR: 52100-630-40115, s pripisom: za revijo Rast
Letna naročnina za fizične osebe je 4.000 SIT, za pravne osebe 7.000 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Želimo je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word, Wordperfect ali v dostext.
- NAKLADA:** 1000 izvodov
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8 odst.
- Izhaja dvomesečno
- Izid te številke so podprli: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto, Infotehna in občine soizdajateljice

SODELAVCI TE ŠT

Karel BAČER, prof. slovenskega jezika in književnosti, lektor, leksikograf, Novo mesto

David BEDRAČ, študent na Pedagoški

Danilo BREŠČAK, univ. dipl. arheolog, konservatorski svetovalec, direktor Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, Novo mesto

Emil CESAR, dr. slavističnih znanosti, v pokoju, Ljubljana

Marijan DOVIČ, absolvent Filozofske fakultete v Ljubljani, Novo mesto

Marinka DRAŽUMERIČ, univ. dipl. umetnostna zgodovinarica in univ. dipl. etnologinja in konservatorska svetovalka, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, Novo mesto

Janez DULAR, dr. slavističnih znanosti, glavni urednik Mohorjeve družbe Celje, Ljubljana

Boris GOLEC, dr. zgodovine, ZRC SAZU Ljubljana, Ljubljana

Borut GOMBAČ, knjižničar, Univerzitetna knjižnica Maribor, Maribor

Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika in književnosti, Osnovna šola Mirna na Dolenjskem, Rakovnik pri Šentrupertu

Stanka HRASTELJ, študentka Teološke fakultete v Ljubljani, Leskovec pri Krškem

Janko HROVAT, strojni tehnik, vodja prodaje, Kovinotehna MKI, d.o.o., Novo mesto, Novo mesto

Borut KRIŽ, univ. dipl. arheolog in zgodovinar, arheolog-konservator, Dolenjski muzej Novo mesto, Novo mesto

Andrej LUTMAN, samostojni ustvarjalec s področja kulture, Idrija

Milan MARKELJ, novinar, urednik, Novo mesto

Janez MENART, pesnik, prevajalec, urednik in dramatik, Ljubljana

Lidija MURN, univ. dipl. novinarka, Dolenjski list Novo mesto, Jablan, Mirna Peč

Ivanka POČKAR, dr. etnoloških znanosti, muzejska svetovalka, Posavski muzej Brežice, Brežice

Pierre de RONSARD, francoski pesnik (1524 - 1585)

Jože STRGAR, univ. dipl. inž. arhitekture, Ljubljana - Črnuče

Uroš ŠKOF, univ. dipl. geograf in prof. zgodovine, Gimnazija Brežice, Pavlova vas, Pišece

Jože ŠKUFGA, prof. slovenskega jezika, v pokoju, Novo mesto

Peter ŠTEFANČIČ, predm. učitelj slovenskega jezika in zgodovine, Srednja pomorska šola Portorož, Izola

Jože ZUPAN, prof. slovenskega jezika in književnosti, ravnatelj Osnovne šole Šentrupert, Šentrupert

Angelca ŽIBERNA, socialna delavka iz Ljubljane, Ljubljana

200701947,1

COBISS

RAST - FEBRUAR 2001

MESTNA OBČINA NOVO MESTO